
3 1761 07920388 1

ILLÉSHÁZY ISTVÁN

HŰTLENSÉGI PÖRE.

IRTA

Dr KÁROLYI

AKAD. L. TA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1883. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomd.

Illésházy István pöre eddigelé jóformán csak végeredményében ismeretes; hogy t. i. fő- és jószágvesztésre itéltetve, Lengyelországba futott s ott ette a száműzetés kenyerét mindaddig, míg az 1605. év derekán a megváltozott politikai viszonyok visszatérésre birták, sőt a legelőkelőbb politikai szerepet, a független közbenjáróét, a békéltetőét juttaták neki a föltámadt nemzet s a megingott királyi hatalom közt.

Maga Illésházy azon történeti följegyzései közt, melyeket Kazinczy Gábor adott ki,[1]) egy szóval sem említi ügyét. Pedig ha papirra tette volna mindazt, a mit nehéz három év alatt a pör miatt benn a hazában s azon kivűl átélt; ha följegyzi vala összefüggő egészben, a mit a száműzetés idejéig remélt, várt, szenvedett; ha a folytonos gond, aggodalom, a száma nélkűl való utasítás, demonstratió, deductió, folyamodvány és levél fogalmazása, melyeket neje vagyona megmentése végett kénytelen volt írni s szétküldeni, — időt és kedvet engednek vala neki, hogy csak szétszórva is, mint pl. Szamosközy[2]) megkisértse az ügyére közvetlen befolyást gyakorló emberek s viszonyok karczolatát, futó rajzát: mily végtelen becses forrás volna most mind ez annak az oly igen nevezetes kornak mindeddig megiratlan történetéhez.

A mit Illésházy, az elitélt fél, elmulasztott, azt nem pótolja ki Istvánffy, az itélő biró sem. A nagynevű történetiró, a nádori tiszt helytartója, ki mint biró, főszerepet játszott a pörben, az egész ügygyel történeti munkájában igen röviden

[1]) Monumenta Hungariae Historica Scriptores VII.

[2]) Szilágyi Sándor: Szamosközy István Történeti maradványai 1542—1608. Negyedik kötet. Vegyes följegyzések. (Mon. Hung. Hist. Script. XXX.)

végez.[1]) Előkelő hidegséggel, az ügyet ismerőt — mondhatnám — bosszantó nyugalommal úgy ír, hogy az. a ki azt a néhány sort olvassa, Illésházy ártatlanságát. ha akarja, elhihesse (hiszen ha nem teszi is érte a történetíró a tűzbe kezét. a kamarai elnök Unverzagt ellen emelt vád ezt engedné következtetni); arról azonban meggyőződjék, hogy maga a történetíró, a mennyiben ő rajta fordúlt meg, nádorhelyettesi, tehát itt bírói tisztét pártatlanúl, kifogástalanúl tölté be. Mi szüksége van annak a nemzedéknek. a melynek számára Istvánffy történetét írta. a dolog végét is tudnia? Mi szükség tudnia azt, hogy a történetíró rövidsége szándékos, előkelő hidegsége látszólagos, nyugalma csak tettetés; hogy mindez csak lárva, mely tán szégyent és megbánást takar? Vajjon nem méltóbb lett volna-e Istvánffyhoz, a történetíróhoz bevallani, hogy a nehéz viszonyok közt gyönge volt. hogy nem tört. de hajolt? Nem jobb-e az, ha míg ír, a beismerés. az önvád pirja fut el arczán. de hoz számára mentséget is; mint az, ha századok múltán fedezi föl a véletlen. a tisztának hitt homlokon az odasütött bélyeget? . . . Persze, az önbeismerés. az önvádolás, a gyónás ez a módja, akkora lelki erőt kíván. mekkorával nekie birni nem adatott.

A következőkben meg fogjuk látni. hogy Istvánffynk magát szépítő előadásából mennyi az igaz. S ha már e rectificatió bizonyos érdekkel kell hogy bírjon. más tekinteteknél fogva is tanúságos e pör ismerete; mert a kornak tükre az. Látni fogjuk e tükörben, mily fattyúhajtásokat eresztett egy testben-lélekben beteg király absolutismusának negyedszázados tartama alatt, a politikai morál; mint zsibbasztá legjobbjaink érzékét, a központi hatalom folytonos nyomása; mily némán engednek neki a Zrinyiek. Nádasdyak. a Turzók; mint hallgatnak az egyház oszlopemberei s lelkükben fájdalommal tűrik, hogy eszközökül használják őket. Látni fogjuk és megdöbbenünk. hogy az országnak a király után első justitiáriusa. bár hosszasan ellenáll, de végre mégis nevét kölcsönzi oda a jog, a törvény, az igazság lábbal-taposására; hogy ez a justitiarius. a századok után is ünnepelt történetíró lelép piedestál-

[1]) Hist. de rebus Ungaricis libri XXXIV. Fol. 798. (1622. Köln.)

járól s a mint lelépett, csúszós útakhoz nem szokott lába oly térre sikamlik, melyen ha elesett, alig emelhető fel.

A vád súlyos, nagyon súlyos. a következők czélja kimutatni : igaz-e ? [1])

Közönségesen azt tartjuk, hogy Illésházy főbenjáró pöre politikai természetű. Sz.-György és Bazen mezővárosokat a hozzájuk tartozó várakkal s ezek nagykiterjedésű uradalmaival, melyeket Illésházy és neje Pálffy Kata zálogban bírtak a fiscustól, csak a czélból engedte volna a két városka polgárai által Rudolf király kiváltatni, hogy azután a két helység királyi privilegiummal fölfegyverkezve, mint szab. kir. város ülést nyerjen az országgyűlési rendek között.

Azt, hogy ez a szándék szereppel bírt a pörnél, elismerem. Hiszen e terv vagy szándék törvényellenes voltára való utalás képezte Illésházy egyik főérvét a kiváltás-, s a király egyik fővádját Illésházy ellen. De hogy okúl szolgált volna : tagadni vagyok kénytelen. Ha megengedném, sokat vesztene a pör gyűlöletes szinezetéből ; ideálisnak, elvi természetűnek kellene képzelnem, a minő nem volt. Föl kellene tennem, hogy az engedély a két városka kiváltására, aztán a kiváltságolás egy jól átgondolt, megállapított belügyi politika folyománya volt ; egy oly politikáé, mely a városi elemekben keres segítőt a

[1]) E pör története megirásánál eddigelé teljesen ismeretlen levéltári anyagra van alkalmam s kelle hivatkoznom. Nyomtatott kútfő nincs, mert se Istvánffyt, se pedig Szamosközynek, különben elég érdekes és sokban igaz elbeszélését (IV. köt. l. a Mutató alatt »Illésházy«-t) nem lehet annak számítani. Elődolgozatról kettőről volt tudomásom. Az egyik a Hormayr-féle Taschenbuch 1821-dik évi folyamában 288. és köv. lapokon egy rövid, fölületes czikk Illésházyról. A másik, Podhradszky Józseftől »Illésházy élete« az Uj Magy. Múzeum 1856-diki folyamában, mely szintén igen fölületes, de az előbbinél többet érő. Egy-két helyt használhattam is. Megjegyzem különben itt, hogy P. ismeretlene senki más, mint Szamosközy. Ezt idézi ő a Hevenesi Gábor gyűjteményéből. — A következők tehát levéltári, eleddig kiadatlan anyagon alapúlnak. Legtöbbet meríték a bécsi udvari kamarai levéltárból (jelzem : BK), azután gr. Batthyány József úr köpcsényi levéltárából (jelzem : KÖ), továbbá a bécsi udv. könyvtár 8666. számú kéziratából (jelzem : udv. cod.), végre a bécsi államlevéltárban levő velenczei követjelentésekből. — Nem mulaszthatom el gr. Batthyány József úr ő méltóságának ismételve kifejezni köszönetem.

a középkori állam eltemetésére és termékeny talajt annak a magnak, melyből az újkori állam eszméje fog egykor kicsirázni. Ekkor a nem-magyar, pl. az osztrák történetíró úgy tüntethetné föl Illésházyt, mint egy a maradiság nemzeti mezébe öltözött lovagot, a kinek bukásában valamely szempontból véve mégis csak van igazság; vagy legalább mint a középkori korhadozó állam egyik oly oszlopát, mely ha kidűl, nem kár érte, mert az épület, a melyet támogatott, úgy is lerombolandó. Azonban — bármennyire beszél ellene a látszat — ilyen, nekünk magyarokúl nem rokonszenves ugyan, de más szempontból jelentőséggel bíró tervet nem lehet föltennünk Rudolfról. S nem lehet, nem szabad föltennünk azokról a Rumpfok, Trautsohnok, Hornsteinok, Lichtensteinok, Fürstenbergek, Barvitiusok és Unverzagtokról, kik őt a titkos tanácsban környezék, kiknek egyike sem emelkedett az államférfi magaslatára, kik ügyes és szerencsés, vagy ügyetlen és boldogtalan udvaronczai voltak egy idegbeteg uralkodónak s kiket a változó fejedelmi szeszély ma fölemelt, holnap lerántott, vagy mint emlékezetben maradt s tán igaz is — kirugdosott. Nem mondom, hogy nem óhajták a kormánynak föltétlen engedelmes, elenyészően csekély számú híveit a rendek közt e két várossal is, mint Miksa Modorral, növelni. De ez egyrészt csak czéltalan kapkodás és nem rendszer (hiszen a városok csak úgy érezték a nyomást, mint a többi rendek), másrészt az értéktelen többűlés nem látszik nekem oly plausibilis oknak, hogy e miatt Rudolfnak csak udvaroncz miniszterei a hű Illésházyt s a ráhallgató megyéket erővel eltaszítsák maguktól.

S valóban, kutatásaim közben úgy találtam, hogy a két városkának szánt szabadalom aránylag csekély jelentőségű. A kiváltságolás ténye inkább csak véletlen alkalom volt arra, a mi bekövetkezék. A pör, az üldöztetés okát máshol kell keresnünk. A kiinduló pontot a beteg lelkü király haragja képezi, a ki — mint ránk maradt s később a maga helyén idézendő irata bizonyítja — bosszút forralt a vakmerő Illésházy ellen, a miért törvénytelen, de kimondott kir. akaratának ellenszegülni bátorkodott. Ezt a királyi haragot — mely, hogy mesterségesen előidézett volt, Istvánffy is gyaníttatja velünk, — utólag aztán elvi kérdés mezébe bújtatták, hogy t. i. van-e joga a királynak

egyszerű privilegiuma által kir. szab. városokat teremteni, úgy mint a nem szabadot, a polgárt nemessé, a sz. korona tagjai közé emelheti.[1] — Illésházy ezt tagadta. A király környezete ebben fölségsértést látott s üldözőbe vette a főurat. Ha most már azok, kik a pörre befolyást gyakoroltak, ez elvi alapon álltak volna s a királyi jogok teljességét vitatván, csak a fontos principiumot viselik vala szem előtt: akkor lehetne azt mondani, hogy íme ez a pörnek politikai oldala. — De még így sem áll a dolog. A bécsi és prágai udvari kamarák, élökön később Unverzagttal, s a magyar kamara, elnökével Szuhay István egri püspökkel, a király e jogát, illetve a fölségsértést csak köpönyegül használták — *az üres kincstár érdekében.* Ezt a momentumot kell kiemelnünk, ha fején akarjuk a szeget találni. Már Istvánffy hangsúlyozza ezt abban a passusában, mely az egyedüli mentő Illésházyra s elitélő Unverzagtra;[2] az elmondandók pedig be fogják bizonyitani. És így a pör fiscalis természetű volt: a czélból inditva, hogy a magát aranynyal teleszitt főúr terhén — épen mint, úgy mondják, a távol Keleten szokás — halálos érvágás által könnyítsenek.

A dolog helyes megértése kivánja tehát, hogy a pör ismertetését egy, a király pénzügyi viszonyaira vetett futó pillantással kezdjük.

[1]) Így fogta föl a pört Jászay Pál is: A kir. szab. városok szavazatjoga országgyűléseken. Pest, 1843. czimü kis művében.

[2]) *Aes alienum publicum . . . dissolveret* (Unverzagt) Illésházy és Joó János vagyonából.

I.

Rudolf rossz pénzviszonyai, a sereg fizetetlen volta. Kölcsönök s tervek a pénzügyek javitására. Szentgyörgy s Bazin kölcsöne, ennek fejében törvényellenes szabadalmuk. Viszonyuk Illésházyhoz. Illésházy jellemzése, gazdagsága s gazdasága.

A Habsburgoknak eleitől fogva nem voltak jó pénzügyminisztereik. I. Ferdinánd folytonos pénzzavarai ismeretesek; Miksa 12 millió forint adósságot, roppant összeget abban az időben hagyott fiára s Rudolf alatt a financialis calamitások tetőpontjukat érték el. Annyira jutottak az állapotok, hogy Rudolf összes országai adójából nyert évi jövedelme csak az udvartartás, a helytartóságoknál alkalmazott nehány hivatalnok fizetése, a magyar végvárak őrségeinek zsoldja (de csak theoriában) s a Miksától öröklött adósságok 5—15 percentes kamatai födözésére volt, ha volt, jól-rosszúl elég. Minden egyéb s így főként a roppant hadi kiadás tekintetében, rendkivűli segélyforrásra volt a király utalva, úgy, hogy az 1591-től 1600-ig terjedő időben Rudolf évenkinti budgetje nagyobb felében csak esetleges s pedig nagyon bizonytalan födözést ismer. [1])

És ez említett időben, épen azon évek alatt (1602. és 1603.), melyekben Illésházy pöre folyt, volt a legnagyobb szükség. Alig képes az ember hinni azoknak a viszás állapotoknak, melyekről *Giacomo Vendramin* és *Soranzo*, a velenczei köztársaságnak a császári udvarnál székelő követei, épen ez esztendőkből tudósítják a köztársaságot. [2]) Persze, ha az

---

[1]) Gindely, Rudolf II. und seine Zeit. I. 36. l.

[2]) A dogéhez intézett sürgönyeik — dispacci — a bécsi állami levéltárban.

államfőre tekintünk, nem fogunk csudálkozni. Már az 1596-dik évben megjegyzi a velenczei követ,[1] hogy Rudolf épen semmivel sem törődik, sőt irtózik a munkától, az államügyektől, azokat teljesen miniszterei kényére hagyván. Azóta kedélybaja folytonosan növekszik. Nincs bizalma senkiben, rémet lát maga körül mindenütt és árulót. Csak a csillagvizsgálás s a ritkaságok gyűjtése érdekli; Rumpf a titkos tanács elnöke s Trautsohn csak úgy tartják magokat, hogy e két szenvedélyének hízelegnek;[2] bukásuk után az új főudvarmester (s mint ilyen a titkos tanács elnöke) Liechtenstein Károly, még kevesebb befolyással bír; csak úgy bocsáttatik császári ura elé, hogy annak komornyikjánál Meskofskinál eseng, ezt pénzzel vesztegeti meg[3]) s mikor Meskofskit elfogatja, vagyonát elkoboztatja a császár,[4]) Liechtenstein is kegyvesztett. Rendesen rossz állapota koronként sötétebb lesz,[5]) s ilyenkor a külhatalmak követeit hónapokig nem bocsátja maga elé; sőt évekig vártak — mint Soranzo tudósít — magát a pápai nunciust sem véve ki; a toscanai herczeg követe 14 hónapig vár egy audientiára s mikor a velenczei követ kihallgatást nyer: átalános a csodálkozás, hiszen a spanyol követet két álló esztendő óta nem bocsátá szine elé a császár.[6]) Néha valóságos őrülési rohamok

[1]) Tommaso Contarini végrelatioja l. Albéri. Le Relazioni degli Ambasciatori Veneti. Ser. I. Vol. VI. 244.

[2]) Hammer.

[3]) U. o.

[4]) Dispacci 1603. octob. 20.

[5]) Dispacci 1603. oct. 27. Sua Mtà . . . si trova al presente più dell'ordinario oppressa da pensieri che la tengono con l'animo pieno di occupatione et di melancholia . . . . *és nov. 17.* L'imperatore stà da due settimane in qua in una grande et continua ritiratezza et multo maggior dell'ordinario non si lascia parlare ne vedere de alcuno et si trova oppresso da estraordinaria melancolia . . .

[6]) Dispacci 1603. octob. 29. és 1604. január 12. Ho havuto innanzi heri audienza dalla Mtà dell'imperatore . . . con infinito stupore di tutta la corte et dell'ambasciator di Spagna principalmente, che saranno presto due anni che non è stato admesso ne pure ha veduto Sua Mtà. — 1603. octob. 29-ről ez érdekes leirást adja a velenczei követ a császárról: „Ho trovato l'imperatore assai invecchiato, perche è quasi tutto canuto, sebene non ha più che 52 anni, di assai buon colore, mà con la faccia segnata di varole et piena di crespe, di aspetto pensoso et malanconico.

fogják el; rossz hírt ilyenkor — még ha maga elé eresztené is a hírnököt — senki nem mer neki mondani. Mikor Győrt Szinán basa bevette, Carillo Alfons, e befolyásos jezsuita, csak sok idő mulva merte tudtára adni. A szerencsétlen flótást, ki »meghozta volt az Kanizsa (be)vételét (a török által), lefogta és igen megbaculálta. Ezt adta az hírmondásnak praemiumját.« A legkisebb dolog is dühbe képes hozni s a cseh nemes úrfi pohárnoknak, ki nem vette észre, hogy császári ura új tányérért int, »úgy vágta az késsel az pollex mellett való index (mutató) újját, hogy kicsibe múlt, hogy el nem szakadt.« [1])

Rudolf e szerencsétlen kedélyállapotának, a mint a kormányzat minden ágában, úgy különösen a pénzügyek terén is megvolt a maga következménye. A kincstár üres, a legszükségesb kiadásokat sincs mivel födözni; a hátralékok óriási mérvben szaporodnak. Az 1603-dik évben több mint hat millió lőn a zsoldosoknak kifizetve (mai értékben hatvan-hetven millió) s a katonaságnak közel fele mégis fizetetlen maradt. [2]) Althan ezrede, mint a velenczei követ mondja, »a tatárnál is iszonyúbban« pusztít a magyarországi bányavárosok környékén, sőt félő, hogy ha tovább halasztják a zsoldfizetést, a törökhöz áll. Prainer (= Breuner) ezredének egy évi zsolddal tartoznak. Kolonics egyre-másra küldi hírnökeit az udvarhoz pénzért s attól tartanak, hogy türelmét vesztve, maga lemond, embereit szélnek ereszti. Magának Bástának 110 ezer frttal (mai érték szerint közel másfél millió) adósa a császár és pedig privatim. Nyolcz új ezredet kellene fölállítani, de nincs pénz azok összetoborzására sem, hát még a zsoldjukra! S ha tudjuk, hogy a Básta alatt szolgáló erdélyi katonaság zsoldhátraléka 1 millió kétszázezer frtra (= 12—15 millió mai értékben)

---

con gl'occhi lividi et mezichiusi di difficile prononcia, pieno di carne, di picciola statura et un poco curvo, . . . et mi è parso di trovarlo in stato, per dire il vero per ogni rispetto, assai poco proportionato al farsi sposo . . .« (t. i. öcsesei mindenkép meg akarták házasítani).

[1]) Szamosközy István tört. maradványai. IV. köt. 48., 152., 178. lapok. Kiadta Szilágyi Sándor a Magy. Tört. Emlékek közt.

[2]) Dispacci 1604. febr. 23. . . . perche l'anno passato si sono spesi più di 6 millioni et sono restate più del terzo delle militie senz' esser pagate . . .

rúg: nem fogunk semmit sem csodálkozhatni a pusztításon, melyből a »Básta szekere« megszületett.[1])

»Nagy aggodalomban vannak itt — írja a velenczei követ Prágából, — a titkos tanács reggeltől estig azon töri fejét, miként lehetne a katonaságot, ha nem is egészben, de legalább részben kielégíteni; de nem tudnak mit csinálni: mert pénz nincs; a császár pedig nem ád a magáéból s míg az egyes országok rendei valamit megajánlanak, abba sok idő telik.« [2]) Csehország, Morvaország, az osztrákok kisebb-nagyobb összegeket szavaznak meg, de az mind kevés. Megtörtént ugyan egyszer, hogy a császár a saját magáéból segített;[3]) de ez kivétel. Mert rendesen megfordítva, a befolyó pénzekre ő teszi kezét, s a mi pénz egyszer aztán kezei közé kerül, azt ritkaságok, régiségek, ékszerek vételére fordítja. Így tett azon összeggel is, melyet a morva rendek az általuk megajánlott négy ezer zsoldos fizetésére császári uruk kezeihez szolgáltattak; a mire aztán a bosszús rendek elhatározták, hogy mivel semmi kedvök sincs kétszer fizetni, a jövőre többé egy tillért sem adnak a császár kezeibe, hanem saját tisztviselőikkel fogják kifizettetni a csapatokat.[4]) A tetemes pénzsegély, melyet a pápa, a német rendek nyújtanak, néha-néha úgy látszik, mintha legalább rövid időre helyreállítnák az egyensúlyt. Persze, hogy csak rövid időre, melynek eltelte után a régi baj újra fokozottabb mérvben lép föl. Most a kamara részéről Bécsbe küldött csász. biztosok bel- és külföldi kereskedőktől s a város polgáraitól kunyorálnak 200 ezer frtig való kölcsönt, melyre a hét sléz város jövedelmeit kötnék le, de nem tudnak kapni; majd Molart Jakab kamarai tanácsos küldetik Linczbe, hogy az ottani országos vásárra jövő kereskedőktől, ha csak lehet, fél milliót szerezzen: felét ennek az összegnek Bécsben hagynák régi adósságok résztörlesztésére, másik felét Prágába vinnék a kiáltó szükségletek födözésére.

[1]) Dispacci 1602. decz. 30., 1603. márcz. 3., márcz. 24., ápril 14., ápril 21., máj. 12.

[2]) Dispacci 1603. decz. 8.

[3]) »Cosa che fà malissimo volontieri« mondja Vendramin 1603. aug. 4.

[4]) Dispacci 1602. decz. 30.

E nagy kölcsönért az adókat kötnék le; de az ügyletből nem lesz semmi.[1]) Az eddigi készséges hitelező, Henkel Lázár dúsgazdag kereskedő, szintén bekötötte erszénye száját: az a félmillió, melylyel ő felsége neki tartozik, elég volt — gondolja magában — s a cseh kamara elnöke nolle-velle útra fog kelni néhány tisztviselővel Csehország városaiba, koldúlni, requirálni a megszavazott adón felűl; jó jel, hogy Prága hű polgárai már 60 ezer tallérnyi kölcsönt igértek s azon kivül megajánlottak annyit, a mennyiből Strassoldo háromezer olasz gyalognak (az olcsóbbért szolgált, mint a német, de rosszabb is volt) foglalót adhat. Hanem fogja-e siker követni ezt a »nemzeti kényszer-kölcsön«-féle ügyletet, azt a jó isten tudja. [2])

S mintha megbomlott volna a dolgok természetes rendje, az általános pénzcalamitások idején, épen a kamara emberei szedik meg magokat. A vesztegetésnek tág tere nyílik, jelentékeny ajándék nélkűl — mondja a velenczei követ — a kamaránál semmire se tud menni az ügyes-bajos fél. S míg a csapatok egyre-másra lázonganak a zsoldhiány miatt, pusztítnak, rabolnak, jobban mint különben: a vezérek maguk »rendkivűl gazdagokká« lesznek.[3]) Még a császári főkomornyik is könyökig vájkál a pénzben; rövid négy esztendő alatt 200 ezer tallért (közel három millió forint mai értékében) tud összeharácsolni. De a közszükségek födözésére nincs pénz. Ha háborgatják érte a császárt, ez a titkos tanács, az udvari kamara, s a haditanács elnökeit teszi felelőssé, hogy pénz legyen, mert ha ők nem szereznek, elmehetnek, majd fog szerezni más. — S mikor aztán a fölfordúlt gazdálkodást megúnva, a derék Althan, az esztergomi parancsnok benyújtja lemondását s kilátás van arra, hogy a jobbak e lépést követni fogják: Unverzagt Farkas, udvari kamarai elnök, e megtestesűlt önzés, az udvari cselszö-

---

[1]) Dispacci 1603. márcz. 3. és april 7.

[2]) Dispacci 1603. april 7.

[3]) Dispacci 1603. márcz. 24. . . . le altre strade di quelli aiutanti di Camera che sono sempre con S. Mtà et trattano seco liberamente, non si possono adoperare senza donativi d'importanza, li quali vangono al presente usitati da ogn' uno . . . És 1603. nov. 17. . . . questi (capitani) nella presente (guerra) rispetto alla mala amministratione et al poco governo che s'hâ in tutte le cose, si sono fatti estraordinariamente ricchi . . . És 1603. oct. 20.

vények e nagymestere,[1]) bár maga sem különb a deákné vásznánál, még ez is indulatba jő. Nincs egy batka sem az üres pénztárban — mondja Vendramin — a kamara elnöke nem tudván mit csinálni, lemondással fenyeget s nyilvánosan vádolja a császárt, hogy a pénzt, mely naponkint a kincstárba folynék, ékszerekre pazarolja.« [2])

Ilyen körülmények közt egyik terv a másikat érte az üres kincstár töltése vagy a pillanatnyi szükség födözése czéljából. E tervek némelyike jó, másika kalandos. Dr. Barbitius, előbb a titkos tanács mindent tudó secretariusa, aztán a legbefolyásosabb titkos tanácsos, a toscanai követtel súg-búg. A nagyherczeg ki akarja aknázni a császár pénzszükségét, közel egy millióra menő summát igér a királyi czimért, az engedély fölött javában folyik az alkú.[3]) — A bécsi kamara nemrég javaslatba hozta a koronára háramlott sok apróbb magyar nemesi birtok eladását; a császárnak ez tetszett, söt a szepesi kamara is ajánlá azt; de a pozsonyi kamara azt veté ellene, hogy az országgyűlésen vihart fog kelteni, mert a magszakadás folytán háramlott javak az ország törvényei szerint érdemeseknek adományozandók. Ez és egyéb tekintet arra birta Rudolfot, hogy e javak mixta donatione való értékesítését határozza el.[4]) De e helyett aztán a korona kezén levő nagy uradalmak elidegenítése vétetik szándékba s köztük volt, ha hinni lehet a velenczei követnek, a politikai s katonai tekintetből egyaránt fontos Tokaj. Kétszázezer tallért reméltek a legelső részletfizetésből nyerni s mintha már markukban lett volna (pedig az eladást el sem határozta még a király), az első részletre 40 ezer tallért a zsoldosoknak utalványoztak.[5]) — Az udv. kamara e dogéval alkuba lépett a zenggi erdők fáinak eladása tárgyában s két hó alatt, mielőtt a köztársaság a hajóknak való fa vágatásához csak hozzá is kezdene, 300 ezer scudit remélt e czímen Velenczéből.[6])

---

[1]) Nemesak Hammer (Khlesl élete) után itélek.

[2]) Dispacci 1602. decz. 3.

[3]) Dispacci 1604. január 12.

[4]) A bécsi kamara fölterjesztése 1598. május. BK.

[5]) Dispacci 1603. ápril 14. és 1604. jan. 12.

[6]) Dispacci 1603. szept. 29.

Nagyobb mérvű operátió lett volna az, mely a roppant számú és terjedelmű fiscalis, de zálogba vetett jószágok kiváltását czélozta a végre, hogy aztán azok kétszeres, háromszoros, sőt négyszeres összegen (mint pl. épen az Illésházynál volt Csábrágra s Zsitnyára tervezték) újra elzálogosíttassanak. E catalogusba föl voltak véve Csejte, Detrekő, Munkács, Sárospatak, az ó-budai prépostság javai, Szerencs, a mizslei prépostság, Diósgyőr s egyéb kisebb uradalmak; a szerencsi uradalmak zálogsummája pl. 42 ezer frt, de megadnának értök igen könnyen, akár a régi zálogbirtokos, akár más, legalább 80 ezer frtot. A terv egy külön pontját képezte még a 13 szepesi város kiváltása, melyekért a kormány a 80 ezer tallért lefizetvén, magyaroknak adhatná legalább 200 ezerért zálogba [1]). Szép és igen sok hasznot hajtó tervek: de kivitelükhöz épen az kellett volna, a mi nem volt: pénz.

Sokat remélt még ugyancsak ez időtájban a kamara a folyamatban levő fiscalis pöröktől, az erdélyi, erdélyrészi urak, aztán Kereki, Homonnayak s mások nagyterjedelmű jószágai confiscatiojából; hiszen pl. Homonnay György elkobzott javaira Ferrante Gonzagával a legkecsegtetőbb alkuban állanak [2]). Mint az éhes ölyű csap le a kamara a kiszemelt áldozatra s hiába tiltják régi és ujonnan hozott törvények, hiába mondja az imént hozott 1598. 39. tczikk: hogy ő felsége »ne permittat cameris ut quorumcunque bona praeter viam juris adimant«. Csaknem csodának mondható, hogy Ladóczy Györgynek, a kit pedig nagyobb hatalmaskodásért az 1602-diki országgyűlésen fő- és vagyonvesztésre itéltek, a király megkegyelmezett. Persze, szegény ember volt, s azzal az egy kis curiával nem volt érdemes vesződni. Legvégűl, hogy a pénzügyi miseria teljessége lássék, fölemlítem, miszerint fontolóra vételék a szabad városok taksájának fölemelése is [3]).

E sok tervnek azonban egyike sem sikerült. A háramlott kisebb nemesi javak eladását, mikor a király rászánta magát, az országgyűlés — mint a magyar kamara jól gyanítá — meggátolta; a nagy zálogbirtokok kiváltására — mint említők —

[1]) A magy. kamara jelentése Mátyás főherczeghez, 1601. aug. 30. BK.

[2]) Rudolf Mátyás főherczeghez, 1602. január 17. Bk.

[3]) Mátyás főherczeg a magy. kamarához. 1600. jan. 28. BK.

nem volt pénz; a confiscatiók sokat hoztak volna ugyan be, de a kobzott javaknál hallatlan volt a pocsékolás s végre a városi taksák emelése — ha keresztül viszik is vala — ugyan mit ér? több-e mint csepp víz a tengerben? A mint az új tervek föllbukkantak s elmerültek: a nyomasztó szükség azon mód növekedék. Az uzsorát az állammal szemben kicsinyben arcátlanúl, nagyban tisztességes álarczczal, donatio, inscriptio, privilegiumok alakjában űzte az, a kinek pénze volt; mert a ki kölcsönt csak igért is, már az igéretnek, mintha készpénz volna, megkívánta kamatját, s a ki bármi keveset adott, az a kölcsönnel semmi arányban nem álló kedvezményekben részesült.

Egy ilyen alkalmat ragadtak meg Sz.-György és Bazin pozsonymegyei mezővárosok polgárai is, kik részben szorgalmuk, részben és főként a városkák szerencsés fekvése, Pozsonyhoz és Bécshez való közelsége s aránylag védett helyzete következtében jó módnak örvendvén, többször előlegezhettek kisebb összegeket a kamarának, sőt megtörtént hogy azt tisztességes (7%) kamatra 50 ezer frtig terjedő kölcsönnel is kisegíték. 1598-ban elérkezettnek látták az időt szolgálataik jutalmáúl azt kérni a királytól, hogy a két várost a hozzájuk s a várakhoz tartozó uradalmakkal együtt a király helyett kiválthassák Illésházytól, vagyis megválthassák magukat. A két várost ugyanis 1575-ben Miksa zálogosítá el Krusith Péternek és nejének szül. Pálffy Katának; Krusith halála után (1580-ban) özvegye s ennek második férje Illésházy többször megtoldották a zálog summát s ezért a zálogidőt előbb 1581-ig, végre ez év január 29-dikétől tizévre, azaz 1601 január 29-dikéig hosszabbítá meg nekik a király [1]).

Azonban a két városka polgárai régidőtől fogva nem a legjobb viszonyban állottak zálogos földesurukhoz. Viszályuk s patvarkodásuk elmult s megmegújúlt s a polgárok gyakran háborgatták panaszaikkal a királyt; egyszer parancsot tudtak kieszközölni, hogy Illésházy a polgárok ellen törvényesen megkezdett pörtől lépjen vissza; máskor commissiót kértek és nyertek, mely köztük s a földesúr között úgy a hogy egy időre

[1]) Kamarai jelentés 1595. január 21. BK.

elígazitá a fönnforgó ügyet [1]. A polgárok — mint ezt a »hinterlassene Hofkammer« az »anwesende Hofkammer-hez 1578. augusztus 15-kén írja [2] — örömest kiváltották volna már régebben magukat; de szigorú földesurukra való tekintettel lépéseket tenni ez irányban egész 1598-ig nem mertek; pedig az udvarnál s a kamaránál már előre, mielőtt az első lépést tették volna, kedvező volt rájuk nézve a hangulat. E kedvező hangulatnak többféle oka lehetett. Részben az hogy a lakosok Slesiából s Németországból nem régen betelepített németajkú földmivelők lévén [3], nemzetiségük miatt, meg azért is, hogy új települők, pártfogásban részesültek. Részben az, hogy a zálogsummát, melyben Illésházy birta a városokat, csekélylette a kamara s azt hivé, hogy azok kiváltatván, a polgárokkal a kincstárnak előnyös vásárt lehet csapni [4]. Hátha még a kiváltáshoz pénz sem kell, a polgárok maguk fogják azt előteremteni!

Ez okok birhatták Rudolfot arra, hogy 1598-ban engedélyt adott a két város lakóinak a kiváltásra, miután egy kilátásba helyezett kölcsön által annyira meg tudták nyerni a bécsi kamarát, hogy az még a kiváltás és új zálogbavetés által remélhető haszonról is lemondott. Rudolf engedménylevele valóban igen kedvező a polgárokra [5]. Fölszabadítja őket, hogy Illésházy alól, a zálogösszeget lefizetvén, kiválthassák magukat, a kiváltás után tiz évig birják mindazon jövedelmeket, miket Illésházy birt, a tiz év letölte után a jövedelmek

[1]) Mátyás főherczeg Illésházyhoz 1593. május 8. KÖ. és Jnderhell (?) bécsi udv. kam. tanácsos jelentése 1597. január 22. BK.

[2]) Az udvari kamara az által, hogy Rudolf Prágába tette residentiáját, kétfelé szakadt. Az egyik rész, az elnökkel, Prágában székelt, s ez az »anwesende«, a másik rész az alelnökkel (ha volt) Bécsben székelt, s ez az u. n. »hinterlassene.« Rövidebben: az egyik a bécsi, a másik a prágai udv. kamara. Velök az alsó-ausztriai s a cseh kamarák, melyek székhelye Bécs (illetve) Prága, össze nem tévesztendők.

[3]) Illésházy levele egy névtelenhez az udv. kamaránál 1599. szeptember után. — Udv. codex.

[4]) Jnderhell föntebb említett jelentése 1597. január 22. BK.

[5]) 1598. szept. 5. BK. Nevezetes, hogy az engedélyt a magy. canczellária is külön, a bécsi udv. (tehát nem a magyar) kamara is külön kiállitá. Ennyire alatta állott a magy. kamara az udvarinak. L. még Bél Not. Hung. nov. hist. geogr. II. 115.

szintén az övéik, de évi censust fizetnek érte a kamarának, melynek nagysága később fog megállapíttatni; végre — és az a legfőbb — a két várost a király soha többé semmikép el nem zálogosítja s el nem adhatja, hanem azok, mint a kamara peculiuma, szabadok s a királyéi lesznek, mint Miksa Modornak engedte [1]).

Az engedélylevél kiállítása után okot kelle keresni arra, hogy Illésházynak fölmondhassanak; mert az uradalmak zálogideje 1601 január 29-dikéig tart vala. Ezt az okot nagysokára s nagynehezen kisüték s az 1599 év közepén Rudolf föl is mondott Illésházynak, azzal indokolván azt, hogy Illésházy az 1591-ben elvállalt kötelezettségeknek nem mindenben tőn eleget, mert a sereg részére csak 5 év mulva szállítá be azt a gabonát, a mi kikötve volt. Ezt az okot annyi év után hozni föl furcsa volt ugyan: de a fölmondó levél még azt is hozzátette, hogy bár e szerződés-szegés miatt minden pillanatban kivehetné a király a javakat Illésházy kezéből: mindazáltal különös kegyelemből három havi időt enged, a mikor biztosai a zálogösszeget le fogják fizetni [2]). Mennyire sérelmes volt a király, jobban mondva az udv. kamara e ténye, azt Illésházy későbbi válaszából megtudjuk.

Illésházy István m. kir. főudvarmester, tanácsos, Lipót- és Trencsénmegyék főispánja, ez időben Magyarország legpénzesebb embere volt. 1540-ban születvén előkelő nemesi családból, mely Pozsonymegyében szép birtokkal bírt [3]), tehetségei, a közügyekben való élénk részvéte nevezetes egyénné tették őt megyéjében, úgy hogy alig 32 éves korában (1573) ennek alispánjává lőn. Négy évig birta e hivatalt, mikor

---

[1]) E részleteket el kelle mondanom, mert nélkülök Illésházy protestatiója s argumentumai nem érthetők.

[2]) Rudolf fölmondó levele Illésházyhoz 1599. július 14. Prága, BK.

[3]) Életrajzi adatokat részben l. Podhraczky J. Illésházy élete, Új Magy. Múzeum 1856. — I. maga (unokaöcsceivel osztatlan) birtokait egy kelet nélküli jegyzetben (KÖ) így számlálja elő: Az őstől, atyánktól maradt jószág: Illésháza, Szerháza, Tarkháza, Bevata (?); Kis-Magyart Illésházy Ferencz vötte (t. i. István fivére), Nagy-Lőcs (?) Pozsony vármegyében és magyarbéli szőlők; Nyitravarmegyében Bezerich, Merechje. Ezekben az én igazságomat cedaltam personalis előtt, Mátyás mester előtt is Illésházy Ferencz fiainak, Ferencznek, Gáspárnak.«

1577-ben a pozsonyi kamarához tanácsosnak nevezteték s másik négy év mulva első neje Erdődy Péter horvát bánnak Tahy Margittól született leánya Anna halála után. 1581-ben elvette lipoglavai Krusith Péter gazdag özvegyét, Pálffy Katát, a hős Pálffy Miklós testvérnénjét. E házasság által főúri vagyonhoz jutva, természetadta tehetségeit érvényesíteni módjában lőn. 1582-ben mint Likava vára birtokosa Liptómegye főispánja lesz, 1584-ben kir tanácsosi s magy. főudvarmesteri méltóságra emeltetik, később mint Trencsén várának zálogbirtokosa Trencsénmegyének is főispánjává neveztetik s e méltóság Trencsén várának 1600-ban lett megvételével családjában örökös leszen. 1588-ban az ország jövedelmeinek szaporítására kiküldött biztosokkal látjuk működni. ugyanazon évben a Magyarország, Ausztria és Stiria közötti határigazító bizottság tagjaként fáradoz. 1599-ben a lengyel határok ügyében foglalatoskodik [1]). Mint kamarai tanácsos, a kamaránál. mint kir. tanácsos a kir. tanácsban nyomatékkal szól; a kormányzat egyes tényeiben adott véleményei bizonyságok e felöl. Számtalan fogalmazványa (a köpcsényi gr. Batthányi-féle levéltárban) a minutiosus szorgalmú embert, ügyvédei számára adott utasításai azt a practicus jogászt tüntetik elé, kinek — mint ezelőtt szokták volt mondani — a corpus juris (még mielőtt Mosóczyék kiadták volna) kis körmében volt. A gyakorlati életben senki nem tudta volt illetékesebben megbirálni Illésházy értékét, mint sógora Pálffy Miklós, kinek főkapitánysága alatt főintendánsa, főeleségszállítója, pénztárnoka, főhadsegéde, egyáltalán jobb keze, mindene volt. »A kapitányságot sem állhatta volna meg (Pálffy Miklós — mondja Illésházy —) ha én nem voltam volna consilio, auxilio . . . . hogy Fejérvárnál megveré a törököt, én voltam autora, a vármegyéket ő mellette én futottam [2]).« Mint főispán, megyéje ügyei azokban a zivataros, folyton háborús ügyekben szivén feküdtek — s ha az országgyűlésen akár a megye. akár az ország jogai mellett föl kelle szólalni, határozottan, nyiltan beszélt, tekintet nélkül egyéb, udvari, állására. Nevezetes példa e tekintetben a trencsénmegyei papi tizedek ügye az 1599-diki országgyűlésen, hol

[1]) Podhraczky id. h.

[2]) Egy később idézendő szerfölött érdekes levél.

Illésházy tekintélye egész súlyát latba vetette a nyitrai püspök ellen, ki excommunicatióval fenyegeté a megyét, ha a püspöki tizedek megváltása jogától el nem áll. Mikor a császár erről a főispánt kérdőre vonta, habozás nélkül felelt Mátyás főherczeghez intézett levelében, hogy »most is azon véleményen van, miszerint nemcsak a nyitrai püspök hasznát, hanem az ország törvényeit is számba kell venni« [1]), s hivatkozik arra, hogy ha ez odiosus ügy a nagy fölháborodás daczára is csendesen elsimúlt: az ő érdeme. Kétségtelen, hogy ilyen föllépése tekintélyét a rendek előtt csak növelte s megkönnyíté neki veleszületett rábeszélő tehetsége alkalmazását [2]). S ez ismét egész az elbeszélés alatti pör kezdetéig az udvarnál, különösen Mátyás főherczegnél tette kedvessé a higgadt, számító, de rendkivül tevékeny embert, ki a kormány ügyeit, a subsidium s a contributio dolgát az országgyűlésen s a megyéknél sikeresen tudta sürgetni s kevélyen mondhatta el magáról, hogy pénzzel, szorgalommal és dologgal úgy tudta előmozdítani a közjót s a közvédelmet »*ut neminem mei ordinis hoc praestitisse facile constabit*«; könnyen be lehetett látni, hogy az én rendembeliek közűl annyit mint én, senki nem tőn [3]).

Nejéhez s barátaihoz számüzetés ideje alatt irott levelei a buzgó vallásos férfiút tűntetik föl, kinek elve ugyan, hogy: segits magadon s az isten is megsegít; de a ki a szédítő bukás után, mikor az önsegély számításba többé alig jöhet, csüggedetlen bizik istenében. Nem esik le egy hajszál sem fejünkről annak az istennek tudta nélkül, a ki Jóbot meglátogatta, de meg is tudta vigasztalni: ez az ő erős hite s lelke melegéből ajánlja nejének a sz. irás olvasását: »olvastad sokszor, olvasd meg mégis, vigasztalásodra lészen«. Hogy ezt a buzgó protes-

[1]) Illésházy Mátyás főherczeghez 1600. april 30. »Non nego me quoque eius fuisse opinionis, esse etiam modo ut non modo lucri et utilitatis domini episcopi, sed et legum et consuetudinum regni, oppressionum item miserae plebis ratio habenda est. . .« Udv. cod.

[2]) Illésházynál nemo hoc tempestate in patria suadendi et persuadendi callidior haberetur. Egy névtelen Katonánál Hist. Crit. XXIX. 49. — Bocatius pedig (l. Hormayr Taschenbuch für die vaterl. Gesch. 1821., 294. l.) azt mondja róla, hogy a mit mondott, arra úgy figyelt a magyar nemzet, mint egykor az athéniek Solon szavaira stb.

[3]) Illésházy a főherczeghez mint fontebb.

tanst. e tekintélyes főispánt, e gazdag főurat. e tevékeny férfiút szűkebb hazája, a nyugati fölvidék túlnyomóan protestans nemessége vezérei egyikének tekinté: az természetes. Hogy azonban e kitünő lelki elemekből alkotott, de azért mégsem nagy ember, kinek nevéhez hadi tények (nagy és méltó érdem abban az időben) nem fűződtek, ki ekkoráig az egyedüli vezér szerepét sem a rendeknél nem játszotta, se szava a kormánykörökben kiváló nyomatékkal nem bírt, kinek családjáról egyik emberöltő nem hagyott a másikra fényes emlékezetet, hogy az az ember egykor oly nagyot fog lendíteni hazája történetén: arról valóban senki nem is álmodott volna.

Említém hogy Illésházy gazdagságát házasságának köszönheté. Szükség kissé vagyoni állapota körül is széjjeltekinteni, főként azért, mert az igazi Illésházyt itt, az ő sajátképi terrenumán és elemében ismerhetjük meg. Mikor Pálffy Kata Illésházyhoz férjhez ment, a nőnek első férje után hat kővára volt: Sz. György, Bazin, Zsábrág, Zsitnya, Likava és Mórnfelz (Istriában) az ezekhez tartozó nagyterjedelmű uradalmakkal, melyeket a tulajdonát képező utolsó kivételével, tekintélyes összegekért birt a fiscustól zálogban.

Ezt a szép vagyont a takarékos özvegy nem vihette volna jobb helyre, mint Illésházyhoz. Mert ha volt valaha magyar ember jó gazda: Illésházy az volt. Neje jövedelmeit megkétszerezte, sőt megháromszorozta; a lejárófélben levő inscriptiókat meghosszabbította, új összegekkel toldván meg a kölcsönt. Sz.-Györgyből és Bazinból nagymérvű gabona- és baromkereskedést folytatott, a »honestus questus« mint a legpracticusabb angol lordnak, nála is életszükséglet volt. Kitünő bortermelőnek, ügyes borkereskedőnek ismerték; némely fajta sz.-györgyi borai hordajáért 80 frtot (roppant összeg abban az időben) adtak Lengyelországban. Ennek a gazdálkodásnak köszönhette aztán, ha Sz.-György és Bazin évi jövedelme a 25 ezer frtot jóval fölülhaladta, a mi a 220 ezernyi zálogösszeg 12°/₀ kamatának felel meg. Takarékosságáról jellemző, a mit maga mond, mikor később panaszkodik, hogy a sok szép török szőnyeget s egyéb drágaságokat a kamara lefoglalá. Ezeket — ugymond — »Krusith uram szerzette«, mert ő nem költött afféle hiábavalóságokra. Roppant évi jövedelmeiből 8 ezer frtot költött

el [1]), s ezt az Illésházy birtokok, Csábrág és Zsitnya bőven kiadták. Ez magyarázza meg aztán, hogy a sz.-györgyi jövedelmek félretétetvén, hihetetlenül növesztték a nő vagyonát. Ez évi jövedelmekből megtakarított összegeken vették kézhez Stomfát, mely 8 éven keresztül esztendőnként 14 ezer frtot jövedelmezett: e félretett summákból vették meg örökáron a morva Tovaciót, melynek évi jövedelme 15 ezer frtra rúgott; így szerezte meg örökáron 200 ezer frton felül Trencsént és Surányt s végre Sz.-György és Bazin kiváltása után 550 ezer frton Hodolint (= Göding) Morvaországban. Akkor tájt, mikor üldöztetése megkezdődött s a számüzetés ideje alatt Pálffy Kata vagyonát, ingót és ingatlant, egy millió forintnál többre becsülték; magának az ingatlannak értéke 800 ezer frt volt, ez a mai értékhez viszonyítva 10—12 milliónak felel meg [2]). Valóban joggal mondhatta magáról, mikor a Pálffy-atyafiak számüzetése idején szemrehányásokat tőnek neki, hogy »nem hűtlen sáfárja« volt ő az ő feleségének, s gyönyörrel olvassa az ember maga igazolását feleségéhez irt egyik szép levelében: »Tudja azt az Isten és te lehetsz bizonyságom, hogy az úr isten áldása után sokat munkálkodtam. Szegin Krusit uram jól tudod 8 ezer forintban adta volna árendában Sz.-Györgyet, Bazint, de senki meg nem merte érette adni: Likavábúl, ha bort adtatok hozzá is, 2 ezer frtot készpénzt alig adtak belőle; Csábrágra, Zsitnyára több költ sokkal is az mint az jövedelme volt .... Jól tudod, sokszor étlen-szomjan megkerültem egy nap nagyobb része majorságodat, hajnal előtt fölköltem még, paripákon Ujfalúnál átalköltem az kis Dunán, ott szénatakarókat, rétirtókat megjártam, az barmot megláttam, onnan Tamásházánál a nagy Dunán átalköltem, sz.-ersébi majorhoz mentem, ott szántókat, vetőket, aratókat, az mikor minek ideje volt, mind megláttam, rendöltem, onnan bekei majorban, ott is azt miveltem, onnan Illésházára, ott is azt; átalköltem az nagy Dunán . . . ott is szénatakarókat, réteket megláttam, onnan Királyfalvára, ott is az barmot, szénataka-

[1]) Pálffy Kata beadványa a locumtenenshez, Pethe Márton kalocsai érsekhez 1604. aug. 1. KÖ.

[2]) »Actio nomine magnificae dominae Catharinae Pálffy proponenda.« 1604. aug. 1. KÖ.

rókat, dinynyéskerteket mind feljártam, ott is még átalköltem a kis Dunán, az magyarbéli szőlőket megláttam, Bozinba jöttem nagy fáradva, mint egy fáradt ló, mert ha öttem volna valahul, egy nap el nem végezhettem volna ezt az utat, mert 8 mértföldnél több. Szőlleidet, szántóföldeidet megépítettem, jobbágyidat szekeressé, ekéssé töttem, atyádfiainak szolgáltam, adtam, segítettem, egyiknek sem voltam bántására csak egy pohár vízzel is« ... [1])

Az igaz, hogy a jó gazdának a vagyonszerzés szenvedélye volt, — s a pénzes embert a király, Mátyás főherczeg, az udvari s a magyar kamara, aztán sógora Pálffy Miklós, Nádasdy Ferencz, Thurzó György igen sokszor fölkeresték, hogy pillanatnyi szükség födözésére a közjó érdekében segítse ki őket pénzzavaraikból. A brevimanu adott 10—15 ezer frtnyi kölcsönök számanélküliek, de a nagyobbakról is sokat beszélhetnek az udvari kamara actái [2]). S ha az a tudat, hogy minden oda kölcsönzött forinttal egy talpalatnyit sikerült neki a megmaradt darab-Magyarország drága földjéből conserválni s minden kölcsönküldött szállítmány gabonával új erőt, új lelket önt a hazáért küzdők kifáradt, elcsigázott testébe; ha ez a tudat — mondom — lélekemelő volt s méltán lehetett a hazafira: a számító üzletember is megtalálta bennök azt a mi megnyugtató, kellemes. Mert azokat a kölcsönöket ő hasznos operatióknak tekintheté. Jól tudta azt, hogy legalább minden második-harmadik esetben hiába vár a kölcsön visszatérítésére; de szaporúl, magasbodik egyik-másik zálogban birt uradalmának inscriptio-summája. Mikor aztán gondolja, hogy erre vagy arra eleget adott már: a legújabb kölcsönkérésnél a fölség elé terjeszti az aut-autot, fizess vagy adományozz s az inscribált uradalom mint perpetua donatio érett gyümölcsként hull az ölébe. »A pénzszükséget kiaknázva, olyan föltételeket szab, a minők neki tetszenek«, mondja a magyar kamara egyik előterjesztésében [3]). Igy tőn a többek közt különösen Trencsén és Surány megszerzésénél, mely két várhoz

---

[1]) 1604. június 26. KÖ.

[2]) Nagyon sok acta, köszönő levél stb. az udv. kamarai levéltárban a XVI. század végső s a XVII-ik első éveiből.

[3]) 1599. decz. 23. BK.

két megyében 3 város és 34 falu tartozott. A 200 ezer frt, melyen e gyönyörű jószágot megvette, (melylyel Trencsénmegye örökös főispánsága csatoltatott az Illésházy családhoz), apródonként, kisebb zálogösszegből s ezenfelül adott kölcsönökből szaporodott föl 135 ezerre, melyhez aztán egyszerre 65 ezer frtot tőn [1]).

Ebből a nagy vagyonból sok jónak volt mivelője Illésházy. Takarékos, csaknem fukar természete nem engedé, hogy bőkezű legyen nagyobb körben: egy kisebb kör azonban, a neje és a saját rokonaié, sokat tudott volna beszélni az ő jótéteményeiről. »Nem káros szolgája volt ő az ő felesége atyjafiainak«, mondja egyik Pálffy sógorához irt levelében [2]) s nem fölhányáskép, hanem a neje rokonai vádjaira emlékébe idézi mind azt a sok jót, a mit Pálffy János, István és Tamás leányaival s ezek férjeivel s egyéb rokonokkal tőn. Procatora, sáfárja volt özvegyeiknek s tizezerekre megy az összegek száma, melylyel férjhez menő leányaikat segíté. Pálffy Miklósnak ő szerzé meg Stomfát s Esztergom, Nagy-Hont és Barsmegyékben »a haza iránti sok érdemére való tekintettel« szép részjószágokat vallott be neki örökjoggal, s adott neki »20 ezer forintot egyszer és másszor is ajándékon«. Neje kedvencz húga a Bécsben élő özvegy Khuenné is sok jót tapasztalt sógora részéről. S ha e két utóbbi Pálffy-rokont kivéve, a többi hálátlansággal fizette is meg a jótéteményt, annál jobban ragaszkodott hozzá a hős Pálffy Miklós s annál jobban szerették őt saját rokonai, az Illésházyak, kiknek atyjuk istenük volt s az Eszterházyak, Bosnyákok, Dersffyek és Kubinyiak, kiknek hálája a számüzetés nehéz napjaiban vigasztalására szolgált — s aztán az a sok, védszárnyai alatt élő kisnemes, kiknek jóltevője, védője, pártfogója volt. Szép példáját adta ennek a hodolini várnagy s uradalmi kormányzó Leszenyei János. Mikor Illésházynak ez utolsó birtokára is rátette kezét a fiscus s Leszenyeit állásában meghagyni igérték, ha ott hagyván Illésházyt, a császárnak, mint új gazdának hűséget esküszik, azt irja a derék ember Illésházyhoz Lengyelor-

[1]) Több irat Mátyás főhgtől; a magy. kamarától s Illésházytól; kül. 1599. decz. eleje, 1599. decz. 9. BK.

[2]) 1604. sine die. KÖ.

ságba: »kit én meg nem mivelnék, ha kenyeret kellene koldulnom is« [1]).

Illésházy szép jellemvonásaihoz járulnak azonban árnyoldalak is. A takarékos természet túlhajtásai ezek és sokszor gyülöletes szinben tüntetik föl őt, mikor vagyoni előnyökről van szó. Ilyenkor félretesz minden melléktekintetet. Említém pl. hogy buzgó protestans; de mikor Trencsén örök birtokát attól a föltételtől teszi a király függővé, hogy a prot. lelkészeket az uradalomhoz tartozó helységekről elűzi: nem haboz egy pillanatig sem a reversalis aláirásával [2]). Pálffy Miklós a legkedvesebb embere, a hős sógoron ritka szeretettel csügg: mégis mikor az ő jótállására 40 ezer frtot adott a kormánynak s az ezt nem fizeti: sógorát 3 falúja elvételével fenyegeti [3]). A fukarság, a vagyonszerzés fékezhetlen vágya sokszor viszi oly lépésre, mit higgadtabb pillanatban megbánhatott, szégyenelhetett. Mikor Surány kiváltásáról, illetőleg Illésházy által való zálogbavételéről folyt az alku a fiscussal egy vissza nem fizetett kölcsön miatt s az addigi birlalók: a nagynevű Forgách Simon fiai ezt ellenezvén, atyjuk érdemeire hivatkozva, kérték Mátyás főherczeget, hogy hagyja náluk: Illésházy ennek neszét vette s nem restellé az anyagi előnyökért, a Forgách fiuk argumentumára reflectálván, az elhalt hazafi tiszta emlékét gyanusítani: »érdemeiről hallgatok — mondá — hiszen úgy is tudják, mint viselte magát az egri, a váczi kapitányságban s dunáninneni főkapitányi tisztében [4]). Szinte megbotránkozik az ember, mikor Bocskay halála után morvaországi javai visszaadását sürgetvén a titkos tanácsnál, hogy kérése kedvező elintézést nyerjen: a bécsi békekötés körüli fáradozásaira utalván, érdemei kitüntetésére a rágalom fegyveréhez nyúl.

---

[1]) 1603. decz. 1. KÖ.

[2]) A magy. kam. jelenti Mátyás főhgnek ezt. 1600. sept. 1. BK. (»Simul etiam exhibuimus ipsi Illeshazio Ser-tis V. aliud mandatum de non turbanda religione catholica et amovendis haereticis concionatoribus in dominio et pagis dictarum arcium, atque responsum eius et consensum similiter autentice excepimus . . . s pedig 3 példányban).

[3]) Pálffy Miklós panasza Mátyás főherczeghez 1599. szept. 28. s Mátyás levele Illésházyhoz 1599. októb. 2. BK.

[4]) Illésházy Mátyás főherczeghez 1599. márcz. 31. BK.

Azt mondja, hogy Bocskayt csak ő fékezte törekvésében, mely a magyar királyságra irányúlt s hogy abbeli működése miatt Bocskay őt halállal fenyegette [1]).

Jól jellemzi Illésházyt ez oldaláról Sándorffy Miklós, a magy. kamara tanácsosa azon alkalomból, mikor 1597-ben az érsekújvári uradalmak új zálogbavetését határozták el. E javak eddigi zálogbirtokosa Sándorffy volt, ki azokra épen Illésházy tanácsára adott kölcsönt s most újra magánál akarta tartani. Illésházy ekkor, az ország törvényei ellen, Sándorffy háta mögött, nem a magyar, hanem a bécsi udvari kamaránál adott be barátja ellen ajánlatot, a mire aztán a méltatlankodó Sándorffy azt irá Mátyás főherczeghez: »Valóban bámulom telhetlen birtokvágyát Illésházy uramnak, ki daczára annak, hogy óriás birtokai egy nagy herczegséggel érnek föl, még sem tudott betelni; sőt azon törekszik, hogy mások elől, kik szorgalmuk által zöld ágra jutni szeretnének, a maga ölébe seperjen mindent.« [2]) Joó Jánossal, a királyi személynökkel szintén két birtok miatt kapott össze; mely viszony aztán mindkettőjükre oly végzetessé lőn. — »Durum ac tenacem eum esse hominem«, mondja róla Szuhay, mikor még barátok voltak s erről kissebb nemesek, özvegyek, a Gereczyek s Rayesy Magdolna, kik ellen hatalmaskodott, eleget szólhattak volna. Baja volt vele Pozsonynak, Beszterczebányának; de legtöbbet panaszkodtak rája a vele daczolni merész trencsénvárosi kispolgárok, kiket télben, a legnagyobb hidegben, éjnek idején ragadtatott ki ágyaikból, s vettetett tömlöczbe.[3]) Sötét vonások

---

[1]) Illésházy a titkos tanácshoz 1607. aug. 30. KÖ. »Demortuus Stephanus Bocskay totis viribus in eo laborabat ut Hungariam sicuti Transylvaniam sub tutelam et defensionem turcicam coniiceret seipsumque principem *vel regem Hungariae opera turcica faceret* . . . . Depositum ego hoc fundamentum quantis curis et laboribus, maximo denique discrimine vitae meae *irritum fecerim*, constat id multis et consiliariis demortui Bocskay quod ob hoc aliquoties *mortem in faciem minatus est mihi Bocskay.*«

[2]) 1597. okt. 13. BK.

[3]) Mindezekre l. a következő iratokat: 1598. novemb. 27. Mátyás főherczeg Illésházyhoz; 1598. máj. 22. Rudolf a pozsonyiakhoz; 1599. szept. 20. a bécsi kamara a magy. kamarának; 1600. márcz. 13. Mátyás mandatuma Illésházyhoz; 1600. ápril 26. a bécsi kamara a magy. kama-

ezek, az igaz; de csökkenti az árnyék sötétjét az a körülmény, hogy Illésházy e tekintetben is, ez oldaláról is nem rosszabb volt kortársainál, csak hozzájuk hasonló.

Ezekben akartam nagyjában rajzolni Illésházy egyéniségét, hogy a pör ismertetésénél könnyebben tudja az olvasó kijelölni képzeletében a helyet, melyet Illésházy a magyar társadalmi életben elfoglalt. Ne higyje a száműzöttet egy eszmény, egy elv martyrjának; mert, habár tudott volna martyr lenni, sokkal practicusabb ember volt, mint hogy egy ideáért vértanú legyen. De ne tartsa őt oly rutúl s kizárólag önzőnek sem, mint Jászay Pál szeretné föltüntetni. Mert azon az önzésen fölül kell valami magasztosnak lenni abban, hogy valaki úgy tud dolgozni, fáradni egy életen keresztűl, a számára kijelölt körben, mint ő s hogy valakit lelki ereje egy szédítő bukás után, nemcsak úgy összetart, mint őt, a 63 éves aggot, de még oda képes fölemelni, hogy egy egészen új életet kezdjen, mely nem csupán aránylag szebb és ragyogóbb, mint a múlt, hanem absolut véve is fényes és áldásos.

Ismervén most már Illésházy egyéniségét, vegyük föl az elejtett fonalat.

---

rának; 1600. júl. 26. Mátyás az esztergomi érsekhez; 1603. márcz. 25. Miksa Ernő főherczeg Illésházyhoz; 1603. szept. 6. előtt Illésházy a királyhoz; 1603. szept. 6. A király Mátyás főherczeghez stb. BK.

II.

Illésházy kisérletei a Szent-György és Bazin városoknak adott szabadalom meghiusítására. Ez nem sikerülvén, tagadó válasz a kir. fölmondásra. A magyar kamara magatartása, Szuhay István egri püspök s kamarai elnök. A király Szent-György és Bazin záloghirtokát másodszor mondja föl. Illésházy híres levele a magy. kamarához. A harmadik fölmondás, a király fenyegetődzik.

Illésházy, a mint neszét vette, hogy a király a szentgyörgyieknek s baziniaknak az említett kiváltságlevelet akarja adni, már a fölmondó irat kelte előtt fél esztendővel, kisérleteket tőn a kiváltás meghiúsítására. A király e szándéka végtelenűl bántotta a fösvény embert; de bántott volna mást is. Eltekintve attól, hogy most is adósa neki az állam, hogy régi kölcsönei s efféle készséges szolgálatai legalább is méltánylatot, ha nem kedvezményt érdemelnének: a királyi engedmény egyenes sérelmet is okoz neki. Magánjogi bántalom az; egy érvényben álló kétoldalú szerződés önkényes megszegése, szerzett jogok erőszakos elnyomása, mint később látni fogjuk. De míg a fölmondást nem kapta meg, nyiltan nem léphetett föl panaszával; azért indirect úton kisérté meg a szándékot meghiúsítani. Henkel Lázárt, a dúsgazdag kereskedőt, ki a sz.-györgyi és bazini polgárokkal az Illésházynak fizetendő váltságösszeg kölcsönzése tárgyában alkudozott, 1598 végén megkereste levelével. [1]) E levélben — mely később a vádirat egyik pontjának képezi alapját — arra kérte Illésházy a magyar illetőségű német kalmárt, hogy ne kölesönözzön a polgároknak, »nehogy magának vagy Illésházynak kárt okozzon;« mert bizonyos, hogy odavesz kölesönzött pénze, a mint odaveszett

[1]) 1598. nov. 16. egykorú német más., alól e jegyzettel: An Lazarum Henkel hungerisch geschrieben aber hernach transferirt. BK.

azé az ausztriai Zeidlitz nevű nemesé, ki még Krusith előtt, akkor mikor Sz.-Györgyöt a gr. Salmok bírták, 20 ezer tallért kölcsönzött Sz.-Györgyre és Bazinra. Mert — úgymond — »Magyarországban az a törvény, hogy egy jobbágy se kötheti le földjét, mely az uráé,« már pedig a sz.-györgyiek s baziniak jobbágyok, földesurok a király, a korona.

Tán nem várta sikerét ez intésnek Illésházy, vagy mert tervei ettől függetlenek voltak: az 1599 elején tartott országgyűlésen másként igyekvék akadályt vetni a kiváltás elé. Azon munkálódott, hogy sógora, a hős Pálffy Miklós, nyerje el jutalmúl a királytól a két város örökjogát: ezzel megalkhatik úgy, hogy egyőjöknek sem lesz kárára. A népszerű, a fönt és alant egyaránt kedvelt érdemes hadverő hős személyét erős pajzsúl hitte fölhasználhatni. A rendeknél czélt is ért, mert az országgyűlés törvénybe igtatta a rendek kérelmét, hogy ő felsége a két várra s a hozzájuk tartozó javakra való kir. jogát adományozza Pálffy Miklósnak, örökös grófi czímmel.[1]) De a rendek e beczikkelyezett kérelmét nem hallgatá meg a király — s hiába hangsúlyozta az Illésházy által megkért pozsonyi kamara s különösen ennek elnöke: Szuhay püspök, hogy a jószágok legalább a kikötött időig (1601. január végeig) hagyassanak meg Illésházynál:[2]) a fölmondó levél expediáltaték. »Nihilominus rustici praevaluerunt« — a pórok többet érnek, mint az ország kérése, mint Pálffy érdemei s az ő szolgálatai, mondja az elkeseredett Illésházy, egyik később említendő levelében. Annyi ez, mintha 25—30 ezer frtot vennének ki zsebéből évenkint, nem is számítva nejének még Miksa király által biztosított elsőbbségi jogát (melyről később szó leszen). Illésházy a javak kiadását, a határidő előtt, kereken megtagadta s kijelenté, hogy neje elsőbbségi vételjogát törvénynyel fogja védeni.[3])

És e tagadó válasznál kezdődik Illésházy tragoediája; itt a forrása annak a sok zaklatásnak, gondnak, bajnak, melyet futásáig tűrni volt kénytelen. S hangsúlyoznom kell erősen, hogy mindennek oka nem az az elveszett levél, melyben Illés-

[1]) 1599. 48. czikk.

[2]) Bécsi udv. kamara a magy. kamarához 1599. júl. 28. BK.

[3]) Illésházy e tagadó válasza nincs meg, de tartalmát a bécsi udv. kamarának a magy. kamarához intézett átirata említi 1599. szept. 1. BK.

házy tagadó válaszát az illető hatósággal közölte. Mert az ellene fölhozott összes vádak, melyek pedig az alapjukúl szolgáló leveleket egytől-egyig megnevezik, e levéléről hallgatnak. Azok voltak a baj okai, kik Illésházy okadatolt tagadó, de egyszersmind fölvilágosító válasza után is javaslák Rudolfnak, a fölmondáshoz szigorúan ragaszkodni. Hogy kik ezek: nem tudható. A magyar kamara nem; ez most Illésházyt pártolta; Prainer (Breuner) Sigfried, kit később okol Illésházy, csak 1600-ban lőn az alsó-ausztriai kamara elnökévé; Unverzagt, Illésházy nótaperének egyik főoka, ez időben Mátyás főherczeg mellett volt tanácsos, mint az uralkodó bizalmi embere, kéme s csak 1602-ben lőn udvari kamarai elnökké. Ez utóbbi hivatal ekkori fejéről Hofmann báróról, Illésházy meg nem emlékszik ugyan; de mert a sz.-györgyiek s baziniak részére adott engedménylevelet e Hofmann s más két udv. kam. tanácsos írták alá s az ügy még ekkor teljesen kamarai ügyként szerepelt: ezeket kell a kir. elhatározás szerzőiül tartanunk. — Egy újabb udvari leirat a bécsi kamarához meghagyta ennek ő flge elhatározott szándékát, hogy a jószágokat *minden áron* át akarja adni a polgároknak, a magy. kamarával tudatni s a mód felől, miként történjék ez, annak véleményét sürgetve bekivánni. »Remélhetőleg nem marad meg a magy. kamara Illésházyt pártfogó első s augusztus 12-én ismételt nyilatkozata mellett« — ezzel a minden ellenmondást kizáró intéssel tudatta a bécsi a pozsonyi kamarával a királyi akaratot s pár nap múlva megküldötte az osztrák fiscus procuratorának Dr. Schwanser Farkasnak véleményét is.[1]) — A magyar kamara az intést elérté: meghátrált, aztán hirtelen köpönyeget fordított s alig egy hét alatt oly elkeseredett üldözőjévé lőn — s pedig évek során — Illésházynak, mint a mily buzgó védője volt eddig.

A változás oka Szuhay István egri püspökre, a magy. kamara elnökére vihető vissza. Egyedül az ő személyére; mert az ő határozott egyénisége teljesen absorbeálta a collegialis hatóság többi tagjaiét; az ő vas akarata mellett nem volt s nem lehetett más akarat. Az a szerep, mely e pörben neki.

[1]) Bécsi kamara a magy. kamarának 1599. szept. 1., szept. 4. és szept. 6. BK.

mint Illésházy kérlelhetlenül üldő szellemének jutott s az a körülmény, hogy a Bocskay támadásának okai közül is kettő: a kamarai túlkapások s a kassai templom ügye is egyenesen ő reá vezethető vissza, kivánatossá teszik, hogy vele az oldalról, melyről a pör kivánja, legalább nagyjából megismerkedjünk.

A pozsonymegyebeli Szuha falúból származó Szuhay István mészáros mesternek volt a fia.[1] Az egri püspökségre, a kamarai elnökségre tehetségei és vasszorgalma segélyével küzdötte föl magát. Kétségtelenül a magy. kamarai elnökök legtehetségesbjei közé tartozik s a mi hivatalos buzgóságát illeti: ebben tán páratlan áll. Azelőtt és azután is sokszor volt nehéz helyzete a a magy. kamara fejének: de olyan vagy épen nehezebb mint neki, alig egyiknek is. A folytonos pénzszükség, melyet föntebb vázoltam, ónsúlylyal nehezedett az ő vállaira is, s a kétségbeejtő »nincs«-nek számtalanszor volt alkalma szemébe nézni. Ha nem menthető, de kimagyarázható, hogy a rendkivűli idők, szabálytalan viszonyok sokszor kényszeríték szabálytalan lépésre, törvényellenes cselekedetre. S míg a fiscus számtalan pörében belegyakorolta magát abba, hogyan kell a bírákat s a kamara mellé adott jurisperitus férfiakat — ha tán a kamarával pörben álló félhez hajolnának — capacitálni, ijesztgetni, meggyőzni s a fölség kegyeivel biztatni, míg őket »józanabb véleményre« bírhatta:[2] lelke lassanként megkeményedék s jó barát és ellenség ellen, akár volt igaza, akár nem, egyformán csak a kincstár érdekét tartotta szem előtt. S dicséretére legyen mondva, csak a kincstárét, mert

---

[1]) »Cognoscitur vel ex hoc, illum (Szuhay) lanii filium esse ex pago Szuha«, mondja Illésházy Cavriani Ottaviohoz írt levelében 1604. sine die KÖ.

[2]) »Quibus (a biráknak) si qua dubietas ex causarum perplexitate oborta fuit, tum quod vel non satis recto meritum rei assequerentur, tum quod vel adversae partis studia tacito quodam animi iudicio quandoque sequi viderentur, explicando disserebat (t. i. Szuhay) disserendo inculcabat et inculcando persuadebat, nec prius desinere consueveret, donec mitantes ipsorum animos spe ulterioris gratiae M-tis Vestrae sacratissimae pellectos deliniret ac ad saniorem mentem reduceret«. . . A magy. kam. tanácsosok, hízelkedni akarván elnöküknek, írják e nagyon jellemző sorokat Szuhayról a királynak 1602. febr. 3 BK.

még Illésházy sem tud róla — annyi vád és panasz közt — e részben rosszat mondani. Míg a kamarai tanácsosok, a maga idejében Illésházyt sem véve ki, hivatalos állásuk előnyeivel élni természetesnek tartották (akkor azt mindenki természetesnek találta) s egy évtized után szép birtokkal váltak ki a szolgálatból: Szuhayról, hogy így cselekedett volna, én legalább a számtalan, kezemben megfordúlt irat között példát rá nem találtam.

Neki nem ez, neki más kellett. A mily, mondhatnám talán fanaticus volt vallásos buzgósága, oly fékezhetlen becsvágyat táplált keblében. Abban a körben és körökben, ahol működött, az úr, a parancsoló akart lenni. S mintha szivébe döftek volna, úgy érzé, ha ebbeli hiúságát bár a legkisebb dologban megsérték. Mikor pl. 1603-ban a magy. kamarához Napragy erdélyi püspök és Joó János személynök pártfogására egy Imhoff nevű németet neveztek ki: Szuhay teli keserűséggel fakadt ki az ő tanácsa mellőzése miatt »mintha ő nem tudott volna ajánlani« s minden alázatossága mellett, melylyel az udv. kamara elnöke irányában viseltetik, Napragy és Joó fölött maró gúnya ostorát suhogtatja meg [1]). S még a becsvágy nem lett volna rossz oldala Szuhaynak, ha az nem párosul egy másik tulajdonnal. Gyakran látunk az életben egyéneket kik a magasabb polczról, hova a véletlen emelte őket, lefelé erőszakosak s fölfelé, a honnan előmenetelt remélnek, alázatosan simulók. Minden kitünő tulajdona mellett a közönséges lelkek eme vonása túlnyomó volt Szuhayban s ez homályosítja őt el annyira. Mig azok irányában, kiktől nem várt semmit, vasakarata durva nyilvánulásainak szabad tért engedett: arra felé, a honnan becsvágya kielégítést remélt, nálánál hajlékonyabb, lelkiismeretlenebbűl simább ember alig képzelhető. A titkos tanácsosok, az udv. kamara előtt mily hizelgő: arról nagyon sok irata tanuskodik. Egyik legjellemzőbb példa e tekintetben viszálya Pethe Márton helytartóval s kalocsai érsekkel az esztergom érsekmegyei beneficiumok betöltése joga tárgyában. A mily durva Pethéhez, oly alázatos Unverzagttal szemben s bár az udv. kamara elnökének

[1]) Szuhay Unverzagtnak 1603. okt. 24. BK.

ez ügyekben semmi beleszólása nem volna, de mert Szuhay ismeri befolyását a császárnál, hizelgése határt nem ér. »Végtelen kegyeiért örökre hálás lesz; imádkozik érte; ritka boldognak tartja magát, hogy oly kegyes patronusa van; a vitánál nem is a maga érdeke, hanem ő felsége s a titkos tanács tekintélye miatt búsúl«. Aztán, hogy czélt érjen, nem válogatja az eszközöket. Azt mondja, hogy ha viszálya Pethével az ő javára nem dől el, kénytelen lesz ő felsége kamarai ügyeit elhanyagolni. Míg ellenkező esetben igéri, hogy ő flge s a fiscus ügyeinek fogja szentelni életét; igyekezni fog az országgyűlésnek jó véget szerezni, a confiscatiókból minél több hasznot húzni a kamarának, jó borokkal kedveskedni Unverzagtnak. S mindezt oly fülbemászó szavakkal oly hízelgő hangon, hogy utána arra a Szuhayra, ki Forgács püspök, Istvánffy Miklós és Joó János közbenjárását ez ügyben oly kevélymereven, aczélszelleme oly szikrázó büszkeségével utasítja vissza, rá nem ismerhetünk [1]). Ha már most ehhez hozzáveszszük, hogy hajthatlan akaratát barátság, ismeretség s melléktekintetek soha meg nem szelidíték, buzgalmát, melylyel az egyszer megkezdett dolgot — lett légyen jó vagy rossz — folytatta, le nem hűtötték: nem fogjuk csodálni, hogy a fölülről jött amaz intés után Illésházynak üldöző ellenévé lőn s habozás nélkűl szakgatá el a régi barátság erős kötelekét, mely őt ez emberhez s Pálffy Miklóshoz fűzte.

Azelőtt nem régen nem okozhatott neki semmi sem nagyobb örömet, mint az, ha a hőst s átalán tisztelt sógorát egy »kis nádmézes vörös borral« megvendégelhette. »Szuhayt, mint egy atyánkfiát úgy böcsültük és úgy szerettük« — írja Illésházy nejének [2]). Még váczi püspök korában 1596-ban, mikor a sz. mártoni apátság conferálásáról kérdé meg Miksa főherczeg a magyar tanácsosokat, Illésházy a legmelegebben ajánlja Szuhayt, mint a legérdemesebb embert s mikor 1597-ben az egri püspöki szék betöltése forog szóban, ismét Illés-

---

[1]) 1602. nov. 20. és nov. 23. — 1603. febr. 6. Pethe Márton az esztergomi kanonokokhoz. — 1603. febr. 28.; 1603. febr. 28. Szuhay Unverzagtnak s végre 1603. márczius (sino dato). (Az ügyet Rudolf márczius 15-diki mandatumával egyelőre Szuhay részére kedvezőn dönti el). BK.

[2]) 1604. június 26. KÖ.

házy az, a ki Szuhayt ajánlja s kifejti érdemeit az egyházi s kamarai ügyek terén [1]). — És e jó viszony mintegy varázsütésre megváltozik. Két esztendő sem telik belé s már azt írja Illésházy Joó Jánosról s joggal írhatja: »Amaz kevély, gonosz ember oka mind ezeknek, kit ha szintén szájára bocsát kegyelmetek, ezután senki meg nem maradhat miatta ..... senki nem mer egyet is neki szólani és azért hitte el (= bizta el) így magát. Ezután még följebb megyen, ha látja, hogy mindennek hátán járhat« ... [2]).

Térjünk most vissza Illésházyhoz.

Tagadó válasza után az ügyet Dr. Schwanser Farkasnak, az alsó-ausztriai kamara procuratorának adták ki véleményadás végett. Valóban szinte jól esik olvasni e jogász okoskodását. Az ő fölfogása s véleménye az egyetlen a pörben, mely — a maga szempontjából kiindulva s itélve — mindvégig logicus. Nem ingadozik, mint az a sok udvari s magyar forum. Következetes és igyekszik részre nem hajló maradni. Az igaz, hogy többé aztán a pör előrehaladott stadiumában nem is kérdezték. Schwanser a »cesari jog« szemüvegén keresztül itél, mint kora német jogászai. Mivel ő felsége már egyszer fölmondott — így szól — nem illenék méltóságához a meghátrálás; szándéka végrehajtandó, »cum iusta causa semper praesumatur in principe«. A békés megegyezés, a törvény s az erőszak útja van ő fölsége előtt. Lépjen a másodikra. Eléri-e a hosszas törvénykezés miatt ő fölsége azt, hogy a két várost november elsejére kiadja Illésházy: nem tudható. Ha osztrák ügy volna, szóbeli eljárás hamar végét vetné. Mert bár egy római császár a szerződést megtartani köteles is: attól, ha az ellenfél a föltételeket megszegte, eltérhet. Ezt kellene Illésházynak ad unguem bebizonyítani; ha nem tudná: ő fölsége volna a nyerő fél [3]). Sokkal részrehajlóbb volt Schwansernál a magy. kamara. Szuhay most megmutatta, hogy a fölülről jött intést megérté s a kifogásokat inge ujjából tudja hullatni, ha kell.

[1]) 1596. decz. 23. Illésházy Miksa főherczeghez, és 1597. okt 17. Illésházy Mátyás főherczeghez. Ered.

[2]) 1602. febr. 13. BK.

[3]) A »hinterlassene« az »anwesende« udv. kamarahoz. 1598. szept. 11. BK.

Azt véli, hogy Illésházy a zálogszerződés által (1591-ben) kikötött gabonamennyiséget illetőleg az egyes szállítmányokról egyenként mutassa elő a nyugtákat; általános nyugta nem elég, mert »lehetséges«, hogy az akkori főproviantmester Illésházyban bizván, előre átadta Illésházynak az általános assecuratoriát. Törvényre vinni a viszályt nem tanácsolja a magy. kamara, okát nem adja, miért nem [1]). Argumentumán azonban Bécsben is megütődtek, mert még egyszer Dr. Schwansert hítták segélyűl s a derék jogtudor itt, tekintet nélkűl császári urára, élesen hangsúlyozta nézetét. Ha Illésházy — úgymond — bemutatja az általános nyugtát a teljesített fizetésekről, ezt teljes értékűnek köteles az udv. kamara elismerni: mert ha nem ismerné el: akkor ő fölségén volna a sor bebizonyítani, hogy Illésházy nem teljesítette kötelezettségeit. S ha ezt aztán bebizonyítani nem lehetne?

A magy. kamara megkisérté a procurator érveit legyőzni, de a kisérlet rosszúl sikerűlt. Az onus probandi-t Illésházyra hárítani Schwanser okoskodása ellen nem lehetett. Az udvari kamara úgy találta, hogy Illésházy legfölebb 156 köböl gabonával adós; »de vajjon — úgymond — ez az ok elég erős-e arra, hogy Illésházytól *ezért*, nem teljesített föltétel ürügye alatt, a zálogbirtokok elvétessenek: azon kételkednünk kell« [2]). Nem is tud egyebet tanácsolni, mint azt, hogy Illésházy megijesztessék s barátságos egyességre kényszeríttessék, vagy pedig kérdezze meg ő fölsége a Reichshofrathot [3]). Mit mondott ez a tiszteş testület, nem tudom. Valószinüen azt, hogy a császár nem léphet többé vissza a megkezdett utról — s ennek következménye aztán az a második fölmondás, melyet Rudolf 1599. sept. 20. [4]) intézett Illésházyhoz. Szemére veti, hogy első parancsa ellen törvényes vizsgálatot mert emlegetni; hogy elég haszna volt

---

[1]) »Dies kain solche Sach, so in ainem Rechtstreit oder Prozess zu ziehen«, mint föntebb.

[2]) Ob aber diese Motiven auch so kreftig und genügsam, dass er hoc ex solo capite non adimpletarum modo praemisso conditionum aus der Possess der Herrschaften zu heben, daran müssen mir fast zweifeln. U. o.

[3]) E német birodalmi fölebbviteli törvényszék aktái a bécsi áll. ltárban őriztetnek. Illésházy ügyére nem találtam köztük semmit.

[4]) BK. egyk. más.

eddig a javakból, sőt kelleténél több ideig birja úgy is azokat. A királyi méltósághoz alig illő ama kifogást, hogy a zálogszerződés 1591-ben nem nyert királyi megerősítést (hiszen Mátyás főherczeg teljhatalommal kötötte) azzal kisérté megédesíteni, hogy az átadási határidőt november 20-ikára halasztá. De inti nyugodtan a főurat: ne kényszerítse őt másként járni el irányában.

Jogai és igazai teljes tudatában Illésházy a második fölmondás előtt sem hátrált volt meg s egyébb körülmények is ösztönözték őt, hogy szilárdan ellenálljon. Azt, hogy a magy. kamara, illetve Szuhay ellensége, még nem tudta; a kincstárnak tett soknemü szolgálatai hitte, hogy utóvégre is nyomni fognak a latban; gondolhatta, hogy egy újabb kölcsönnel megengesztelheti majd a királyt, sőt megfordúlhatott agyában, hogy tán épen e pressiót akarják fölhasználni egy vele való újabb hiteloperatiónál őt hajlandóbbá tenni. S ha utóvégre is törésre kerűl a dolog, erős támaszt vélt találni az őt kedvelő Mátyás főherczeg udvarában neje rokonainál, kik a főherczeg kegyenczei, tanácsosai voltak s közvetlen környezetét képezték. Neje hugának Magdolnának férje: báró bélássi Khuen Rudolf által sógorságba került a főherczeg valamennyi tanácsosával. Ott volt legelőször báró Meggau Leonhard, kiknek neje Khuen bároné, gr. Trautsohn Pál, (azelőtt a császár udvari marsallja) ki b. Meggau leányát vette el és sógora lőn Cavriani Ottavionak, a főlovászmesternek, kinek neje szintén Meggau leánya volt. Herberstein Ádám anyja Trautsohn nagynénje volt, míg neje bélássi Khuen baronesse; Meggau sógora Khuen Özséb ezredes és ennek sógora (neje után ki Thurn lány) Thurn Mátyás, a 30 éves háború kezdője [1]. E sógor banda (mint magát Hammer drastice kifejezi) legbefolyásosabb tagjai Trautsohn és Cavriani, mely utóbbival Illésházynak különös élénk összeköttetései voltak s ki a magyar történetben azért is jelentőséggel bir, mert az elkeseredett Illésházy és Mátyás főherczeg közt 1604 és 1605-ben ő volt a lelkiismeretes közvetitő. Végre nem kis erkölcsi támaszára szolgált az a körülmény, hogy a mult 1599-diki országgyülésen a rendek közt a sz.-györ-

[1] Hammer Khlesl's Leben I. 230. 231.

gyi és bazini polgárok irányában épen nem kedvező volt a hangulat.

Ezen körülmények megfontolása birhatta rá Illésházyt, a császári tanácsosok egyikének közvetitésével, másodszor is kérni a királytól, hogy a zálogjavak kiváltása ügyében ő is mint altera pars hallgattassék ki, fölsorolván egyszersmind az okokat, melyek ügye igazsága mellett fölhozhatók [1]). A királyhoz és Mátyás főherczeghez intézett folyamodásaiban ugyanezt cselekszi, sőt azt kéri, hogy bár az ügy csupán magyar ügy, terjessze azt ő fölsége német tanácsosai elé is. A Mátyás főherczeghez intézett kérvény, nagyobb nyomaték okáért, megjegyzi, hogy ha az ügy a legközelebbi országgyűlés elé fogna kerülni, az »amúgy is elkeseredett rendek ez újabb törvénysértés miatt erősebb panaszra ragadtatnák magukat« [2]).

Ez az intés tagadhatlanúl elhibázva volt Illésházytól. Nem mondott vele semmi rosszat, az igaz; de tapintatlanság volt tőle, mert tudhatta, hogy az iratot a főherczegnek nollevelle a prágai kormány elé kell terjesztenie; már pedig elég zene-bonát okozott a mult gyűlésen a trencséni tizedek ügye s tudhatta, hogy ennek szerzőjéül őt tartják. Mátyás főherczeg, a császár parancsára, föl is szólítá a bécsi kamarát a teendők felől tanácskozni, mert félős, hogy Illésházy a jövő országgyűlésen izgatni fog s a rendeket a maga részére vonván, makacs ellenzéket fog támasztani [3]). Mit ajánlott erre a kamara, nem

---

[1]) Ego ideo Suae M-ti fideliter servio *ut et me,* non modo alteram, audiat et ex officio regiminis sui in causis meis iustis, me quoque, sicut reliquos suos subditos, benigne conservet et defendat. Így szól az energicus irat egy passusa. Kiemeli, hogy a két város »non peculium coronae sunt«, hanem »per defectum comitum (de S. Georgio) ad coronam regiam devoluta.« Mind magán, mind közjogi tekintetből tilos a sz.-györgyieknek s baziniaknak adott engedély. A közjogi okok közűl érdekes a következő, melyet a harmadik helyen említ: Rustici, prout isti cives . . . . in hoc regno nulla possidere bona permittuntur. Propter bellum enim crucigerorum, in quo rustici contra dominos eorum generaliter insurrexerant . . . omnes eorum libertates publico statuto sint deletae et obolitae . . .« — 1599. szept. után. Udv. Codex.

[2]) Köpcsényi fogalmazvány, datum nélkül. A királyhoz intézett nincs meg.

[3]) Mátyás főherczeg a bécsi udv. kamarához 1599. decz. 29. »Nachdem auf herzunahenden hungerischen Landtag der Herr Illésházy wegen

tudom. De maga a király szigorú dorgatoriumot küldött Illésházyra, melyben ennek a mult országgyűlésen való szereplését kiméletlenül elitéli s agitatióját a föntebb említett trencséni püspöki tizedek, aztán Sz.-György és Bazin ügyében, haszonlesésből eredettnek mondja [1]. A vádakra ugyan Illésházy megfelelt s nemes büszkeséggel hivatkozván becsületes munkában s a közjó előmozdításában töltött életére, vizsgálatot kért maga ellen, és ennek kimenetelétől azt a kérdést tette függővé, hogy többé ő fölsége a hizelgők sugdosására ne hallgasson, »mert ha ezeknek olyan hitel adatik — mondja — nem tudom, fog-e találkozni a jövőre valaki, a ki a közügyek megbeszélésében részt mer venni?« [2] De mind ennek, mind ama körülménynek hogy az 1600 tavaszán megtartott országgyűlés a két mezőváros kiváltása s szabadalmazása ellen nyilatkozott [3], csak az az egy haszna lőn, hogy az egyik eclatans magánjogi sérelmet — t. i. a zálogjószágok határidő előtti kiváltását — nem követték el a főúron. Szép csendesen vártak a terminus elérkezésére. Mily szilárdúl el volt azonban tökélve a kamara a két mezővárosnak igért szabadalmat minden áron föntartani s így közjogi szempontból az ország világos törvényeivel, magánjogi szempontból pedig Illésházyék elsőbbségi vételjogával mitse törődni, azt az assecuratio bizonyítja, melyet a sz.-györgyi és bazini polgároknak egy tőlök vett 7%-es 50 ezer forintnyi kölcsön alkalmával adott a király. Két izben lőn ez év folyamában a kir. igéret — még e magyar kincstári ügyben teljesen illetéktelen udvari kamara által is — meg-

---

Ablösung der Herrschaften S. Jörgen und Bösing allerlei moviern, die hungerischen Landständ zu sich ziehen und also ein wiederwärtigen Landtag causiern mechte . . . stb. BK.

[1]) . . . Et quidem privati tui commodi causa . . . Rudolf Illésházyhoz 1600. január 4. (pragai fogalm.) BK.

[2]) »Si enim adulatoribus tantus locus dabitur, nescio quomodo imposterum tuto publicis et privatis consultationibus et tractationibus interesse quis audeat.« 1630. ápr. 30. Illésházy Mátyás föherczeghez. Udv. Codex. E levélben vádolja I. a nyitrai püspököt Forgácsot, hogy az egész megyét, »annyi ezer embert« generális expeditió idején a trencséni tizedek ügyeben a vicarius ele idézte.

[3]) A bécsi a prágai udv. kamarahoz 1600. marcz. 19. BK.

újítva [1]. Mikor aztán egy kir. mandatum october havában (1600) erről s a javaknak a határidőben való átadásáról Illésházyt értesíté: a bosszús főúr egy, a magy. kamarához intézett levélben késznek nyilatkozott ugyan a jószágokat átadni, de kilátásba helyezte, hogy neje jogait törvényes úton igyekszik érvényesíteni s egyszersmind komoly, nyugodt hangon kemény leczkét adott a magy. kamarának.

Ez a nagyfontosságú levél 1600 november 8-káról kelt s mivel az Illésházy ellen támasztott pörben a legfőbb vádak alapjáúl szolgál: szükség pár sorban ismertetni [2].

Épen nem lehet kifogása az ellen — mondja Illésházy — ha ő fölsége a zálog-javakat bármiféle pénzen a maga számára kiváltja. De kifogása van a sz.-györgyi és bazini polgároknak adott kiváltási engedély s egyéb errevonatkozó, az ő jogait s az ország törvényeit egyaránt sértő szabadalmak ellen. Ezek olyanok tanácsából adattak Prágában, kik nem értik az ország törvényeit, melyeket pedig ő felsége erős hit alatt igért megtartani. Először is ama jószágokat oly föltétel alatt zálogosítá el a maga idejében Miksa király, hogy eladni vagy birni senkinek másnak, mint Illésházynak nem fogja, nem hagyja. Eddigelé az előző királyok privilegiumait az utódok soha meg nem sérték; mert hiszen ha megsérthetnék, meg is szünnék minden királyi tekintély s az állam alapjaiban megingattatnék. Már pedig bizonyos, hogy a kérdéses zálogjavakat nem ő fölsége váltja ki, a mit tehetne, hanem a törvények s Illésházy privileguma ellen a paraszt-polgároknak adományozta, mert szabadalomlevelök értelmében tiz évig birják olyan joggal mint Illésházy birta s tiz év mulva örökjoggal, census fizetése mellett lesznek az övéik az összes jószágok a várakkal egyetemben. Másodszor: itéljenek maguk a magy. kamarai tanácsosok, vajjon összhangba hozható-e az adomány az ország világos törvényeivel s ő fölségének ezekre tett esküjével? A törvények világos rendelkezése szerint az országban nagy számmal talál-

---

[1] Rudolf assecuratiója a polgárok számára 1600. január 26. és július 27. Az előbbi napról az udvari kamara elnökének s tanácsosainak biztositása. BK.

[2] A levél fogalmazványának csonka példánya megvan a köpcsényi acták között. Egészben az udv. codexben, mely egykorú hivatalos másolat.

ható efféle mezővárosok paraszt lakói s a községek semmiféle szin alatt nem birhatnak olyan birtokokkal. a törvények tiltják a királyt még a kir. városoknak is nemesi birtokokat. örök- vagy zálog-, vagy bármi joggal conferálni s ha mégis előfordulnának ilyes donatiók, azok törvény szerint magukban véve semmisek. E határozmányok oka az, hogy communitásoknak adományozott birtok többé soha nem háromolhat a koronára, levén a communitás örök életű. Nem világos-e, hogy a sz.-györgyieknek tett donatio által a korona a két mezőváros, illetve vár javaitól örökre megfosztatnék s nem igaz-e, hogy e jószágokat ő fölsége is csak a Szentgyörgyi grófok magvaszakadta után a korona háramlási jogán birja? — Eddig ő fölsége nem sérté meg az ország törvényeit, de lehetetlen is, hogy az ország rendei a törvényszegést süket fülre vegyék. Ha mind ezzel — végzi a levél — nem gondolna a király: ő, Illésházy, nem állhat ellen, neki engednie kell; azonban saját igazai s az ország törvényei megoltalmazása tekintetéből, jogszokás szerint, a hiteles helyeken tiltakozni fog.

Ez volt Illésházy erőlködése a zálogjavak birása tárgyában. Hogy nem használt, mondanom sem kell. Megfordítva: amaz erős, bár tiszteletteli hangsúlyozása az ország törvényeinek s a levél végére tett tiltakozás igen rossz vért szült az udvarnál, hova a kamara az iratot beküldte. Illésházy nyilatkozásában a királyi tekintély sértését, a fölségjogok vakmerő negatióját látták — s többé nem Sz.-György és Bazin igénytelen, egyszerű polgárainak, *hanem a királynak ügyévé lön az ügy* [1]). Azt a magánjogi sérelmet, mely Illésházynak s nejének Miksa privilegiumában igért elsőbbségi vételjoguk ignorálásában állott, fictióval igyekeztek tagadni: azt állítván, mint később szó lesz róla, hogy e javakat nem eladta, s nem eladó-

[1]) Ennek ád kifejezést a becsi udv. kamara jelentése Mátyás főherczeghez 1601. febr. 5., hol elmondatik, hogy Illésházy 1600. novemb. 8-diki feleletében »noch gröber gemacht, indem er sich nit allain gantz scharfer und hitziger Anzüg gegen Ihrer Majestat gebraucht *sondern auch dero künigliche Macht, Jus und Autoritätt angreift* und dieselbe seines Gefallens *zu constringiern und zu engen vermaint*: so werden demnach Ihr fürstl. Durch. hierüber Ihrer Majestät Notturft und was diesorts *zu Rettung dero kuniglicher Regalien, Rechten und Reputation vonnöten*, ohne der Hofkammer Massgebung zu bedenken wissen . . .« BK.

mányozta a király. hanem saját maga helyett a mezővárosok lakóinak engedé kiváltani [1]). Az ügy elvi jelentőségüvé fejlődött, annak közjogi oldalát tolták előtérbe; a kérdés az lőn: van-e joga a királynak Sz.-György és Bazint szab. kir. városokká emelni? s van-e joga Illésházynak vagy akárkinek a (állítólag) kétségtelen fölségjog ellen tiltakozni, a királyt világos jogai gyakorlatában akadályozni?

A kérdés akút jellegét tagadni nem lehet. Hisz épen az év elején utasítsák ki a rendek Modor követét az országgyűlésről s kimondák ezzel: hogy Modort nem ismerik el sz. kir. városnak.

Éles óvás a fölségjogok körébe való kapás ellen és a harag, a megsértett királyi tekintély nyilatkozása volt hát az a *harmadik fölmondó* levél, melyet a határidő közelgése felé törvény szerint megküldött Rudolf a főurnak [2]). Szinte meglep e levél kiméletlenül fenyegető, elrettentő hangja. »Ámulattal értettük eddigi, szúrós kifejezésekkel s vakmerő szemrehányásokkal bővölködő tiltakozásaidat, melyekben nem csak határidőt mertél szabni az általunk kivánt cessionak, hanem *urad és királyod ellen támadni vetemedtél s nem átallád szemtelenül megkisérteni, hogy királyi hatalmukat szük korlátok közé szorítsd, tekintélyünket birálat alá vesd, s királyi kezeinkre a magunké fölött való rendelkezésben bilincset rakj*«. A mint joga van a királynak közembert nemessé, nemest főúrrá emelni, ép oly joga van a Sz.-Györgyből s Bazinból sz. kir. városokat teremteni. *Sértett királyi tekintélyünk kellő módon való megtorlására* — végzi a fölmondó levél — *föntartjuk magunknak megfenyítésedet*« [3]).

Ez a királyi dörgés volt a vihar előjele, lássuk, mint folyt le az.

[1]) Rudolf instructiója a két mezőváros átvételére küldött bizottság számára, 2-dik pont. 1601. janur 18. BK.

[2]) 1601. január 16. BK.

[3]) Szükség e kifejezések eredetijét is idéznem: »non sine summa admiratione simulac displicentia intelleximus, qualiter et quibus conditionibus non modo cessionem illam limitare atque involvere, sed et eos animos ac spiritus erga nos tanquam dominum ac regem tuum sumere ausis, *ut ius, autoritatem potestatemque nostram regiam arctis quibusdam limitibus insolenter constringere ac sindicatui quasi subiicere ac manus nostras regias in disponendis bonis nostris proprietariis ligare attentes . . . Pro dignitate nostra debito modo vindicanda poenam contra te competentem expresse hisce nobis reservatam volumus.*«

III.

Vádak Illésházy ellen. A „brevis designatio.“ Az 1601. április 2-diki magyar tanácsülésben Illésházy bűnösnek mondatik. Idézése az országgyűlés elé 1601. deczemb. Agitatio ellene a tanácsosoknál s urakn ál. Privát kihallgatást kér s ezt az országos rendek s Mátyás főherczeg pártolják. Szuhay ellenzi. A király határozata: a judicium privatum-féle bíróság.

Az 1601. tavaszán Pozsonyban tartott országgyűlésen a rendek igen bosszús, elégületlen hangulatban voltak. A sok év óta tartó u. n. »hosszú« törökháború s az ezzel járó pusztítás elcsüggeszté lelküket s ezt, mint Mátyás főherczeg mondja a császárhoz intézett levélben, nem is lehet rossz néven venni tőlük [1]), hiszen szemük előtt látják, mint haldoklik napról-napra az ország. De a csüggedés a rendeket maleontensekké is tette s kemény vádakat, keserű panaszokat támasztának a kormány ellen. A jóindulatú főherczeg biztatgatta a királyt, hogy tegyen valamit, a kifogásolt propositiókat változtassa meg, mert a rendek — úgymond — jelenleg sokkal kevésbé lesznek üres igéretek által megengesztelhetők, mint eddig: azt pedig régi példák mutatják, hogy a nem annyira veszedelmes mult időkben is mint igyekvének a magyarok az osztrák-ház jogara alól elszakadni, holott Károly császár hatalmát naponként láthatták s jobban félhettek, mint most. E szavai a főherczegnek s ama jóakaró tanácsai, hogy kevés reális biztatással megengesztelhetné a király az elégedetleneket: keveset nyomtak Prágában. Maradt minden amint volt — s az országos elégedetlenség abban sem gátolta az udvart, hogy Illésházy ellen a kilátásba helyezett fenyegetés megvalósítására az első lépéseket megtegye.

[1]) »Ihnen (a magyaroknak) ist zwar diese Sorg und Kleinmüthigkeit nit so hoch zu verargen, denn sie je ihren Untergang langhero vor Augen gesehen . . .« 1601. márcz. 9.

Sz.-György és Bazin kiváltása, átadása az 1601. év első hónapjaiban megtörtént. Az átvételre egy több tagú commissio lőn kiküldve.[1]) Az ennek számára adott utasítás élénk szinekkel ecseteli mindazt a kihágást, melyet Illésházy a polgárok ellen állítólag elkövetett.[2]) Gúnyosan jegyzi meg, hogy Illésházy ez ügyben, a két mezőváros szabadalma ügyében, a királyi elhatározást a magy. tanács véleményétől akarta függővé tenni, de mikor Trencsén és Surány eladásáról (a trencséni polgárok szabadságai csonkításáról) volt szó: akkor úgy-e nem sürgette a magyar tanács véleményét? Ez az első még ártalmatlan vágás: de ezt nem sokára követte a többi. Egy darab idő óta minél több panasz jő ellene a fölséghez — írja Mátyás a bécsi kamarának; — nézzen a kamara utána, mi alapjuk van? Most erőszakoskodása egy új tényéről tudósítja Rudolf Mátyást: majd azt viszik be a főherczeghez, hogy Illésházy a váraiban királyi zsoldon tartott katonaságot a mustrára a mezei hadak közé is kiállítja, így dupla zsoldot húz utánuk, tehát csal[3]). Ezek s e fajta vádak szépen fölszaporodnak s egy »*brevis designatio*«-nak nevezett jó hosszú iratban a magyar tanács elé terjesztetnek. Ezt a magyar tanácsot, a király parancsára, Mátyás főherczeg az 1601. évi országgyűlés elején márczius utolsó napjaira azért hivatta egybe, hogy Illésházy bűnös voltáról, mielőtt ő fölsége fenyegetését megvalósítaná, véleményt mondjanak. Tehát csakugyan az actio terére lépett a beteg király. Nézzük vádjait.

A vádirat[4]) *első* pontja az, miszerint annak, hogy az 1600-diki országgyűlés a modoriakat a Miksa által adott,

---

[1]) Rudolf instructiója 1601. január 18. BK. Az átadásra tartoznak még követk. iratok: 1601. jan. 16. Mátyás a magy. kam.-hoz; 1601. jan. 18. Rudolf Mátyáshoz; kamarai iratok 1601. jan. 26., febr. 7., ápril 16., máj. 25.; 1602. febr. 2. és febr. 7. Mind BK.

[2]) Előre megjegyzem, hogy azon pörre, melyet a m. kamara bujtogatására a sz.-györgyi és bazini polgárok, Illésházy ellen kártérités és erőszakoskodás czímén kezdettek, de be nem végeztek, mint e dolgozat körébe nem tartozóra, nem reflektálok.

[3]) Mátyas főherczeg a bécsi kamarához 1601. január 29. BK.

[4]) Brevis designatio excessuum contra caesaream et regiam Maiestatem, quorum dominus Stephanus Illésházy insimulatur. Egyk. példány (1601. márcz.) BK.

Rudolf által megerősített privilegiumok ellenére mint parasztokat az általuk jogosan követelt s elfoglalt ülésüktől repudiálta: oka Illésházy, mint azt egy 1600. april. 30-diki levélben maga is beösmeri. Ezzel összefügg a *második*, mely szerint ugyanazon országgyűlésen Illésházy a rendeknél inditványozta »et pro constitutione extorquere« akarta, hogy ő fölsége a városoknak, communitásoknak semmi birtokot ne adományozhasson; tiltakozott egyszersmind a sz.-györgyieknek s baziniaknak adott donatio ellen, ezt példáúl hozván föl. Már most, a mi a második vádat illeti, Illésházy ebbeli igyekezetéről más tudósítás nem maradt fönn: de ha valóban azt tette Illésházy, világos, hogy indítványt tennie szabad volt, sőt a mi több, indítványa nem is lehetett új törvényre, csak egy régibbnek megújítására irányúló, mintán törvények e tárgyban s irányban már a múltból voltak.

A mi a Modor ügyét nézi: erre Jászay Pál előbb idézett értekezése [1]) bő világot vet; az ott közölt iratokból kitünik, hogy a Modor elleni mozgalom főmotora valóban Illésházy volt. E városka szabadalom-levelét az 1596-diki országgyűlésen a személynök a rendek előtt kihirdette és mivel az ellen az egy Szokoli Miklóson kivűl senki nem tiltakozott, Modor a következő országgyűlésekre meghívaték. Az 1600-dik évi országgyűlésen történt aztán, hogy mikor a személynök a rendeket egyenként szavazatra szólítá s a modoriakra került a sor: a rendek egyrésze nagy lármát csapott s erre az országgyűlés a modoriakat, mint nem szab. kir. városnak, hanem csak nemtelen paraszt községnek követeit, kizárta kebeléből. — A vád e

[1]) A szab. kir. városok szavazatjoga az országgyűléseken. Pest. 1843. Jászay a 40-es éveknek a városokért, a polgárságért rajongó reformerjei közül való: müve iránymunka s mint olyan, szem elől téveszti az 1600. körüli fölfogást s figyelmen kivül hágy más kérdést is. Czélja bebizonyítni különben, hogy a királynak joga volt szab. kir. városokat creálni s e jogában később a XVII. század végén, csak a városokra irigy nemesség által korlátoltatott. Persze a magyar tanácsosok ama »véleményei«, melyeket in extenso közöl, tévútra vezettek; bár azok kellő értékét megbecsülhette volna, ha Modor ügyében Illésházy okait, mielött őt elitéli, részrehajlatlanúl megvizsgálja vala. Erről még ez értekezés folyamában szó lesz, különösen Joó Jánost illetőleg. Én nem hiszem, hogy Jászaynak sikerült bebizonyitani, a mit akart.

pontját Illésházy azon levelében, melyet 1600. ápril 30-dikán intézett a főherczeghez [1]), nem is tagadja; azonban megkisérti menteni magát s ez azt hiszem, sikerül is neki. Persze argumentumai a király fölfogásával s argumentumaival éles ellentétben állnak. »Megvallom — mondja — én azon nézetben voltam s vagyok most is, hogy a modoriak a főpapok, urak és nemesek közt az országgyűlésen sem az ország régi szokása, se saját privilegiumuk értelmében nem ülhetnek«. Az országgyűlés leginkább a jobbágyok adója meghatározása végett — folytatja — hívatik egybe; miként szavazzon már most az, (mint Modor) a kinek magának nincs jobbágya, más jobbágya fölött? Továbbá egyetlen példát sem lehet fölmutatni annyi század óta, hogy olyan szabadalmazott parasztvárosok, melyek száma oly igen nagy, az ország rendei közé vétettek volna. A kir. szab. városok, melyek ülés- s szavazatjoggal birnak az országgyűlésen, névszerint elő vannak sorolva a törvényben s mindegyikök bir jobbágygyal fekvő javakkal, a mikkel Modor nem bir; sőt végre ő fölsége privilegiuma sem mondja azt, hogy a modoriak a rendek közé emeltetnek, a minthogy e példa után indulva, ugyanezt a kiváltságot számtalan mezőváros követelhetné.

Jászay fontebb idézett értekezése 7. lapján önzéssel vádolja Illésházyt. »Magányérdek támasztotta e zavart — úgymond. A modoriak példáját követve, ugyanis a baziniak és szent-györgyiek szintén kir. városi kiváltságokat eszközöltek ki a királytól s Pálffy Miklós és Illésházy István . . . nehéz szívvel viselvén, hogy a szép birtoktól meg kell válniok,[2]) Modor várósát, az *új kir. várost* igyekeztek egész erővel kiküszöbölni az ország rendei sorából, miszerint aztán Szent-Györgygyel és Bazinnal is hasonlóan bánhassanak s ezeket, mint jobbágybirtokot, minden kir. kiváltság ellenére is, tovább is kezeik között tarthassák«. Igy Jászay. Én nem akarom tagadni, hogy Illésházy erős föllépésének oka valóban abban keresendő, hogy a modoriak kiküszöbölésével meg akarta még látszatát is sem-

---

[1]) Udv. codex.

[2]) Pálffy M. a birtokokat sohasem birván, nem is válhatott meg tőlök. Itt is látszik, hogy Jászay itél a nélkül, hogy az ügy ezen oldaláról bővebb informatiót szerzett volna magának.

misíteni annak, hogy e városka példájára Sz.-György és Bazin is privilegiumaik következtében valaha a sz. kir. városok közé fölvehetők lehessenek. Megengedem, hogy ha neki a két várossal baja nem lett volna, ő soha elő nem hozza vala Modor ügyét. Ez mindössze csak azt bizonyítja, hogy Illésházy is be tudta volna szemét húnyni ott, a hol nem akart látni; azt azonban, hogy ha már egyszer az ügyet még oly vastag önzésből is, megpendíté, igaza nem volt: Jászay nem képes kimutatni. Az a nehány okirat, a mi e tekintetben ránk maradt, világosan bizonyítja mennyire nem voltak maguk az udv. hatóságok sem tisztában azzal, a mit a két várossal akartak, a mit velük szabad vagy nem szabad tenniök. Névtelen vélemények (tanácsosokéi) 1601-ből a két várost teljesen szab. kir. városoknak tekintik, mint Modort s hivatkoznak arra, hogy az országgyűlésre meghivattak; a prágai udv. kamara a polgárok ama kérésére, hogy szabadalmuk egy pontja, a magy. kamara ellenkező fölfogású levén, magyaráztassék, a polgárok részére kedvezőn dönt, hogy t. i. a várakhoz tartozó javakat 10 év után örökös joggal fogják birni. De ezek ellenében, mikor a polgárok a király által a két várba kiszemelt kapitányt nem akarták elfogadni: a magyar és a bécsi kamara, Mátyás főherczeg és a császár szintén versenyeznek annak a bebizonyításában, hogy a jó polgárok a törvény szerint a várakat nem birhatják, hogy nem lévén szab. kir. városok, jószágokat sem birhatnak, hogy szabadalmaik csak olyanok, mint Magyar-Óváréi, Kismartonéi, Fraknóéi s hogy fölöttük a királynak mint földesúrnak képét a kapitány viseli [1]). — Nem bizonyít-e mindez Illésházy mel-

[1]) A két opinio ad 1602. januar 6 BK. Aztán a bécsi kamara Mátyásnak 1601. aug. 14., a bécsi kamara a magy. kamarához 1601. okt. 30. (ne regnicolis, quod hoc pacto *coloni arces et bona possessionaria contra statuta regni possideant colonosque regant*, clamitandi aura praebeatur, decreverunt (a császár és a főherczeg) *praefectum iisdem arcibus ac dominiis omnino constituendum esse*); 1602. ápril 30. Mátyás a magy. kamarához; 1602. aug. 30. Rudolf Mátyáshoz és 1602. szept. 17. Mátyás a magy. kamarához; végre 1602. novemb. 21. a bécsi a magyar kamarához. Mind BK. Azonkivül v. ö. Mátyás a magy. kamarához 1602. febr. 25.; a bécsi kamara a prágaihoz 1602. febr. 28.; mely utóbbiból különösen kitetszik, hogy a prágai udv. kamara sem volt tisztában a teendőkkel, noha 1602. márcz. 17. a prágai udv. kamara egy fölterjesztésben az

lett s nem szállítja-e a Brevis designatió vádjai értékét a semmin is alól.

A következő vád arra vonatkozik, hogy Illésházy nem átallá 1600. nov. 8-diki levelével a királyt hatalmi körében »insolenter« korlátozni akarni. Ugy ez a vád, mint a rá következő, hogy t. i. a főúr azokat, kik a két városkának kölcsönt akartak adni a kiváltáshoz, lebeszélte, a később említendő idézésbe is fölvétetik. Ez utóbbiban nincs semmi bűn, az előbbit a föntebb közölt bő kivonatból ismerjük.

E fővádakhoz jönne most néhány másodrendű, melyek legnevezetesebbike az, hogy az 1594-diki hadjárat alatt Illésházy a győri táborból önként, a fővezér (Mátyás főherczeg) parancsa ellenére távozott el csapataival együtt, a mitől a megyék vérszemet kapván, szintén ott hagyták a tábort s ez az oka aztán, hogy Győr török kézre jutott. Bármennyire bizonyos volna is »voce et fama publica ac multorum fidedigna relatione«, ez az eset: mindenesetre föltünő, hogy csak most jutott eszökbe számon kérni Illésházytól. Ha Pálffy Miklós még él, bizonyára nem teszik vala. Mikor Illésháyznak e vád tudtára esett, tüstént megszerezte a bizonyítékot ellene. Maga az a körülmény, hogy ezt a vádat mint palam et publice tudottat merik támasztani, Illésházy pedig annak épen ellenkezőjét, mint szintén palam et publice tudottat, be is képes bizonyítani: ez a körülmény, mondom, mutatja, mennyire könnyű lelkiismerettel jártak el a brevis designatió szerkesztői. A nyitrai káptalan bizonyságleveléből kitűnik, hogy a káptalani s királyi ember által vezetett tanúvallatáson, Trencsénmegyében a tanúk odavallottak, hogy a Győr alatti táborból, miután a megyék népei a hátukon kevés napra vitt eleséget elfogyasztván, az élelem szüke miatt elébb szökdösni, majd lázongani, végre éhen veszni kezdtek, az evők számát pedig a néhány ezer emberrel a táborba érkezett Medici herczeg csak szaporítá: Pálffy Miklós főkapitány, Mátyás főherczeg engedelméből, sógorát Illésházyt elküldé, hogy a megyéktől eleséget requiráljon s Illésházy ekkor a maga népét Bejcsy János parancsnok-

elnökhöz Unverzagthoz, a polgárok részére kedvezően nyilatkozik. Ezek is BK. Mindezek után látható, hogy Jászai nem jó alapon védi a király s a két mezőváros jogait.

sága alatt hagyta. Aztán mikor később Mátyás főherczeg maga elhatározá, hogy a megyék népe közül, minden portától csak egy ember maradjon a táborban, a többi — élelem szűke miatt — hazamenjen: ekkor vonúltak el Pálffy engedélye után, Trencsénmegye és Illésházy népei, kibontott zászlókkal, addig a hídon senkit át nem bocsátottak.[1]) — E vádhoz hasonló gyönge alappal bír az, mely azt veti Illésházy szemére, hogy a föntebbmúlt években egy tatárcsapat Nyitrába ütvén, Illésházy nem küldé csapatait védelemre, a mint kötelessége lett volna, hanem a saját birtokai őrzésére hagyta.

Közjogi szempontból nevezetes a 10-dik vád. E mellett igen furcsán hangzik. Illésházy az 1600-dik országgyűlésen, saját elhatározásából, de a főpapok és urak nevében, azt proponálta volna a nemesség előtt, hogy a hat forintnyi vagyonnal sem bírók a dica fizetése alól fölmentessenek. E propositióját Illésházy — állítólagos vallomása szerint — később maga is megbánta volna; azok pedig, a kiknek nevében e javaslatot tette, arról mitsem tudtak. E vádra — más tudósítás hiányában — nem tudok mit felelni. Föltéve, hogy igaz, persze módosítva: javaslatot tenni akkor sem bűn.

Két más vád a kincstár elleni merényletet foglal magában, melyekért Illésházy később külön is idézve lőn.[2]) T. i. az ősrégi ribiczei osszágútat hatalmasúl elzárta volna s e miatt a beszterczebányai rézfuvarosoknak akkorát kelle kerűlni, hogy a fuvarbért — ő tlge kimondhatlan kárára — egy mázsa réz után 6—10 magyar dénárral emelték. Azon kivűl likavai jobbágyait a helyett, hogy a beszterczebányai réz fuvarozására szorította volna (a mint azt a záloglevél 10 ezer arany bírság alatt kiköti), inkább eltiltá ettől s ennek következtében csak pl. 1599. június havában is 1200 mázsa réz hevert Beszterczebányán elhordatlanúl. Az előbbi vádra Illésházy kimutatta s pedig elég erélyes hangon, hogy hazugság, mert inkább még egy új országutat csináltatott; a második ellenében pedig arra

[1]) A nyitrai káptalan eredeti bizonyságlevele. 1602. márcz. 1. — Udv. codex.

[2]) Már 1595-ben hangoztatták e ket vadat I. ellen, ki azonban már akkor megfelelt; most csak fölelevenitették. Melléklete a bécsi kamara már idézett jelentésének Mátyás főherczeghez 1601. febr. 5 BK

hivatkozik, hogy a marhavész daczára is folyt a fuvarozás. legutóbb is 40 szekeret bocsátottak a bányatisztek üresen vissza. Im, ezek voltak a főbb, említésre méltó pontok a »brevis designatio« czímű vádiratból; a többi vagy Illésházynak. jobbágyain állítólag elkövetett egyes hatalmaskodásaira vonatkozik, vagy pedig, mint pl. a 7-dik (melyben azt vetik a főúr szemére, hogy egy ízben Mátyás főherczeg hivatta, de ennek daczára előbb — mert bizonyosan sürgős dolga volt — Morvaországba ment) szintén nevetséges.

1601. ápril 2-dikán tartaték azon tanácskozás, melyben Illésházy bűnös vagy ártatlan volta fölött a magyar tanács véleményt volt mondandó. Jelenvoltak: a cancellár, Pethe Márton kalocsai érsek, Forgács Ferencz nyitrai püspök; Migazzi Miklós nagyváradi, Monoszlai András (a hires bölcsész) veszprémi, Forgács Ferencz nyitrai, Radosics Péter a váczi, Zalatnoky György a pécsi, Verancsics Faust csanádi, Draskovich Mátyás tinninai, Ujlaky Lajos bosniai, Bartalich Simon szerémi püspökök; továbbá propalatinus Istvánffy, aztán Turzó György, Forgács Zsigmond és Szuhay, a magy. kamara elnöke. [1]) Fölötte fontos volt a tanácskozás eredménye Illésházyra nézve, mert ettől függött az ellene megkezdett vadászat beszüntetése vagy folytatása. De a dolog úgy állott, hogy nekie kedvező véleményt a magyar tanácsosoktól várnia nem lehetett; mert azok már megindultak volt a lejtőn, melyen ha ki az első lépést megtette, hiába veti meg lábát, többé meg nem állhat. A mult évben Modor követei kiutasítása dolgában a királyi jogaira féltékeny uralkodó tanácsosait egyenkint fölszólítá a teendők, Modor s a kir. tekintély rehabilitálása módja felől tanácsot adni. Már akkor ugyanezen tanácsosok azt vélték, hogy ő fölségének teljesen igaza van; sőt a két világi tanácsos Joó és Turzó György — e buzgó protestáns, későbbi nádor, de Illésházynak titkos irigye — egyenesen fölségsértést láttak annak — értsd Illésházynak — működésében, a kinek izgatására a rendek Modort kebelökből

---

[1]) »Ex consilio nonnullorum consiliariorum Hungarorum 2. Aprilis 1601. BK. Nádasdy Ferencz és Joó János írásban adták be véleményüket; mi volt ez: nem tudom. A zágrábi püspök Zelniczay Miklós, aztán Zrinyi György, Erdődy, a bán Draskovich nem voltak jelen.

kiutasíták, s azért annak megbüntetését sürgették [1]. Im a jó tanácsosok saját maguknak praejudicáltak; az az erő pedig nem lakott bennük, hogy repudiálják előbbi véleményüket, ha annak helytelen voltáról meggyőződtek s melléktekintet nélkűl csak az igazság, s a méltányosság legyen szemük előtt. Azonkivűl köztük volt Szuhay, a ki őrködött, nehogy papi collegái valamelyike Illésházynak adjon igazat. »Volnának az egyháziak közt is — mondja később egyszer Illésházy [2]) — a kik az igazságot követnék, de moczczanni sem mernek Szuhay ellen; mert ez azzal fenyegeti őket, hogy ha nem mondják azt, a mit a király akar, nemcsak nem promoveáltatnak, de azt is elvesztik, a mivel birnak; holott a királynak oly igazságtalanságok eszébe sem jutnak, melyeket Szuhay kitalál s a főpapok lelkiismerete által támogat. Nehány közöttük igen szegény is, és annál inkább fél a szegénységtől«. A mi ezután a világi tanácsosokat illeti: itt a se hideg- se meleg Istvánffy mellett a kétszinű, jellemtelen (mint később látni fogjuk) Joó János, aztán Turzó György — kit egyedül tart a királyi rendek közt ellenségének Illésházy s kit »természeténél fogva köpenyforgatónak« nevez [3]), — gondolni való, már a Modor dolgában adott véleményes tanácsuk után is, hogy nem nagyon törték fejüket a vádolt főúrért.

Ily körülmények közt született meg az az Illésházyt elitélő »véleményes jelentés«, melyet a magyar tanácsosok az april másodikán tartott ülésben szerkesztettek [4]). »Bizonyos, hogy Illésházy *meggondolatlanúl cselekedett,* ő fölsége tekin-

[1]) Jászay id. munk. 13—23. lapjain.

[2]) Illésházy Cavriani Ottaviohoz 1604. vége (kelet nélküli) KÖ. »Inter spirituales quoque essent aliqui qui justitiae faverent, verum tamen non *audent ne hiscere quidem contra Szuhay; ille enim minatur eis quod nisi dixerint id quod rex vult, non promovebuntur, imo et illis quae habent privabuntur, cum tamen rex ne cogitavit quidem einsmodi iniquitates, quales ipse adinvenire solet et conscientia praelatorum firmare.* Ex illis enim aliqui *sunt pauperes* et eo *magis timent paupertatem . . .*

[3]) »Inter seculares dominos et nobiles regni Hangariae neminem puto mihi contrarium esse, nisi dominum Thurzo Georgium *qui natura volubilis est. . .«* U. o.

[4]) Ex consilio nonnullorum consiliariorum Hungarorum. 2. Aprilis 1601. BK.

télye ellen *nem kicsint vétett*; ők (a tanácsosok) nem tudnak eléggé csudálkozni, hogyan *merészelt effélére vetemedni s nem tartják lehetőnek, hogy a büntetést elkerülje«* [1]. Nehogy azonban ő fölsége a nemesi szabadság ellen lássék véteni: idézze a bűnöst a propalatinus és az ország rendes birái elé, az országgyülésen és minden egyéb octavalis törvényszéken kivül *rendkivüli törvényre*, hol *képtelen gonosztettéről számot adó lészen*; a vád alapíttassék a Hármaskönyv I. r. 14. czikkére, melyben a hűtlenségi esetek másodika gyanánt a király ellen való ellenszegülés soroltatik föl. »Mert — így okadatolták véleményüket — nyilván *a királyi tekintély ellen támadott* Illésházy *akkor, mikor* szóval és irásban *hirdette*, hogy *vagy megtartani köteles a király esküvel tett igéretét, vagy a törvények nem érnek semmit!«* [2]) Ennyire jutott egy negyedszázados, gyakran önkényes uralom nehéz nyomása alatt azok jogérzete, kiknek a királyi tanácsban az ország törvényeit védeni lett volna kötelességük.

Joót, Turzót és Szuhayt mint Illésházy ellenségeit kivéve, a többi tanácsosra két lehető mentség forog fönn. Tán azért szavaztak úgy, a hogy szavaztak — ez az egyik — mert azt hitték, hogy egy kis pirongatást kell majd Illésházynak kiállania a királytól vagy ennek megbizásából a főherczegtől s ezzel a dolognak vége szakad, a kir. tekintély meg van óva, a főúrnak baja nem történt. A kecske is jól lakik, de a káposzta is megmarad. Vagy pedig annyira meg voltak lepetve az Illésházy ellen támasztott vádak sokaságától, aztán meg a kir. tekintély megvédésének mintegy erőszakos, rohamosan sürgető követelése a kamarák részéről annyira megzavarhatta fejüket, hogy hirtelenében helyesen véltek cselekedni, mikor szavazatuk

[1]) »...Perlectis et diligenter ruminatis omnibus articulis (»Brevis designationis«), manifesta ex illis comperiunt (ipsi consiliarii) ipsum Illésházy *minus considerate* egisse, et *non parum* in derogamen autoritatis Suae M-tis *deliquisse*....; mirari autem (consiliarii) satis nequeunt, quo *ausu temerario haec attentare sibi praesumpserit.«* U. o.

[2]) ... Manifesta enim haec contra regiam dignitatem oppositio videtur, ubi idem Illésházy scripto suo affirmat: vel verba Suae M-tis, ad quorum observationem se iuramento obstrinxit, servanda, vel vero leges tollendas esse, ac alia in litteris suis contenta contra dignitatem Suae M-tis scripto, dicto, factoque patrata....

által a fölségsértés ellen tiltakoztak. Az előbbi eset a valószinűbb: mert, mint nemsokára látni fogjuk, később megbánták a mit tőnek. Becsületükre válik az e tanácskozmányban jelen nem volt zágrábi püspök Zelniczay Miklósnak, aztán Zrinyi Györgynek, Erdődynek, Nádasdy Ferencznek és a horvát bánnak, hogy később sem járultak véleményükkel e határozathoz. [1])

A magyar tanács e határozata a királynak, illetve a kamaráknak fegyvert adott kezükbe, melyet Illésházy ellen jól felhasználhattak s föl is használtak. A mit a magyar tanács javasolt: a rendkivűli biróság, kellőleg influálva, megteszi kötelességét úgy, a mint kivánják; példa rá Telekessy ügye, kit néhány szépen ketyegő, vigan járó óráért adtak a bakó kezébe. Hát Illésházyval mi történjék? E kérdés eldöntéseig — miért, miért nem, nem tudom — hosszú pauza következett. A magy. kamarának tanulmányozás végett átadták az ügyet; legalább a sürgető iratok ezt bizonyítják.[2]) Lehet, hogy Illésházy jóakarói halasztatták, »várván«, mint a szegény ember, »sok jót az időtől.« A sok várakozás után azonban szinte meglepi az embert, mikor az esztergomi káptalanhoz intézett kir. parancsot olvassa, mely 1601. decz. 21-dikéről keltezve, Illésházyt, mint fölségsértés bűnével vádoltat, a következő országgyűlés 15-dik s következő napjaira a propalatinus, az ország rendes birái, a protonotariusok, a kir. tábla ülnökei s egyátalán az ország rendei elé személyes s nem ügyvéde által való megjelenésre rendeli megidézni a királyi ügyek igazgatója kértére.[3])

Mi lehetett annak az oka, hogy noha a magyar tanácso-

---

[1]) Az van ugyan ezekről följegyezve a most idézett iraton, hogy »eiusdem procul dubio erunt sententiae«, mint a többi magyar tanácsosok. De a procul dubiot rosszúl alkalmazta a rossz jövendőmondó, mint az Rudolfnak egy 1602. január 10-diki mandatumából látszik.

[2]) Mátyás főherczeg a magy. kamarához 1601. szept. 5. és a bécsi udv. kamara u. ahhoz szept. 26. — BK.

[3]) Kir. idéző parancs az esztergomi káptalanhoz 1601. decz. 21. Prága. KÖ. Az esztergomi káptalan relatiója a királyhoz, hogy Pozsgay János kanonok, január 14-kén (1602.) Trencsénben személyesen megidézte Illésházyt. KÖ. (Ugyancsak 1601. decz. 21-kéről kir. parancs Istvánffyhoz a Szt.György és Bazin városok által Illésházy ellen inditandó pör dolgában BK.)

sok rendkivűli biróságot ajánlottak s azt az udvar mint legkényelmesb eszközt használhatta volna: Illésházyt a király mégis a szorosan és egyedűl törvényes forum, az országgyűlés elé citáltatta? nem tudom megmondani. Maga Mátyás főherczeg sem érti a királyi elhatározást. Az, hogy Szuhay vagy általában az udvar nemcsak a főpapokra s kevés számú főúrra, hanem az alsóbb rendekre is pressiót remélt gyakorolni, már azért sem hihető, hogy a rendek protestans és születése s neveltetésénél fogva oppositióra hajló többsége, a buzgó protestans s detto opponáló főurat semmikép sem itélte volna el; vagy ha külön törvényczikkel egy rendkivűli biróság kiküldésének kimondását proponálta volna is a korona (mint Telekessy esténél), ily törvényczikket a rendek nem szavaznak vala meg. Az a föltevés maradna még hátra, hogy az udvar nem akart a népszerű úr ellen a törvényes formákon kivűl eljárni, mert tapasztalta már, hogy Telekessy pöre mily rossz vért szült, mily csendes ugyan, de mély forrongást idézett elő a kedélyekben; [1]) s mert a tanácsosok bátrabb töredéke is ez ellen nyilatkozott. Erre utal három fönmaradt vélemény: a kalocsai érsek Pethétől, Turzó Györgytől és Nádasdy Ferencztől, melyek ugyan egy nappal a kibocsátott idéző parancs után keltek; [2]) de egy már azelőtt ez irányban tett kérdésre vonatkozók. Míg az érsek most szintén a ius extraordinarium mellett kardoskodik, de az ügyet a diéta utánra halasztandónak véli, nehogy Illésházy az országgyűlés alatt mozgalmat támasszon a rendek között: [3]) addig Turzó György — miért? nem tudom — méltányosb Illésházy iránt s azt hiszi, hogy a rendkivűli törvényszéknek a diéta alatt kéne összeülnie, az országgyűlésen pedig, hogy Illésházynak se legyen oka panaszkodnia, az ügy revideáltassék. E két tanácsos véleményével ellenkezett a derék Nádasdy Ferencz, e szerény, szeretetreméltó hős

---

[1]) Többször említi ezt Illésházy leveleiben (KÖ.), a többi közt ez ügyben is Szuhayra hárítván a felelősséget.

[2]) A kalocsai érseké s Nádasdy 1601. decz. 22., Turzóé datum nélkűl. BK.

[3]) »Non desunt artes domino Illésházy quibus ad dietam usque causam extraheret, et tunc si non per se, per asseclas tamen partibus suis faventes status et ordines facile concitaret« — mondja az érsek.

tanácsa, [1]) melyet Mátyás főherczeghez nyújta be; ő az ügyet rendes útján, az országgyűlésen és semminemű judicium privatum vagy extraordinariumon véli tárgyaltatni. Hogy az idézés csakugyan így történt, mint két rossz közt a kisebbik, kedvezőnek mondható a vádolt úrra.

A citatió kibocsátása után, oda irányúlt az udvar működése, hogy az országgyűlésen nyert ügye legyen. Egymást érték a kir. parancsok Istvánffyhoz, [2]) a magyar tanácsosokhoz, [3]) hogy a diétán okvetlen megjelenjenek, a múlt évi ápril 2-diki véleményük mellett állhatatosan megmaradjanak, — a zágrábi püspök, Erdődy, Zrinyi s a horvát bán, mint a kik azon a tanácskozáson jelen nem voltak, hogy e véleményhez hozzájárúljanak, — mint illik oly tanácsosokhoz, kik a kir. tekintélyt védeni hivatvák. E mellett egy csomó kir. parancs ment ugyan-e czélból a »német-magyarokhoz« (az indigenákhoz) mint Unverzagt, Pezzen (vagy Petz) Bertalan, Rueber György, Harrach és Kolonics Siegfriedhez, aztán azokhoz a »nagyságosok«-hoz, kikben az udvar jobban megbízott, továbbá két egyházi és 18 világi jogászhoz, hogy az országgyűlésről a fiscalis pörökre, különösen Illésházy pörére való tekintettel, semmi szín alatt el ne maradjanak. [4]) Miként a bécsi udv. kamarának a prágai titkos tanácshoz intézett előterjesztvénye mutatja, a »jurisperitus« férfiak e berendelésének egyik oka az volt, hogy remélték az országgyűlést mindjárt a fiscalis pörök tárgyalása kezdetén befejezni s a rendek türelmetlenségét fölhasználva, a fiscalis ügyekben az országgyűlési végzések közé egy külön

---

[1]) A bécsi államlevéltár néhány actája — a 90-es évekből — jellemzi ekként a hőst.

[2]) 1601. decz. 21. BK.

[3]) 1602. jan. 10. BK.

[4]) 1602. febr. 15. és márcz. 8. BK. — Nevezetes a Kubinyi Kristófhoz, e híres jogászhoz, intézett kir. mandatum febr. 27-ről, melyben K. kéretik, hogy a director causarum-nak a vádemelésben segitsen. Aztan így folytatja (ez jellemző): Etsi vero de tua animi sinceri promptitudine et obedientia fideliqne tuo nobis obsequendi studio et voluntate nihil plane ambigimus; quia tamen in talibus casibus multa *praeter spem et expectationem* evenire solent, quae homines ab intentione et proposito suo dimovere vel restringere possunt: ha K. a vádló szerepét nem akarja elfogadni, legalább a birák közt jelenjék meg.

czikket iktatni, mely szerint a megkezdett, de el nem döntött pörök tüstént az országgyűlés után, még pünköst előtt, a kirendelt birák által determináltassanak. [1])

E tervet azonban a bekövetkezett események szépen fölforgatták.

Illésházy, a mint az idézést kapta: megütődött, sőt megrémült. Akár hűséges jobbágyi lelkének fájt e méltatlanság; akár annak a, hogy úgy mondjam, idealis infamiának tudata, mely a régi magyar fölfogásban s közvéleményben azokon, a kik ellen hűtlenségi kereset indíttatik, rajtuk ragadt, sebezte érzékeny büszkeségét; akár végre attól tartott, a mi utoljára is nem a lehetetlenségek közé tartozott, hogy a rendek fenyegetés, hízelgés, igéret vagy realis engedmények által lekenyerezve, egy rendkivüli biróság alakítását a kormányra bízzák: az idéztetés gondolata megrázta bensejét. Tollat fogott; megkisérté lelkét abba a könyörgő levélbe lehelni, melyet az iránta jóindulatú Mátyás főherczeghez intézett. [2]) Több ízben kért, mondja, a főherczegtől magánkihallgatást ez ügyben, de rosszakarói ezt mindig meggátolák s noha egyébként kegyesen biztatta őt a főherczeg: ime a király őt nyilvánosan, becsülete sérelmére, az országgyűlés elé idézi s pedig olyan idézéssel, minőt még soha nem hallottak Magyarországon; mert a kir. tekintély és méltóság megsértéséről szól, ezt pedig még egy magyar király sem bocsátá nyilvános megvitatás alá kétes kimenetelű pörre. [3]) Tekintse a főherczeg az ő régi szolgálatait, azt, hogy már a király nagyatyjának hűséges szolgája volt, hogy semmi bűn tudata nem terheli lelkét s mondjon érette egy jó szót ő felségénél: tegye le ő fölsége indignatióját s engedje meg, hogy »az idézőlevél vádjairól czikkenkint az egyházi és világi magy. tanácsosok és jogtudós férfiak előtt *priva-*

---

[1]) A bécsi udv. kamara propositiója a titk. tanácshoz. 1602. márczius 2. BK.

[2]) 1602. eleje (datum nélkűl). KÖ.

[3]) »Idque tali citatione, qualis hactenus in regno hoc Hungariae nec visa nec unquam audita est, agiturque de laesione dignitatis et autoritatis suae M-tis quam nullus unquam regum Hungariae publico et dubio juris exitu subditis agitandam disputandamque exposuit et concredidit.«

tim igazolhassa magát s informálhassa ő fölségét.[1]) Ne süsse rá ő fölsége kihallgatatlanban a gyalázat ama bélyegét, mely az ellene való nyilvános actióval járna; »egyébként sem illik — indokolja — hogy én, ő fölsége alázatos szolgája s alattvalója, ez idézés által kényszerítve, ártatlanságom védelmére a királyi tekintély s méltóság ellen vitatkozzam, — mert mielőtt a király ellen nyilvános disputatióba bocsátkoznám, kész vagyok ő fölségét minden áron megengesztelni.« Hason értelmű volt az a levél is, melyet alighanem a titkos tanács elnökéhez vagy Barbitiushoz menesztett a szorongatott főúr;[2]) söt fölkereste »komáját« Turzó Györgyöt is. »Nám semmi méltatlant — úgymond — nem kivánok, hogy ő felsége tanácsi előtt hallgattasson meg engemet, mint régi szolgáját. Nem is tudom, ki adhatá tanácsúl ő fölségének, hogy. . . maga autoritását, dignitását dubio juris exitu exponeret.«[3])

E közben az 1602-dik évi országgyűlés Pozsonyban marczius havában együtt ült. A rendek semmivel sem voltak elégedettebbek mint tavaly; hiszen a bajok, a sérelmek régiek, s az orvosság az orvoslás módja ugyanaz.[4]) Illésházy nem lett volna az az ügyes, a körülményekkel élni tudó ember, a ki volt, ha a rendek hangulatát a maga érdekében föl nem használja. Nem is kellett sok mesterség hozzá. A rendek ünnepélyesen tiltakoztak Szent-György és Bazin magukmegváltása ellen azon okból, hogy nem levén szab. kir városok, jószágokat nem birhatnak, várakat s jobbágyokat még kevésbé; — s a király kénytelen volt azt felelni, hogy a két városnak az uradalmak csak bizonyos évekre adattak használatra s fölöttük a a királynak mint földesúrnak személyét a kapitány képviseli, a kinek behelyezését ünnepélyesen meg kellett igérnie a rendek

---

[1]) Ez a fontos kérelem, melyre épitik később (helytelenül) a indicium extraordinarium vagy privatum küldését, eredetiben igy hangzik: ut Sua M-tas dignetur hanc in me indignationem remittere et de articulis in citatione denominatis *privatim* coram dominis consiliariis non modo spiritualibus sed et secularibus atque jurisperitis etiam viris tanquam partem alteram audire ut per me quoque Sua M-tas informetur. . .

[2]) Kelet nélkül Illésházy fogalm. KÖ.

[3]) 1602. sine die, Illésházy fogalm. KÖ.

[4]) Az országgyülés tölirata a királyhoz. — 1602. ápril 2.

előtt. [1]) Ezzel az ügygyel természetes összefüggésben állott az idézés által Illésházy ellen már megkezdett pör. Az ország rendei mind a királyhoz, mind Mátyás főherczeghez folyamodványt intéztek s azonfelül küldöttséget választának, melynek föladata volt Illésházy kérelmét a magán-kihallgatás dolgában támogatni, az ellene kiadott idézés visszavonására s a pör beszüntetésére közreműködni. [2])

Mátyás főherczeg — a király szándékát nem ismervén (mint alább idézendő levele tanú reá) — e folyamodásokat véleményadás végett kiadta a magyar tanácsnak, a magyar s a bécsi (udv.) kamarának. A magyar tanácsban erős vita tárgya lőn, mit kelljen a főherczegnek javasolniok. [3]) Míg az új helytartó Pethe Márton kalocsai érsek, de különösen Verancsics Faust a csanádi püspök, továbbá Erdődy és Nádasdy Ferencz határozottan Illésházy pártjára keltek; Istvánffy és a nyitrai püspök Forgács Ferencz óvatosan ugyan, de szintén kedvezőn nyilatkoztak, sőt Turzó György is »ő fölsége jelenlétében való revideálásra« ajánlá az ügyet: a váczi és a tinninai püspök s a »királyi tekintélyt minden áron védeni akaró« Joó János ellenséges állást foglaltak el. A többség véleménye oda ment ki s ebben történt aztán a megállapodás, hogy a privatim való kihallgatást engedje meg ő fölsége; de ez nemcsak a magy. tanácsosok, hanem a *causarum director jelenlétében* essék meg, a mit a vádlott főúr épen nem óhajtott. E mellett határozatba ment Illésházyt különösen is kegyeibe ajánlani a méltatlankodó uralkodónak.

Ez egészben kedvező tanácsvégzés a magyar kamarával közöltetvén, Szuhayt kihozta sodrából. Az ő vastermészete sze-

---

[1]) Kitünik ez a következő két iratból: Rudolf Mátyás főherczeghez 1602. aug. 30. és Mátyás a magy. kamarához 1602. szept. 17., melyekben az országgyűlésen tett igéret szerint a kapitány behelyezéséről van szó. BK.

[2]) Az országrendek folyamodása Illésházyért Mátyás főherczeghez (KÖ) a többi közt azt is hangsúlyozza, a mit Illésházy, hogy t. i. »vix alias in hoc regno Hungariae unquam auditum esse ut quispiam tali de causa citatus fuerit.« A küldöttség tagjai: a csanádi és váczi püspökök, aztán Erdődy és Nádasdy Ferencz. Ezek folyamodása a fölséghez szintén KÖ.

[3]) Fogalmazvány a tanácskozásról ad márcz. 1602. BK.

retett következetes maradni. Ha egyszer megidézték a vádlottat az országgyűlés elé: hát maradjon az idézés. A büntetést — úgy hitte — el lehet érni; hiszen a rendek Szent-György és Bazin felől a király ünnepélyes nyilatkozata által megnyugtatva, Illésházy privát sérelmével úgy látszik, keveset törődtek; könnyü lesz hát tőlük egy végzést kieszközölni, mely az országgyűlés alatt be nem végzett pöröket egy rendkivüli biróság elé utalja. Úgy fogta föl hát Szuhay a dolgot: Illésházynak szándéka nem egyéb, mint ügyét az országgyűlésre kitüzött terminusról mindenféle mesterkedéssel elhalasztani — »ez pedig — úgymond — ő fölsége praeiudiciuma nélkül teljes lehetetlen.[1]) Az érdemel bocsánatot, a ki bűnét beismeri s bocsánatért esdekel. A déli napnál világosabb pedig, hogy Illésházy nemcsak szóval, de irásban is vétkezett ő fölsége szentséges feje s méltósága ellen s *most is mit forral magában, isten tudja.* Hallatlan, egy század óta[2]) elő nem fordult bűneiért nyilvánosan törvénybe idézteték .... a kedélyeket az ügy izgatottságban tartja .... feszült kiváncsisággal lesi mindenki a pör kimenetelét .... S ha Illésházy kérelme szerint az ügy függőben marad, súgás-búgás fog keletkezni .... azt fogják hinni, hogy *ő fölsége nem bizván ügye igazságában*, jobbnak látta azt privat vitatásnak alávetni.[3]) Tehát maradjon érvényben a citatió s csak kezdje meg a director causarum az actiót a vádlott ellen«. Hasonlót tanácsolt a bécsi udvari kamara is

[1]) A magy. kamara fölterjesztése Mátyás főherczeghez 1602. márcz. 17. BK.

[2]) Mint későbbi iratokból látszik, I. ügyét Ujlaky Lőrincz sértésével tették párhuzamba Szuhayék. Ujlaky egy századdal azelőtt (1496.) Ulászló királyt nyilvánosan ökör-nek nevezte.

[3]) »Ille enim meretur veniam qui culpam agnoscit et deprecatur. Luce autem meridiana clarius est: ipsum Illésházy non verbis tantum, verum etiam scriptis conceptis in sacratissimum caput S. M-tis et dignitatem deliquisse et nunc quoque nescimus quid prae se ferre. Ob quod crimen hoc saeculo apud nos inauditum... publice in litem est attractus... Negotium autem hoc tam tenaciter inhaeret animis et auribus ut omnes illud magna cum admiratione suspiciant eventumque eius avidi praestolantur. Et si hoc negotium haerebit in suspenso... possit existimari S. M-tem quasi *non satis causae suae bonitati subnixam* privatim eam disputare voluisse....«

— s most Mátyás főherczegen állott az ellentétes vélemények közül a neki jobban tetszőt ajánlani királyi bátyja előtt.

Fölterjesztése [1]) több tekintetben érdekes. Látszik belőle a jóakarat, melylyel a főúr iránt viselteték; megtudjuk belőle, hogy királyi bátyjának Illésházy ellen való szándékaival nem volt tisztában, hogy az országgyűlés elé való idézésről, az ezt megelőző (prágai) tanácskozásokról a főherczeget a gyanakodó Rudolf nem tudósítá. Úgy kellett azért e fölterjesztésben irnia, hogy Illésházyn is segítsen, de királyi bátyja gyanújának se adjon új tápot, mintha Illésházy kiszabadítása, fehérre mosdatása volna czélja irásának. Szemünk előtt kell ugyanis tartani, hogy Mátyást már régóta rossz szemmel nézte Rudolf, s gyanúja ellene azóta, mióta a császári udvarból száműzött Trautson Sixtus és a mantuai származású főlovászmester Cavriani Ottavio a főherczeg titkos tanácsosaivá lőnek, csak növekedett. Mert a főherczegre a császár előtt szintén ingrata persona Khleslen kivül; ép a hét tanácsosa volt legnagyobb befolyással. [2]) Fölterjesztésében kiemeli a főherczeg, hogy a bécsi s a magyar kamara a vád fönntartásánál a Hármaskönyv I. r. 14. czimére támaszkodnak; míg a *magyar tanácsosok most nem csak fölségsértést nem látnak Illésházy dolgában, mint még tavaly ilyenkor*, hanem mi több — ép úgy mint a vádlott — azt hangsúlyozták, hogy *ily citatiót még soha sem hallottak Magyarországon;* azért hát a vádlott által kért kegyelmi út már az ellenkezőleg beállható következményekre való tekintettel is leginkább tanácsolható. Aztán meg kell azt is gondolni, hogy multkori véleményüket a magy. tanácsosok a Hármaskönyv idézett helyére alapíták, a hol a király elleni ellenszegülés a hűtlenségi esetek egyike gyanánt említtetik; de a mi fő, az idézett czikk záradékában az is meg van jegyezve, hogy oly ellenszegűlés vagy támadás bűnébe nem esik az, a ki jogos önvédelmet gyakorol. Már pedig Illésházy épen a Miksa császár által adott inscriptionálisban meg-

---

[1]) 1602. márcz. 18. BK.

[2]) Ez átalánosan ismert dolog. Cavrianinak és Trautsonnak ezért a császár részéről még Mátyás udvarában is sok kellemetlenséget kelle kiállniok. Rudolf minden áron eltávolíttatni akarta őket. Carrianinak később száműzetésbe kelle (1607.) mennie a császár egyenes parancsára.

szerzett jogaira támaszkodván, minden bizonynyal élni fog a záradékkal, hogy jogos önvédelemet gyakorolt, mikor szerzett jogai sértése ellen tiltakozott vala. Ha aztán ő fölsége az ügyet az országgyűlés elé terjeszti s ott a rendek, a mi valószinű, Illésházy kifogását jogosúltnak ismerik el: bizonyára nem fogják elmarasztalni a vádlottat a fölségsértés bűnében s így a király okvetlenűl nehéz kudarczot vall. »Azt sem lehet félvállról venni« — mondja a főherczeg, »hogy Illésházyt a rendek valóban kedvelik, s ha aztán a fölség mind az ő kérelmét, mind a rendek közbenjárását visszautasítja: »a kedélyekben (= közvéleményben) igen könnyen állhatnak be különféle változások«.[1]) Mindezeknél fogva jól megfontolandónak tartja a teendőket s elfogadhatónak Illésházy kérelmét. Módjában lesz ő fölségének a privát biróság által is megbűntettetni Illésházyt, sőt a mi több, a citatioból kihagyott vádak felől is kérdőre lehet majd ott vonni: ha mi kifogásokat ott tenni akarna, azoknak királyi resolutióval könnyü lesz útját állani. A rendek végre mind ő fölsége kegyének kiváló jelét veszik, ha közbenjárásuknak kedvező eredménye lesz.

E nyomós okokkal támogatott fölterjesztésre szerfölött gyorsan érkezék a királyi resolutio.[2]) Illésházy folyamodása, a rendek közbenjárása, a magyar tanácsosok s a főherczeg által hangoztatott érvek legyőzték a kamarai hatóságok okoskodását — a mi a nyilvános idézést illeti. A király engedett. Azonban az engedékenység, mint látni fogjuk, csak félsiker volt, ahhoz képest, a mit a vádlott s a közbenjáró rendek kivántak s a mit maga a főherczeg is óhajtott. Félsiker, mely rosszabb a teljes eredménytelenségnél; mert az ügyet arra a sikos lejtőre csúsztatta, a melyet Illésházy épen elkerülni igyekvék: t. i. a judicium extraordinarium terére. A magyar tanácsosok discrepantiája tavalyi véleményüktől — mondja a kir. határozat — kellemetlenül érinté ugyan a fölséget s bizonyos az is,

[1]) »...Zumal was nit so gar in Wind zu schlagen ist, dass er (Illésházy)... bei den Ständen wol favorisiert und gewöllt ist und auf den widrigen Fall, da ... man ... dergleichen intercessiones ganz und gar ohne Frucht abgehen lassen solle, leichtlich allerlei Veranderungen der Gemüthen erfolgen möchten...«

[2]) 1602. márczius 27. BK.

hogy a király e visszalépését az idézés által már megkezdett pörtől sokan sokfélekép fogják magyarázni: mindamellett a főherczeg által előhozott érveket kegyelmesen elismeri a fölség s ha a főherczeg véleményéhez még tovább is ragaszkodik: ám maradjon el a pör s hallgattassék ki Illésházy a magyar tanácsosok és a causarum director jelenlétében; igyekezzék azonban a főherczeg az ügyet úgy elintézni, *a mint ő fölségének leghasznosb* [1]) s hogy a *kihallgatás az esetleg indítandó pörnek semmikép ne praejudicáljon, a citatió érvénye megóvassék.* Végre ha Illésházy valami kiegyezést ajánlana, ez esetre annak kegyelmes ratificálását is kilátásba helyezi a kir. resolutió, de úgy, hogy még ez se praejudicáljon a megtörtént idézés érvényének. E királyi leiratot nemsokára egy másik követte, [2]) mely az előbbinek átalánosságokban mozgó határozmányait praecisirozza és szigorítja. Ebben már különösen ki van emelve, hogy a vádlott a kir. ügyigazgató által előadandó vádakra formaliter védje magát; a tanácsosok az ország törvényei szerint fogjanak nem határozni, illetőleg véleményt adni, hanem *itélni* s az itélet nem leszen publicálandó, hanem Mátyás főherczeg kezeihez zárboriték alatt küldendő. [3])

Tehát még az első leiratban magán- kihallgatás a másodikban valóságos judicium privatummá, azzá, a mitől Illésházy irtózott, nőtte ki magát, noha még mindig a magán-kihallgatás ártatlan, semmitmondó neve alatt emlegettetik. És ezt itt azért szükség különösen kiemelnem, mert mikor Illésházy a báránybőrbe bujtatott farkast fölismervén, ellene tiltakozott, ráfogták, hogy hiszen sajátmaga kérte, kivánta. Hogy kérte volna?! Hiszen ha törvénykezést, ha pört akar vala: ott volt az országgyűlés a rendes forum. Ő magánkihallgatást kért, mert tisztázni akarta magát s informálni a haragra gerjedt uralkodót.

[1]) »Was sie (Ew. Durchl. = a főhg) in Rath *für uns am nützlichsten* ... thun zu sein befinden werden, doch dass diess lauter ... praecavirt werde, damit solche Verhör uns an nichten auch an der Zeit oder auch an dem Prozess praejudiciere...« U. o.

[2]) Ez elveszett, de tartalma kitünik azon kéziratból, melyet Mátyás főherczeg a magy. kamarához intézett. 1602. ápr. 12. BK.

[3]) »(sententia) acclusa ac silentio bene pressa nostris manibus assignetur.« U. o.

IV.

A fiscus Illésházy javaira áhitozik. Unverzagt az új prágai udv. kamarai elnök. Forgách püspök és Istvánffy Illésházynak az országon kivül való idézése ellen nyilatkoznak. Szuhay mellette. Pozsonyi rendkiváli biróság (1603. márczius) s pressió annak tagjaira. Illésházy óvása s a tárgyalások. Az eredmény. Hamisított itélet gyanúja.

Akárki vagy akárkik tanácsolták odafönn Prágában a beteg királynak, hogy a rendek közbenjárására s a főherczeg kérésére úgy resolváljon, a mint tette: bizonyos az, hogy Illésházynak jóakarói nem voltak s hogy czélzatosan cselekedtek. E czélzat: *Illésházy javainak a fiscus számára való elkobzása*, nemsokára mint szeg a zsákból kiüti fejét s hovatovább nagyobb nyomatékkal lesz, mint volt a király marczius 27-diki leiratában, hangsúlyozva a főherczeg előtt, hogy ő fölsége *hasznát kell nézni*. A magánkihallgatásból magánbiróság vagy — addig csűrik-csavarják a dolgot — rendk. törvényszék lesz egészen észrevétlenűl. Extraordinarium judicium, a kamarák kedvencz foruma. Nézzük e két momentumot Illésházy ügyében.

A mint a király elvben kimondá a határozatot, a főherczeg gondja lőn, a mód felől tisztába jönni. Ha nem tudná az ember, hogy Illésházy ügye tulajdonkép fiscalis ügy, kellemetlen volna tapasztalnia, hogy minduntalan a kamarák lőnek véleményadásra fölszólítva. Most is a magyar kamarát bízta meg a főherczeg [1]) javaslatot nyújtani be a felől: mi szükséges

[1]) Mátyás a m. kamarához 1602. ápril 12. BK. — A kamara nagy befolyásának egyszerű és természetes magyarázata van. A magy. kamara volt az egyetlen rendes szervezett testület, mely együtt volt folyton, melyhez tanácsért minden időben oda fordúlhatott a király, melynek képzett, munkabiró, tanult tagjai minden kérdésben föltalálták magukat s melynek hűségében az uralkodó megbizhatott. Nagy az ellentét köztük

a királyi akarathoz képest, az ügy kedvező megoldásához? kik legyenek ama törvényszék-félének ülnökei? mely jogtudós férfiak hivassanak meg és mikor tartassék a tárgyalás? A rendek ellenséges magatartása a múlt országgyűlésen s a kamarai mindenhatóság ellen emelt vádak, panaszok, szóval a közelégületlenségnek a közéletben ezer meg ezer alakban nyilvánúló jelei arra birták Szuhayt — a mit pedig máskor nem szeretett tenni — hogy a kérdésekre csak indirect választ adjon s a magyar tanácsosok meghallgatását hangsúlyozza — »nehogy okuk legyen az embereknek a kamarát rágalmazni, mint a föntebb múlt időkben«.[1]) Úgy látszik egyszersmind, hogy Szuhay vagy kezét mosni óhajtá vagy egyéb okból tartózkodó állást foglalt el. Ezt mutatja különösen az, hogy Illésházy ügyében ismét hosszú pauza állott be. A főherczeg a következő junius s julius hónapokban ugyancsak ösztökéli a magyar kamara elnökét az ügy megindítására;[2]) mert Rudolf király a török ellen megkezdendő hadjárat előtt kivánta volna azt végleg befejezni s e czélból nehány »megbizható« törvénytudós véleményét ismerni.[3]) De akár a kamara lassúsága, akár Illésházy működése, akár végre az időközben csakugyan megkérdett magyar tanácsosok[4]) válaszának késlekedése volt az ok: az ügy, mintha megbűvölték volna, nem akart haladni.

Ekkor Illésházy vesztére egy új tényező, a ki még eddig ebbe az ügybe alig volt beártva, nyomúlt előtérbe — petronelli báró Unverzagt Farkas, az udvari kamara újonnan kinezett elnöke. Ez az oly nagy befolyásra szert tett würtembergi származású parvenu eddig, mint a császár által Mátyás főherczeg mellé rendelt tanácsos, Bécsben lakott s itt régidő

---

s a nagyúri magy. kir. tanácsosok közt, kik tanácsot adtak (ha hosszú utazás után megjelentek) de nem dolgoztak. Ausztriában is ép ez okokért volt a kamarák befolyása oly nagy; előnyei szembetűnőek a Reichshofrath s a Kriegsrathtal szemben; a kamara képezi magvát a később kifejlődött szorgalmas bürokrácziának.

[1]) A magy. kamar Mátyás főherczeghez 1602. ápril 18. »Ne quidem homines rapiant ansam criminandi hanc cameram, quod superiori tempore factum fuit.«

[2]) Mátyás a magy. kamarához 1602. jún. 15. és 1602. júl. 31. BK.

[3]) Mátyás a magy. kamarához 1602. júl. 31. BK.

[4]) Véleményük nincs meg; csak egy kir. leiratból combinálható.

óta ellenséges lábon állt, úgy Khleslel, mint azzal a fölebb ismertetett sógorcsoporttal, mely a főherczeget környezé. Ennek a rossz viszonynak nem egyszer tapasztalta kellemetlen következményeit a császár által gyülölt s a főherczegre oly nagy befolyással biró főpap ép úgy, mint Trantson s különösen Ottavio Cavriani. Az Unverzagtban helyzett bizalmat mutatja már maga az állás, melyet ez esztendeig a császár megbizásából mint a főherczeg tanácsosa elfoglalt s mely tulajdonkép nem volt egyéb, mint tisztes ruhába bujtatott kémkedés a főherczeg körül. S Unverzagt birt a parvenuk ügyességével; hogy kegyben erősbödjék, befolyásban növekedjék a császár előtt — mind annak daczára, hogy Bécsben, tehát az udvartól távol lakott, — a császári udvar változó alakjai közül kiválasztotta magának a legmaradandóbbat, Dr. Barvitius Jánost, a titkos tanácsnak előbb secretariusát, később egyik legtöbbet nyomó tagját, a kivel szövetkezve, nemcsak minden megbuktatására irányuló törekvést meghiúsithatott, hanem a győztes, a helyzet magaslatán lábat vetett fél tudott maradni.[1]) E szövetkezésnek köszönhette — tagadhatlan ismeretein, viszonylagos ügyességén s buzgalmán fölül — azt, hogy az udvari kamara élére állíttaték. Elég alkalma nyilt neki is uj állása nehézségeit kiismernie. Ez az állás a szirtté válhatott, melyen a szerencsevadász kalóz szerencsehajója megtörik, ha nem elég ügyes kormányos, a pénztelenség végtelen tengerén jól kormányozni. A fejedelmi szeszély könnyen elvetheti a rossz udvaronczot, ha egy veszélyes pillanatban nincs pénz a pénztárnok kezei közt. Ez a körülmény, az erre való tekintet szabott irányt Unverzagt működésének s ez határozta el előre Illésházy ügyével szemben elfoglalandó állását. A főurat különben sem nagyon kedvelhette addig is, noha Illésházy őt igen sok levélben »régi jóakarójának, patrónusának« nevezi. Mutatja ezt az is, hogy mikor Illésházy a király második fölmondása után a királyra hatni akarván, Unverzagtot is épen e célból fölkereste tiltakozó ugyan, de egyszersmind kérő levéllel,[2]) Unverzagt ezt a levelet a legnagyobb készséggel küldé be az udvarhoz.

[1]) Unverzagtról l. bővebben Hammer Khlesl's Leben, hol öszszeköttetéseiről is sok található.

[2]) 1600. decz. 5. Udv. cod.

hogy az abban foglalt tiltakozás miatt corpus delictiként szerepeljen a főúr ellen; bár másrészről csak hizeleghetett volna neki, hogy a főúr már akkor egyedül őt becsülte a titkos tanács elnökén kivűl annyira, hogy mint patronusának könyörgött. Persze nem szabad felednünk, hogy Illésházy sógorai Mátyás udvarában Unverzagt ellenei voltak s ellensége volt különösen Cavriani, kit a főherczeg udvarából kiüldözni vala Unverzagtnak később is főtörekvése [1]) s ki ellen annyira tudta ingerelni az uralkodót, hogy ez egyszer, mikor az olasz a Prágába jött Mátyás főherczeget kisérte, megtiltá neki a Prágába való belépést s kényszeríté a város kapui előtt sietve visszafordúlni. [2]) Hogy a sógoraival jó lábon állott Illésházyt hát nem igen szerethette az új kamarai elnök: e mondottak után gondolható s nem föltünő az sem, hogy a mi kedvezőtlen informatio ment Bécsből — mielőtt Unverzagt új állását elfoglalta — Prágába, annak Szuhay s a bécsi kamara tudósításain felül Unverzagt jelentéseiben is volt forrása.

Abban a kir. leiratban, melyet több havi szünet után — miközben Illésházy ügye szunyadott — Rudolf a főherczeghez külde, már meglátszik Unverzagt körme. A király boszszús hangon mondja el, hogy az ügy további húzása csak a királyi tekintély gyöngítését s a tartozó alattvalói engedelmesség meglazítását vonná maga után [3]) s azzal gyanúsítja, nem a főherczeget, bár ez is érthetett belőle, hanem a magyar tanácsosokat, hogy vagy kimélni akarják Illésházyt, vagy pedig félnek esetleges bosszúállásától. Tekintve azt, hogy a főúr megbüntetése által »*a mostani pénzszükségben nem keveset lehetne lendíteni*«[4]), az ügy siettetését parancsolja a főherczegnek.

---

[1]) Hammer Khlesl's Leben I. 425. Rudolf parancsa Mátyás főherczeghez 1605. nov. 3. az Unverzagt által szított gyűlölet következménye.

[2]) Giacomo Vendramin a dogehez (Dispacci) 1603. január 20. Tulajdonkép a főherczegre parancsolt rá az uralkodó, midőn az Prága kapúi előtt megérkezett, hogy az olaszt be ne merje vinni.

[3]) Rudolf Mátyáshoz 1602. szept. 18. BK. »Wir ohne Schwächung unserer königl. Autorität andern zu bösen Consequenz oder gänzlicher Verlierung des geziemenden Gehorsambs und Respect dieselben (az ügyet) länger nit dissimuliern wöllen.«

[4]) »*Dass durch seine, Illésházy, Bestrafung jetzigen Kriegsnöthen nit wenig geholfen werden könnte.*« U. o.

Küld egyszersmind egy új vádpontot a régiek mellé Illésházy ellen. Ez a vád azzal terheli a főurat, hogy 1590. évben a jogérvényesen elitélt s Pozsonyban a városi tömlöczben fogva tartott Dersffy Jánost erőszakosan kiszabadítá s így nemcsak a király birói méltósága ellen vétett, hanem a mellett még a Dersffy ellen hozott sententia végrehajtását is megakadályozá. Akkor az ország rendes birái panaszt is emeltek Illésházy ellen s a következő évben (1591) ő fölsége ki is hallgatta e felől magyar tanácsosait: mindazáltal a dolog feledségbe ment, az acták a magyar tanácsból az udvarhoz küldettek. Mivel a törvényes itélet végrehajtásának meggátolói a törvények szerint személyükben és javaikban büntetendők: Illésházy ezen excessusát is jó lesz a többi vádak mellé csatolni.

A király e leirata azonban nemcsak azért nevezetes, mert benne már világosan, himezés nélkül ki van mondva a *fiscus érdeke a vádlott elitélésénél.* Tudatja velünk ezen fölül azt az érdekes mozzanatot is, hogy a nyár folyamában nehány magyar tanácsos azt inditványozá az uralkodónak, hogy a vádlott főurat *prágai udvarába idéztesse s az egész ügyet ott intézze el,* persze magyar tanácsosai előtt s ezek közreműködésével. Ez a gondolat egy pillanatra megnyerte az udvar tetszését. De tekintve az időveszteséget és a költséget, a mibe az az utazás a magyar tanácsosoknak, illetve a fiscusnak kerülne s hogy a háborús időben jobb, ha az országban maradnak; czélszerűbbnek vélte mégis csak a delegált biróság mellett maradni. [1]) Azonban Szuhay, kitől az eszme származott, addig insistált — mint későbbi lépései mutatják, e tervén, míg az uralkodó azt újra fölvette; noha előbb — mert törvényességében kételkedett — néhány tekintélyesb törvénytudó véleményét kivánta meghallgatni. Igy lőnek fölszólítva Forgács Ferencz nyitrai püspök s Istvánffy a propalatinus. Mind a kettőtől tagadó válasz érkezett. Forgács az 1536. 41. tczikkre hivatkozott, mely megtiltja az országon kivűl, bár a császári udvarban s bár magyar birák előtt, bárki ellen eljárni és kiemelte, hogy igaz ugyan, miszerint a »crimen perpetuae infidelitatis« hajdan az ország bárói s prelatusai elé tartozott (1486. art. 46; 1492,

[1]) Rudolf Mátyáshoz 1602. szept. 18. BK.

art. 13.), az 1495. 3. tczikk azonban az ország összes rendeit rendeli birákúl. [1])

Istvánffy még bővebben nyilatkozott az elé tett kérdésre. »Mert a kir. decretumokban — mondja — s a Hármaskönyvben »aperte statutum est« [2]), hogy fölségsértés bűntényében az országgyűlés ítél; nem látom módját, mint lehetne Illésházyt az országon kivűl összeűlt biróság előtt való megjelenésre úgy kényszerítni, hogy ne hivatkozhassék a törvényekre, melyek szerint ott a vádakra felelni nem tartozik. S bizony félek, hogy a birák is a törvény szerint fognak szavazni«, (azaz Illésházynak igazat adni). [3])

Egészen másként, homlokegyenest ellenkezően hangzott Szuhay véleménye a Mátyás főherczeghez intézett előterjesztésében. Ő Illésházy megsemmisítésére azt a módot látta legczélszerűbbnek, ha az ügyet maga a király, illetve a titkos tanács és Unverzagt — Szuhay kegyes patronusa — a prágai udvarnál veszik kezükbe. Ott pressiót lehet a magyar tanácsosokra gyakorolni; a hazai talaj, melyből erőt merítenek, nem lesz lábuk alatt s Antaeus bukni fog. És ez nagyon szükséges; mert bármi leplezetlenűl kimutatta is az udvar Illésházy elleni szándékát; úgy látszik, hogy épen ezért, épen e szándékot tisztán látván, a magyar tanácsosok melegebben kezdték a vádlott főúrnak pártját fogni; ellenük pedig nyiltan tenni még sem volt tanácsos. Tehát az ő esetleges befolyásukat minden módon paralizálni volt legfőbb gondja Szuhaynak. S ez a czélzat dictálta levelét. [4]) »Mikor újra meg újra meggon-

---

[1]) Forgács Ferencz a királyhoz 1602. októb. 9. Bk.

[2]) Ezt a prágai titkos tanácsban jól aláhúzták.

[3]) Istvánffy az uralkodóhoz 1602. okt. 17. Vinice. BK. — Figyelmeztetnem kell itt az olvasót, hogy Forgács és Istvánffy véleményét ne tartsa következetlenségnek előbbi votumukkal szemben, hol az országgyűlés ellen nyilatkozának. Mert akkor ők a mellett szavaztak, hogy a pör Illésházy ellen ne folytattassék, hanem kérelme szerint, adjon neki ő fölsége privát hallgatást. — Most pedig nem privát kihallgatást, hanem judicium privatumot a prágai udvarban emlegetett a király: s ez ellen az országgyűlés hatáskörét kelle hangsúlyozniok. Bár *mindvégig* így tettek volna!

[4]) A magyar kamara fölterjesztése Mátyás főherczeghez, 1602. okt. 13. BK.

dolja — így ír a többi közt — a fejedelmeknek, különösen pedig ő csász. fölségének isteni méltóságát, melyet nemcsak a sz. írás hangsúlyoz, hanem még a barbár népek szokása is szentesít: úgy találja, hogy Illésházy kihágásai, sértései közvetlenűl ő felge személye s méltósága ellen irányúltak s épen ezért elodázhatlan szükség, hogy ő fölsége előtt, udvarában döntessék el az ügy. S bár úgy látszik, mintha az ország törvényeivel ellenkeznék, hogy az országon kivűl tartassék a biróság s ő fölsége maga biráskodjék; mivel azonban Illésházy ő fölsége tanácsosa és udvarmestere és így nemcsak alattvalója, hanem fizetéses szolgája: illőbb dolog, hogy ő, a szolga, kövesse urát, mint hogy ő fölsége egyéb országai ügyeinek hátrahagyásával jőjjön Magyarországra«. S hogy ezt a tanácsot még tetszetősebbé tegye, nem átalja megjegyezni, hogy Illésházy maga kivánt ő felsége udvarába idéztetni (holott tudnivaló, hogy Illésházy nem idéztetni akart, hanem egyszerűen királyi audentiáért esengett, fejedelmét megengesztelendő) s hogy a magyar tanácsosok *Prágában semmi félelem és nyomás alatt nem fognak állani s ezért szabadabban mondhatnak majd itéletet!* Azt inditványozza tehát, hogy a fölség idézze deczember elejére Illésházyt Prágába; — s mintha inditványát már elfogadták volna, megküldi úgy az idézőlevél formuláját [1]), mint ama fértiak névsorát, kiket birákúl a »prágai törvényre« meg kellene hívni,[2]) s kik között már nemcsak magyar tanácsosok, hanem hat juris peritus s a causarum directoron kivűl még egy segéd, a bécsi vagy prágai kamara ügyésze javasoltatik.

Szuhay e nógatása következtében Mátyás főherczeg október második felében a Bécsben együtt ülő magyar tanács elé terjeszté e kérdést. Az érdekes fogalmazványból, mely ez ülés tanácskozmányáról fönmaradt,[3]) kitünik, hogy az egy Joó Jánoson kivűl valamennyi tanácsos az udvarba való idézés ellen szavazott. De kitűnik belőle az is, hogy a tanácsosok még sem

[1]) U. o.

[2]) Másik fölterjesztése a magy. kamarának a császárhoz 1602. okt. 13-ról. A névsorban ott vannak Unverzagt és Pezzen Bertalan, mely utóbbiról, mint legnagyobb ellenségéről nyilatkozik későbbi leveleiben Illésházy. BK.

[3]) Opiniones dominorum consiliarium hungarorum. A magy. kamara 1602. okt. 25-diki leveléhez. BK.

tudták, mit akar tulajdonkép az udvar Illésházyval? *Bizottságot* akar-e kiküldeni, mely Illésházyt meghallgassa s aztán *véleményt* mondjon bűnös voltáról? vagy *biróságot*, mely *itélni* lesz hivatva? E bizonytalanság látszik különösen Istvánffy és a helytartó Pethe Márton nyilatkozataiból s aztán a váradi püspök és Forgács Zsigmond megjegyzéseiből, kik újra az országgyűlés elé utaltak. Másrészt tán ha biróságra gondoltak is e jó urak, jogerejű itélet hozatala — mint a nemsokára beállott pörtárgyalás után történt dolgok mutatni fogják — eszök ágában sem fordúlt meg. Fából való vaskarika, mondhatná valaki. Ugy van, az; s hogy az: meglátjuk az 1603-diki marcziusi »itéletlevél«-nél. De térjünk vissza csak az octóberi tanácskozásokhoz. A helytartó azt vélte, hogy Bécsbe, Mátyás főherczeg elnöklete alatt, kellene a magyar tanácsosokat a directort s Illésházyt összehívatni; vagy ha nem Bécsbe, akkor Pozsonyba a propalatinus elé. A nyitrai, a váczi, a zágrábi s a knini püspökök a propalatinus elnökségére szavaztak; a váradi s a csanádi — abból a szempontból indúlván ki, hogy ama gyülekezet nem biróság, hanem bizottság lesz — a helytartó elnökségét sürgették; az elébbi figyelmezteté is collegáit, hogy a vádlott a dietán kivűl minden más biróság ellen tiltakozni fog — s e figyelmeztetésben osztozott vele Forgács Zsigmond. Turzó György a helytartót kivánta elnökűl, de »sententiát« óhajtott s a mellett arra fektetett súlyt, hogy a tárgyalásokon Mátyás főherczeg is jelen legyen. Erdődy és Zrinyi abból indultak ki, hogy a király s alattvalói közt a nádor a közbenjáró; tehát Istvánffynak, mint a nádori tiszt helyettesének elnökségére szavaztak s az utóbbi különösen Pozsonyt hangsúlyozta, határozottan perhorrescálván az ország határain kivűli idézést. Nádasdy a helytartóra szavazott. Istvánffy kétfelé választá a kérdést a szerint, a mint biróságot és itélethozatalt vagy a vádaknak a magyar tanácsosok előtt való czáfoltatását s a tanácsosoktól véleményt akar ő fölsége. Az előbbi esetben, úgy véli, neki mint propalatinusnak kell elnökösködnie, a második esetben lehet a helytartó elnök. [1]) Istvánffy

[1]) »Si judicium celebrandum et sententia ferenda, se judicem esse debere. Si vero partes privatim audiendae, neque sententia ferenda, sed opinio cum consiliariis referenda, poterit praesidere locumtenens. Posonii.«

véleményéhez csatlakozott Forgács Zsigmond; míg végre Joó János azt a véleményt koczkáztatta, hogy ha már Prágába nem akarják, hát hívják össze Bécsbe a tanácsosokat, a főherczeg vagy a helytartó elnöklete alatt. A gyűlés többsége hát Istvánffy, mint propalatinus előülésére szavazott s ezzel mintegy megpecsételték magának a propalatinusnak most említett mondását, hogy ha ő az elnök, akkor a magyar tanácsosok birósságot, törvényszéket fognak képezni s itéletet kell hozniok.

Hogy a prágai udvarba való idézés mellett egy hang sem emelkedett, azt mondtam már föllebb. De Szuhay nem az az ember volt, a ki egykönnyen megadta magát. A bécsi udvari kamarához intézett iratában [1]) reményét fejezi ki, hogy ő fölsége utóvégre sem fog idegenkedni Illésházy Prágába hivatásától s a szept. 18-diki kir. leiratra czélozván, mely a költségkimélés tekintetét is okúl adta az ügynek a csász. udvarban való eldöntése ellen [2]), a többek közt nem átall arra utalni, hogy e költségek a vádlott javaiból majd megtérülnek. »Nem kell visszarettenni a sok költségtől, mondja. Mert ha bármely magánszemély, jó híre s becsülete érdekében hajlandó koczkára tenni mindenét, mi nem illik akkor oly nagy fejedelemhez, kinek esküje, tekintélye s méltósága nemcsak ezelőtt, de Illésházy folyamodásaiban újból is megsértetik? Melyik becsületes ember fogja ezt a sértést helyeselni?« *(Ez a kígyó foga.)* Kérdi aztán hogy e hallatlan sértésnek micsoda büntetése várható? Bizonynyal — felel rá — a legnagyobb (t. i. a fő- és vagyonvesztés) »és *ezért*, a ki ezeket jobban meggondolja: semmi munkát és semmi költséget nem fog kimélni.« [3])

A pozsonyi kamara s a magyar tanács ellentétes javaslatai a harmadik forum: a bécsi udvari kamara elé kerültek:

---

[1]) A magy. kamara (Szuhay) a bécsi kamarához 1602. okt. 25. BK.

[2]) A magyar tanácsosok uti s prágai tartózkodásuk költségeit a magy. kamarának kellett volna előteremtenie. Már pedig a 10—15 tanácsos, kik mindegyike 4—5-öd magával a legtöbb esetben távolról utazik, mind az úton, mind Prágában (bizonyára huzamosb ideig) sokba került volna.

[3]) Nec reformidandae sunt nimis multae expensae. . . . Quid decet facere tantum monarcham, cuius iuramentum, dignitas et autoritas non tantum antea, sed etiam nunc in supplici libello sugillatur ?. . . . Eapropter. . . . . nulli labores, nullae impensae subterfugiendae sunt.

mely beható tárgyalás után november 4-dikén terjeszté hosszú, kimerítő jelentését Mátyás főherczeg elé. [1]) Egyike ez a legjellemzőbb iratoknak, melyek a pör folyamán szerkesztettek. Legelőször is a pozsonyi kamara ellen fordul a jelentés. Miután a magyar tanácsosok közűl — körülbelől ez a gondolatmenet az iratban — ennyi a propalatinus, ennyi a locumtenens, ennyi meg a főherczeg elnökségére szavazott; de a császáréra egyik sem; az udvari kamara nem képes belátni, mint lehessen a magyar kamarának az összes magyar tanácsosok véleményével szemben igaza. Ellene bizonyít maga a kamara által fölvetett azon kérdés, miszerint az ország törvényei ellenére nem szabad ő főlségének az ország határain kivűl itélni. Azt pedig jól tudhatná a kamara, hogy épen ez az Illésházy, irataiban s beszédeiben ő fölsége s ő fölsége tanácsosai ellen soha egyéb kifogással nem él, mint épen azzal, hogy az ország törvényei ellen cselekesznek. [2]) Idéztessenek már most a magyar tanácsosok, a táblai ülnökök s a vádlott a prágai udvarba: könnyen megtörténhetik, hogy Illésházy a biró illetékessége ellen kifogást emelvén s az ország törvényein s a nemesi szabadságon ejtett sérelem miatt tiltakozván, az egész ügyet ő fölsége »különös csúfjára s gyalázatjára« megakasztja s elrontja úgy, hogy a magyar tanácsosok sem fogják helyrehozhatni, hiszen ők nem tanácsolták a prágai udvarba való idézést, sőt maguk is akaratjuk ellen lőnek odaparancsolva a fölség által! Második ok a magyar kamara ajánlata ellen, hogy a prágai udvarban ő fölsége előtt való tárgyalásnál úgy tünnék föl a dolog, mintha ő fölsége maga volna a biró s a vádlott kifogást tehetne az ellen, hogy biró és vádló egy ugyanazon személy. Harmadszor, mondja a bécsi kamara, az sem állja meg a szigorú birálatot, hogy Illésházy azért hivassék az udvarba, mert ő fölsége fizetett szolgája (mint tanácsos és m. kir. udvarmester), de még

[1]) A bécsi kamara megküldi e, Mátyáshoz intézett jelentését — a prágai udv. kamarának. 1602. nov. 4. BK.

[2]) Wie sich sonst eben dieser Illiesházi fast in allen seinen Schreiben und Reden wider Ihr Majestät und Dero Räth keines andern Anzuges — oder Behelfs gebraucht und denselben so oft inculciert, als dass in diesem und jenem contra leges et iura regni gehandlet und dieselben geschwächt würden.«

hogy maga is úgy kivánná. Illésházyra, illetve az ő kivánatára nem hagyhatja el magát a fölség s benne nem bízhatik; mert sokkal ravaszabb, furfangosabb, csalárdabb ember,[1] mint hogy el lehessen hinni, hogy a prágai idézést nem fogná ürügyül fölhasználni e pör húzása-halasztására; látszik a főherczeggel való tárgyalásainál is változó természete: ma ezt megigéri, holnap eltagadja s mást kér.[2] Kérvényéből épen nem látszik ki, hogy fejet fogna hajtani a prágai udvarban hozott itéletnek; csak azt akarja, hogy ő fölsége által kihallgattassék. Ha már ennyi ok is elegendő volna a prágai tárgyalás ellen dönteni; még mások is vannak, melyek azt nem javasolják. Kérdés, vajjon fog-e tetszeni a császárnak saját személyében praesidiálni? s vajjon a magyar tanácsosok Felső-Magyarországból s Horvátországból elérkezhetnek-e idején Prágába? mert ha egy-kettő kimarad s az itélet elmarad: csak hiába lőn az ügy húzva.

A »judicium privatum« elnökére vonatkozóan, a bécsi kamara Istvánffy mellett kardoskodik. Közszabály — mondja — Magyarországon, hogy a regnicolák s a király közt, a nádor a törvényes biró. S nem érti: Szuhay mért akarja erőnek-erejével a locumtenenst elnökül, hacsak azért nem, mert Telekessy esete lebeg szemei előtt. Igen, de akkor a rendek külön — decretuma bízta az ügyet a helytartó elnöklete alatti biróságra. — A törvényszék helyéül szintén Pozsonyt javasolja a bécsi kamara, terminusául pedig az országgyűlés kitüzendő kezdetére következő 2-dik vagy 3-dik napot. Ha aztán az országgyűlés hamar végződnék: a főherczeg, ki ő fölsége sze-

[1]) Ist sich doch hierauf bei ihm, tanquam homine astuto, cauto et captioso, imo omnium callidissimo et vaferrimo (*wie ihn die hungarischen Räth zum Theil selbst mit diesen jetzt erzählten Worten also describiern und nennen*) im wenigsten nit zu verlassen.

[2]) »...dann auch Ihrer Fürstl. Durchlaucht, indem er (Illésházy) dasjenig was er Derselben heut zugesagt, morgen wieder geandert, und consequenter Ihrer Majestät selbst als Künigen was für Respect und Schimpf und zwar unter dem gleich damals (a javak kiváltása idején) währenden öffentlichen Landtag in conspectu totius regni ac statuum erwiesen hat... — Mind a föntebbi, mind a jelen jegyzetben foglalt jellemzés, mennyiben állja meg a sarat, azt az elmondottak után bátran az olvasóra bizhatom.

mélye képviseletében azt megnyitotta, jelen lehetne a biróság tárgyalásain nagyobb tekintély kölcsönzése czéljából és »auscultandi gratia«, már azért is, hogy a birák annál szabadabban és bátrabban adják majd szavazatukat, de meg kényszerítve lesznek érzelmeiket kimutatni, bebizonyítni, mily híven és buzgón képesek és készek védeni uruk és királyuk tekintélyét.[1] (Hogy illik össze az a szabadság és bátorság ezzel a kényszerűséggel: arra a bécsi kamara nem gondolt!). — Ennek a biróságnak az itélete aztán ha, mint remélhető, a hűtlenség bűnét fogja megállapítani: publicálandó lenne; ha nem, akkor a legmélyebb titokban fogna tartatni. Gondoskodni kell végre — így fejezi be a bécsi udv. kamara fontos előterjesztését — arról, hogy ezen, a már kibocsátott idézésnek és esetleg a rendek előtt indítandó pörnek nem praejudicálható biróság létrejöttét, Illésházy a maga szokott fortélyával, cselszövényeivel meg ne hiúsítsa. Mert bizonyos, hogy ezt meg fogja kisérteni. Erről úgy lehetne tenni, hogy ehhez a »*quasi privatum judicium*«-hoz, három héttel az országgyűlés terminusa előtt, Illésházy már *behivassék*, de egyszersmind a már kibocsátott formalis idézés is *megújítva* az új országgyűlésre, a diéta előtt legalább 15 nappal kezeihez küldessék.

A bécsi kamara ez előterjesztésén soká debattiroztak a főherczeg tanácsosai. Illésházy jóakaróinak s ellenségeinek elég dolga volt. Több mint egy hó mulva küldötte meg a főherczeg az előterjesztést császári bátyjának. Mondhatnám: *félénk* megjegyzései[2]) csak két tárgyra szorítkoztak, hogy t. i. egy ugyanazon ügyben két külön biróság elé szóló két külön idézés egymás mellett megállhat-e? s vajjon akarja-e ő fölsége, hogy a tanácsosokon kivűl jogtudós férfiak is hivassanak birákúl, mint azt a magyar kamara hangsúlyozza; midőn előbbi resolutiójában csak a magyar tanácsosok berendeléséről szól? — A főherczeg ez irata a bécsi kamara előterjesztésével együtt a prágai udv. (anwesende) kamara elé ment; ez azt

---

[1]) »...sintemal die judices auch desto liberius und offener mit ihren votis herfürkommen und ihr Gemüth, wie *treulich und eiferig einem jeden seines Herrn und Königs Dignität zu defendiern angelegen* eröffnen müssten.«

[2]) Mátyás főherczeg a császárhoz 1602. decz. 5. BK.

letárgyalván, a titkos tanácsnak küldte át [1]) s miután a titkos tanács meghallgatta még ad partem véleményét Himmelreich Tiburcz magyar cancellariai titkárnak (a ki mindenben egyetértett a bécsi udv. kamara előterjesztésével és Istvánffy elnökségét különösen hangsúlyozá [2])): az év utolsó napján (1602. decz. 31.) kiadatott a királyi határozat.

Csodálatos egy zagyvalék ez a resolutio. [3]) Nem akar az ország törvényei ellen véteni: tehát Pozsonyt jelöli a tárgyalás helyéül, az országgyűlés utáni 4-dik vagy 5-dik napot idejéül [4]); elnökül Istvánffyt rendeli, mert ez a tiszt a palatinust vagy helyettesét illeti; de hogy a »judicium privatum«, melyet folyton hangsúlyoz, sem az ország törvényeinek, sem Illésházy kérelmének nem felel meg: azt számba sem veszi. — Egy második, erős ellentét van benne ott, ahol a főherczeg azon kérdésére válaszol: vajjon hivassanak-e jurisperitus férfiak a magyar tanácsosok mellé? Igenlően felel s ezt azzal indokolja, hogy a vádlott ez ellen nem tehet kifogást, mert az a »judicium privatum« úgy is *csak* arra való, hogy az ügy állapota tisztázódjék; de tüstént utána veti, hogy, ha Illésházy nem elégszik meg az egyszerű mentséggel s magát »legibus defendiern« akarja (a mit Illésházy épen nem akart): akkor úgy is jó, ha törvénytudók vannak a tanácsosok segélyére. Ugyane czélból elrendeli, hogy a director causarum mellé nemcsak Perekedy magy. kam. tanácsost, hanem Dr. Schwanser Farkast, az alsó-ausztriai kamara ügyészét is be kell hivatni. Vajjon azért-e, mert a privatum judicium úgy is *csak* arra való, hogy az ügy tisztázódjék? Jellemző végre mind a prágai udv. kamara mind a titkos tanács, de meg Himmelreich Tiburcz magyar cancelláriai titkár fölfogására nézve is a kir. leirat utolsó passusa, mely azt mondja, hogy a Mátyás főherczeg által fölvetett kérdés, a kettős idézést illetőleg, nem lehet gond oka; mert — ez

[1]) 1602. decz. 23. A prágai udv. kamara jegyzéke a titk. tanácshoz. BK.

[2]) A titkos tanács és a prágai kamara véleményes jelentéseire nem tudtam ráakadni; de nem is baj, miután a kir. resolutiot ismerjük.

[3]) Rudolf Mátyásnak 1602. decz. 31. BK.

[4]) A királyi határozat keltekor Pozsonyban pestis dúlt; azért az országgyűlés helyéül Soprony lőn kitüzve; de mire a tavasz eljött, elmult a dögvész s Pozsonyban nyiták meg a gyűlést.

az indokolás — a köztörvényre, az országgyűlésre való citálás ő fölsége, a magánbiróság elé való idézés pedig Illésházy kedveért történt [1]: tehát ellene Illésházy kifogást nem tehet.

Ezt a kir. határozatot a bécsi udvari kamara azon meghagyás mellett közölte a magyar kamarával, hogy azon esetre, ha akár Illésházy kifogásai, akár egyéb okok miatt, e kivételes biróság nem működnék sikerrel: az ügy akkor tüstént a folyó országgyűlés elé kerüljön. [2])

Azalatt míg a prágai udvar e határozata megszületett, Illésházy a császár előtt száma nélkűl való folyamodványaiban újra meg újra igyekezett ártatlanságát kimutatni; megalázta magát, bűnbánó hangon — de ártatlanságát mindig hangsúlyozva — könyörgött elnézésért, kegyelemért s különösen kérte a főherczeget, hogy oszlassa el királyi bátyjánál az ellene táplált gyanút s haragot; »öreg és beteges ember vagyok — úgymond — hadd szálljak becsülettel síromba«. [3]) Ez a könyörgés megvehette Mátyás főherczeg szívét, az előadott okok meggyőzhették egyik-másik tanácsost Bécsben és Prágában, ha már azelőtt nem voltak volna Illésházy jóakarói; de nem háríthatták el a feje fölé az udvar felől tornyosodó vészföllegeket. A kamarák nyilatkozatai kétségtelenné teszik, hogy a kincstár Illésházy javaira áhítozott. Ennek a töltése s nem a megsértett királyi tekintély in integrum restitutiója volt a kérdés. A királyi tekintély megsértése csak köpönyegül szolgált, melylyel egy-két színtelen jellemű ember nem átallott betakarni egy csomó törvénytelen tényt és czélzatot. Mikor Szuhay az 1603-dik esztendőre országgyűlés egybehivását nem javasolván azt tanácsolja, hogy rá kell irni a megyékre a tavalyi subsidium befizetése végett; legföljebb a fiscalis pörök miatt kellene kihírdetni az osrzággyűlést, de biz' ezért annyi

[1]) »... Da er (Illésh.) verstehen würdet, dass man zu dem publico judicio welches unsertwegen, wie das privatum von seinetwegen angesehen gefasst, würdet er sich in ersten zu seiner Selbstverschonung sonderzweifel der Gebühr weisen...«

[2]) 1603. január 9. BK.

[3]) »...possim bona fama et honore in sepulcrum meum descendere.« 1602. decz. 24. Illésházy Mátyás főherczeghez (sajátkezű fogalmazása). KÖ.

alkalmatlanságot kiállani nem érdemes [1]): az udvari kamara e fölfogás ellen határozottan tiltakozik. Épen a fiscalis ügyek miatt kell az országgyűlést összehívni — úgymond a kamara — mert *ha csak kellő nyomatékkal sürgettetnek, ha többet nem, annyit remélhetőleg fognak a kincstárnak hajtani, mint a mennyi az országgyűlés megajánlása után befolyhat.* [2])

Ennél világosabb bizonyság, azt hiszem, szükségtelen.

De élénken megis indult most már minden irányban az udvari hatóságok működése. Mindjárt az év (1603.) elején kibocsátotta a magyar cancellária a királyi idéző parancsot Illésházyhoz, hogy február 2-kére Pozsonyban okvetlenül megjelenjék »az ország bárói, a protonotáriusok és jogtudós férfiak« előtt az ellene emelt vádakra megfelelendő, mert ha elmarad, ügyét távolléte daczára is elintézik. Mintegy vigasztalásúl kiemeli a mandatum, hogy ő fölsége különös kegyelméből már eltökélte vádlottat személyesen hallgatni meg, de e szándékában az egész keresztyénséget illető fontos és halaszthatlan ügyek meggátolák. [3]) Ugyane napról keltek az Istvánffyhoz, a locumtenenshez, a pör designált biráihoz és a királyi ügyek igazgatójához intézett kir. parancsok is, melyek egyik passusának czélja volt a tán habozó s kétkedő tanácsosok lelkére kellő pressiót gyakorolni. A birák föladata lesz — mondja a parancs — a vádlott és ügyvédei által támasztandó minden nehézséget s bármi kigondolható hiábavaló kifogást elhárítani, a dolog lényegére, a tárgy meritumára törekedni, királyi

---

[1]) A magy. kamara Mátyás főherczeghez 1602. decz. 17. Bécsi állami levéltár Hung. Comit. A főperek voltak: legelső s legfőbb Illésházyé, aztán egy Pethő ellen, (ob castratum aliquem nobilem, potentia maior. Pethő tudatta, hogy 50-ed magával fog esküdni ártatlansága mellett), Nádasdy Tamás ellen vérfertőző házasság miatt és Homonnay Bálint ellen, kivel különben alku folyt akkor, hogy 10 ezer tallérért kegyelmet vásárolhat.

[2]) ...Dass die nun ziemlich lang ausstehenden fiscalischen Sachen einesmals darunter (az országgyülés alatt) fürgenommen und erörtert werden mögen, welche, da sie recht und mit Ernst getrieben, Ihrer Kays. Majestät hoffentlich wol so viel, wo nit ein mehrers, als die Landtagsbewilligung eintragen werden...« A udv. (bécsi) kamara véleményes jelentése a magy. országgyűlésről 1603. január 4. — Bécsi állami levéltár Hungarica Comitialia.

[3]) Kir. mandatum Illésházyhoz 1603. január 5. BK. és KÖ.

tekintélyünket és méltóságunkat, melynek épsége forog szóban, s melynek megvédésére Te és minden más hívünk egyébként is esküvel vagytok kötelezve, kellően szem előtt tartani«. [1]) Szuhayt kasonlókép odaparancsolta a király; de nem a birák közé, hanem csak azok mellé, mint a kamara képviselőjét, kinek kötelessége lesz a kincstár érdekei fölött őrködni. [2]) És ezen akkor sem változtatott Rudolf, mikor a magy. kamara két tanácsosa Hölgyi Gáspár és Perekedy Miklós — bizonynyal Szuhay fölszólítására — a császárhoz intézett előterjesztésében szükségesnek vélte, hogy »Szuhay sok okokra nézve, de különösen azért, nehogy némelyek a birák közűl adandó szavazatuknál ingadozzanak [3]) — a birák közt foglaljon helyet.

Ugyancsak e napokban, de már az Illésházyhoz bocsátott idézés kelte után a pozsonyi kamara a bécsinek a kettős idézés ellen erős kifogásokat hozott föl. Tán ez az egyetlen correct és törvényes tényük Szuhayéknak az egész pör alatt — s valószinű, hogy erre is nem magától jött az erőszakos természetű elnök, hanem tekintélyes magyarok intése után volt kénytelen indulni. Kiemelte, hogy a kettős idézés törvénytelen, hogy »rágalmazás bűntényébe esünk s az örökös silentiumon s a pörvesztésen felűl kétszáz forint birságra itéltetünk el«. [4]) De a mint azon ismételt megjegyzésére, hogy a judicium privatum elnöke ne Istvánffy, hanem a helytartó legyen (a kire mint ellenségére a gyülölt ügy egész odiumát szerette volna háritani), semmit sem adtak: épúgy nem gondoltak a kettős idézés ellen tett kifogásaival sem, [5]) — s a második citáló

[1]) »...nostraeque regiae autoritatis et dignitatis, de qua hoc loci potissimum agitur et ad quam pro virili defendendam tu et quilibet fidelium nostrorum alias ex fidei obligamine tenetur, debita per te ratio habeatur...«

[2]) 1603. jan. 5. BK.

[3]) 1603. febr. 8. A két tanácsos különben elösmerte, hogy Szuhay, ha nem leszen is a birák közt, mindazáltal »non minus necessarius et utilis esse poterit.« BK.

[4]) A magyar kamara a bécsihez 1603. jan. 13. BK. (Erre ezt jegyzé meg egy odaragasztott lapon a bécsi kamara: »Ob dem also, das will man gleichwol nit streiten; es erscheint aber schier aus diesem allem, als ob die (hungerisch) Cammer zu Fleiss Difficultäten such und mache forte in vindictam, dass ihr vorige opinio rejicirt worden...«)

[5]) De az is igaz, hogy ez az első es egyszersmind utolsó irata a kamarának (e pör alatt), melyben a törvényck megtartását hangsúlyozza.

parancsot is maga a kamara volt kénytelen elküldeni februá elején az esztergomi káptalanhoz, hogy az azt Illésházy Trencsénben kézbesítse.[1]) Söt egy harmadik idéző levelet küldetett a király a főúrhoz, melyben őt ugyancsak Pozsonyba Istvánffy elé, az idézés vétele utáni 14-ed napra rendeli be — azon vádakra megfelelni, melyeket az 1601-diki citatorium mandatum — minthogy csak a fölségsértésre szólt — a »brevis designatió«-ból nem vett föl. E vádak — rézfuvar megdrágítása s rézszállítás megakadályozása — a királyi jövedelmek csonkításával terhelték Illésházyt s az idéző levél az ország törvényei szerint személyében és javaiban való büntetését a vádlottnak helyezte kilátásba.[2])

Azokon az általános mandatumokon kivűl, melyeket a kir. cancellaria a pör designált biráihoz intézett, még minden egyes biró s minden egyes kir. tanácsos külön-külön intést is kapott az uralkodótól. S ennek is megvan a maga kis története. Szuhay gondolta ezt ki s nem hiába: mert, hogy ily pressiónak is ellen álljanak az illetők, attól csakugyan nem kellene tartania. Mint minden efféle dologban, úgy itt is a kamara háta mögé húzodott Szuhay. A maga s a neki föltétlen engedelmes kamarai tanácsosok (*kamarások*, ez a magyar nevük) nevében, egy alázatos elő erjesztést küldött az udv. kamara mindenható elnökéhez, Unverzagthoz, (kivel különben is egy követ fútt) melyben azt tanácsolta, hogy bizony jó lesz szívükre kötni a a pör designált biráinak a kir. méltóságot; azon felűl azonban, csupán és kizárólag a kir. tanácsosokhoz is jó lesz egy-egy intőlevelet menesztenie a fölségnek, mely emlékezetökbe idézze 1601-diki aprilisi votumukat s azt, hogy e buzgóságról tanuskodó véleményüktől némelyek azóta eltértek. »Mert valóban szükség — mondja Szuhay — hogy állhatósságra buzdíttassanak«. De mindezt a legnagyobb bizalommal és titokban irja, nehogy valamikép kitudódjék, kitől származott az intés.[3])

[1]) A magyar kamara jelentése Unverzagthoz 1603. febr. 8. BK.

[2]) Rudolf idéző parancsa az esztergomi káptalanhoz 1603. febr. 14. Prága BK.

[3]) 1603. febr. 8. BK. »Et haec omnia *in secreto* et *confidentia* illustrissimae ac magnif. D-ni V-rae scribimus, ut etiamsi ea cum aliis fortassis communicarentur, *non sciant tamen, ea hinc a nobis esse profecta.*« Eléggé jellemző.

Persze, ezt az életrevaló tanácsot megfogadták. Alig érkezett meg Szuhay e levele, tüstént az általa javasolt értelemben expediáltattak az »intések« a delegált birák számára [1] — s pár nappal utána, kevés tanácskozás után, kiállíták azokat a bizalmas leveleket is, melyeket *csupán* a kir. tanácsosok »informálása czéljából ajánlott a jó Szuhay. Nagyon érdekes iratok ezek. Világosan, félre nem érthetően beszélnek. Kimondják, tudtára adják a consilarius uraknak — ha még eddig, uram isten, valamelyik be nem látta volna — hogy csak úgy járhatnak a fölség kedvében, ha Illésházyt a hűtlenség bűnében elmarasztalják. Emlékükbe idézi, hogy már egyszer — 1601. apr. 2. ily értelmű határozatot hoztak volt s hogy akkor azt mint rendíthetlen hűségük s buzgalmuk jelét kegyesen fogadta tőlük a fölség. »Bizván azért hűségtekben, mondja a leirat, melylyel nekünk kötelesek vagytok, kegyelmesen s komolysággal intünk benneteket, hogy egyszer kimondott s kétségtelenül jól megfontolt határozatotokról el ne feledkezzetek, hanem ahhoz — mint hű és állhatos tanácsosainkhoz illik — erősen ragaszkodjatok; tudván, hogy királyi méltóságunk és tekintélyünk épségéről van szó, melyet védeni minden hívünk tartozik, de ti különösen kötelezve vagytok«. — S mert a cancellaria jól tudja, hogy az ilyen pressio törvénytelen: felőle szigorú hallgatást parancsol. [2])

Gondolni lehet, hogy e körülmények közt Illésházy már hiába protestált folyamodványaiban Mátyás főherczeg és Unverzagt előtt [3]) a judicium ellen; hiába hivatkozott a kir. igéretre,

---

[1]) 1603. február. 15. BK.

[2]) 1603. febr. 20. BK. (»Confisi itaque de vestra fide...qua vos nostrae Maiestati... devincti estis: Vos hisce serio ac clementer hortandos duximus ut prioris in causa hac datae vestrae opinionis ex iustissima [deliberatione] procul dubio ac bene tam ponderata causa promanatae memores sitis ac uti fideles et constantes consiliarios nostros decet, in ea tenaciter firmiter persistatis... eandemque sententiam firmissimis rationibus (cum praesertim de autoritate et dignitate nostra regia hoc loci agatur, ad quam pro virili defendendum quilibet fidelium nostrorum alias ex fidei obligamine tenetur, sed *vos signanter* obstricti estis) tueamini... Haec *quam* altissimo silentio contegatis vobisque solis communicata sciatis.«)

[3]) 1603. febr. 15. KÖ.

hogy privatim a tanácsosok előtt (»privatim coram consilariis«) leszen kihallgatva; s hiába könyörgött, hogy a gyalázattól kiméljék meg vén fejét, mert ő urával fejedelmével nem akar pörölni. Hiába mind ez. Azt a nagy követ, a melyet a lejtő fölső végén nagy nehezen megindítani sikerült Szuhaynak és Unverzagtnak: emberi könyörgés nem állítja meg utjában. Jóakarója, Mátyás főherczeg, a németbirodalmi gyűlésre ment s így ettől a gyámolától is megfosztaték. A király képét a küszöben álló országgyülésen viselni a fiatal Miksa Ernő főherczeg volt designálva, s a parancsok egymásra érkeztek Pozsonyba, hogy ne várjanak a főherczeg megérkeztéig sem, hanem kezdjenek tüstént Illésházy ügyéhez.[1]) S mikor aztán a főherczeg marczius 8-dikén megérkezett, jól ellátva instructiókkal s tele előitélettel, a mit belécsepegtettek Illésházy ellen, csak ellenei száma szaporodott a főurnak egy erőssel, befolyásossal. Mert a főherczeg — saját jelentése szerint — a magyar tanácsosoknál mindent elkövetett, a mit az udvar, a király czélzatai érdekében levőnek gondolhatott.[2]) A nyomás, a pressio teljesebb nem is lehete.

Február 25-dikére volt kitüzve a »privatum judicium« tárgyalásainak megkezdése. Illésházy pontosan meg is jelent ügyvédeivel, köztük az akkor leghiresebb ügyvéddel s jogászszal s később báróvá s kir. személynökké lett már is nagy tekintélyü Cziráky Mózessel; de biráit nem találta együtt. A bárók, a protonotariusok, a jogtudós férfiak mind távol voltak s maga az elnök Istvánffy is hiányzott.[3]) Ez utóbbi esetről ugyan már előre gondoskodott a kir. leirat, mely a propalatinus távollétében a helytartót bizza meg az elnökséggel; de Pethe Márton helytartó a jelenlevő nyitrai, erdélyi, váczi püspökökkel s Joó Jánossal és Listhius Jánossal bizony semmit el nem kezdhetett. Előbb 27-dikére halasztták csak a tárgyalás

¹) 1603. febr. 25., febr. 28. márcz. 1. BK.

²) A főherczeg a császárhoz 1603. márcz. 10. »...Wie dann allbereit heut die hungerischen Räth in des Illésházy Sachen beysammen gewesen, ich zur Befürderung des *meinige fleissigist gethan* und alsbald zu mainer Ankunft dem *locumtenenti und den hungerischen Räthen decoregen zugesprochen und sie vermahnen lassen und auch fürders solches zu thun nit unterlassen will...«*

³) 1603. febr. 18-ikán még Zágrábból ir a királyhoz.

kezdetét, e napon pedig bizonytalan időre prolongálták.[1]) Még márczius 7-dikén sem voltak az urak kellő számmal együtt — s pedig, mint Pethe Márton a prágai udv. kamarához intézett előterjesztésében kiemeli,[2]) késedelmezésük egyik oka az, hogy tanácsosi fizetésüket s útiköltségeik födözését a magyar kamara nem utalványozta. És így hiába küldték a bécsi s prágai hatóságok sürgető parancsaikat: a pört megkezdeni nem lehetett. Végre miután már a főherczeg is, Istvánffy is Pozsonyban voltak, a prágai udv. kamara egyik tanácsosa[3]) s az alsó-ausztriai kamara ügyésze is megérkeztek: a hiányzó 2—3 világi tanácsosra várni nem tartották szükségesnek — s márczius 10-dikén egy hétfői napon, megkezdték a hosszasan halasztott ügy tárgyalását.

Az Istvánffy elnöklelete alatti rendkivüli törvényszék a következő tagokból állott: Pethe Márton helytartó, kalocsai érsek, Forgács Ferencz kanczellár, nyitrai, Migazzi Miklós váradi, Radovitz Péter váczi, Gratulith Simon barát szerémi, Ujlaky Lajos boszniai, Draskovics tinninai püspökök, Draskovics János bán, Forgács Zsigmond nógrádi főispán, Joó János, Listhius János, Almásy Pál sasvári főesperes, Lépes Bálint győri kanonok, mint táblai birák, Hetyei Bálint, Andreasith Mátyás és Megyeri Pál protonotariusok. Thurzó György, Illésházy titkos irigye, hiányzott; de hiányzott a derék Verancsics Faust is, úgyszintén Erdődy és Nádasdy Ferencz, kik pedig valószinüleg Illésházy mellett emelték volna szavukat. »Énnekem soha életemben nagyobb dolgom nem volt, mint most — irja Illésházy nejéhez[4]) — ugyan valóban megrágatták velem az kigyót; kigyókat adának önnem. Szuhay megvetette volt az ágyat, az kire akart fektetni; hétfőn begyüjtötte az birákat és hozzám feleltetett nagy sok dolgokat, kiknek azelőtt hirét se hallottam és erősen erőlteti az birákat, hogy sententiát mondjanak reám«.

---

[1]) 1603. febr. 28. Pethe Márton helytartó jelentése a bécsi kamarához. BK.

[2]) 1603. márcz. 8. Pethe Márton helytartó a prágai udv. kamarához. BK.

[3]) 1603. márcz. 14. Illésházy, nejéhez. Udv. Cod.

[4]) U. o.

A vádakat, melyeket pontonként meg fogunk vizsgálni, a kir. ügyek igazgatója: Somogyi István terjeszté elő a már föntebb említett idézőlevél szerint; visszavonta azonban azt a vádat, mely Illésházynak az 1594-diki győri ostrom alól való elvonulását illeté, miután Illésházy még tavaly [1]) szembeszökően kimutatta a vád alaptalanságát. Helyette Somogyi egy újabbat vett föl; a kir. tábla ellen birói széksértést elkövetett s bezárt Dersffy István erőszakos kiszabadításának ügyét. S e mellett fölveté a modori követek kiutasításának dolgát is, mely 1600-ban oly nagy port vert föl s melylyel nem czélzat nélkül vádolta Illésházyt *épen ezek előtt a birák előtt,* a kik mint kir. tanácsosok oly erősen kárhoztató itéletet mondának, a királytól fölszólítva, a famosus dologban a kiutasítás okozói, tehát Illésházy ellen is.[2]) A vádak alapján Illésházyt örökös hűtlenség bűntényében bűnösnek kérte kimondani, az itélet végrehajtását a fiscusra bizatni, támaszkodván a következő törvényekre: Sz. István II. k. 51. fej. Kálmán II. k. 6. fej., aztán Mátyás első decret. 1. czikke, második dectretuma 3-ik czikke, II. Ulászló első decretuma 70-dik czikke, végre a Hármaskönyv első rész 14-dik czimére.[3])

Nem lehet czélom az Illésházy és ügyvédei által emelt kifogásokat részletesen előadnom s elmondanom az apróságokat a négy napos tárgyalásról. Csak a főbb vonásokra akarok és szabad szorítkoznom.[4]) Az első nap mindjárt arra kérte Cziráky Mózes Illésházy nevében a birákat, hogy védencze, mivel az ellene támasztott vádakra megfelelni akar, úgy hallgattassék ki, hogy a kir. ügyigazgató jelen ne legyen. Természetesen, a ki e föltételbe bele nem egyezett, az Somogyi István, a kir. ügyigazgató volt. S mikor erre kijelenté Illésházy, hogy a bíróságot nem tekintheti kötelezőnek, csak olyannak, a mely előtt — folyamodása szerint — magát az ellene emelt vádak alól expurgálni fogja: a birák e kijelentést nem fogadták el; mert őket a kir. parancs itéletet hozni küldötte ki. Most a kettős citatio kérdése került szőnyegre. Illésházy kifejté kér-

[1]) Föntebb már idéztem a trencsénmegyei tanúvallomást.

[2]) Jászay többször idézett művében.

[3]) A később emlitendő itéletlevél. Az idézetek a corpus juris után.

[4]) Az itéletlevél előadása után.

vénye értelmét, mely szerint ő a citatioban foglalt vádra óhaj tott volna privatim megfelelni [1]) — s hozzátevé, ha e kérvénye daczára most elismerné is az egybegyült férfiakat birákúl s aztán ezek oly itéletet hoznának, mely ő fölségének nem fogna tetszeni: akkor a publica citatio alapján ismét idézné őt a fölség; a mi aztán semmi nem egyéb volna, mint »duplici via infestatio«. Tehát két eset van, melyek közűl a causarum director jogszerint választhat; t i. vagy fönáll érvényében az előbbi »publica citatio« s akkor a jelen biróság nem törvényes, vagy pedig visszavonja a causarum director azt a nyilvános idézetet s a jelen biróság előtt való megjelenésre nem egyszerű kir. parancscsal, hanem szokás és törvény szerint idézi meg az alperest. [2]) — Somogyi replicája e kifogásra az volt, hogy ha Illésházy a folyamodás kedvezményével élt s e kedvezményt elnyerte: tartozik ennek következményeit viselni s a jelen biróságot elismerni. E nyilván visszás fölfogás ellen hiába tiltakozott az alperes: a birák végzésűl kimondották, hogy a »judicium« elleni kifogásnak többé nincs helye s nyilatkozzék, akar-e, nem-e a vádakra megfelelni? [3]) — Erre Illésházy kijelenté, hogy igen is akar, de nem mint forum contradictorium előtt, hanem mintegy informatiokép s hogy jogi vitába nem bocsátkozhatik most, hanem ezt hagyja arra az időre s alkalomra, midőn ügye az ország rendei előtt a »citatio« szerint fog tárgyaltatni. E határozott kijelentésre a birák azt a *szelid* és elmagyarázható végzést hozták, hogy miután Illésházy excusálni fogja magát, a birák a director ellenvetéseit is kénytelenek meghallgatni, csak így lehetvén ő fölségét jól informálniok. (Hogy ez persze homlokegyenest ellenkezett a tárgyalás elején tett amaz ünnepélyes kijelentésükkel, miszerint őket a fölség »itélethozni« küldötte ki: azzal a körül-

[1]) »Itélvén magában az incattus (in causam attractus = alperes), hogy nem illenék és neki gyalázatos is volna, hogy ő fölségével mint igen kegyelmes urával in foro contradictorio... disputare praesumeret. . . « Illésházy sajátk. fogalm. KÖ.

[2]) Mint mondhatta ezt Illésházy, nem értem. Hiszen febr. elején ment a kir. idéző parancs az esztergomi káptalanhoz. Tán sistálták a káptalannál s direct, szokás és törvény ellen, a kamara küldte meg.

[3]) Itéletlevélből.

ménynyel nem gondoltak s ez az ellenmondás, a saját magukkal való folytonos ellenkezés, mint erre már utaltam, jellemzi a a pör főtényezőit.)

E viták a keddi s szerdai napot, márczius 11. és 12-dikét vették igénybe. Illésházy azt írja nejének, hogy e két napon »mindazon disputáltam, hogy ezek (a birák) én rám törvént nem láthatnak és én nem törvént, hanem meghallgatást kivántam. Ezt elnyerém a kamarától (= a kamara elől Szuhay ellenére). Azután csüterteken mindezekre rend szörint megfelelék nekik«.[1]) Az itéletlevél is bizonyítja, hogy a vádak czáfolása csakugyan *per modum informationis* történt.[2])

Nézzük az egyes pontokat.

1. Az idéző-levélben foglalt vádak elseje Illésházynak a magy. kamarához 1600 november 8-dikán intézett iratából kiszakított következő passuson alapult: »Eddigelé az előző királyok privilegiumait utódaik mindig megtartották. Nem látom át, miként maradhatna épen a királyi tekintély, de miként állhatnának fönn az országok is, ha a királyok kiváltságait s adományozásait utódjaik egyszerűen megsemmisítik«.[3]) Erre nem alapíthatja a causarum director a fölségsértés keresetét, vélte Illésházy, mert a crimen laesae Majestatis esetei megvannak Hármask. I. r. 14. cz. Azonkivűl a vádúl fölhozott, az alperes által levelében kimondott tétel nemcsak igaz dolgot tartalmaz, de a törvényekben is csaknem szószerint olvasható; pl. Hármask. I. r. 9. 10. és 32. cz.; II. r. 11. cz. és Mátyás 6. decret. 14. cz.

2. A vádlevél második pontja az alperes föntebbi levelének következő passusát kifogásolja: »Vajjon azon adomány, melyet a szentgyörgyiek s baziniak ő fölségétől olyanok tanácsából nyertek, kik az ország törvényeit nem értik, nem ellen-

---

[1]) Illésházy, nejéhez 1603. márcz. 14. Udv. Cod.

[2]) Az itéletlevélben: »tandem (Illésházy) ad omnia objecta directoris humiliter *per modum informationis* allegasset . . .«

[3]) Illésházy levele a magyar kamarához 1600. nov. 8. Udv. cod »Hactenus priorum regum privilegia per successores eorum semper inviolata extiterunt observataque sunt. Non video quomodo imperatorum et regum autoritas ac proinde ipsa regna consistere possint, si antecedentium regum privilegia et collationes per subsequentes reges tolli et annihilari possent.« Responsiones ad Actionem. KÖ. szintén megvan.

kezik-e ő fölsége koronája s az ország jogaival, melyek megtartására ő fölsége kötelezve van?« [1]) Ez se crimen laesae Majestatis — mondá Illésházy, — mert ezzel csak óvta a kamarát egy törvénytelen lépéstől, a mi neki, mint királyi tanácsosnak kötelessége volt, tisztéhez tartozott. Hármask. III. r. 25. cz. mondja, hogy városoknak, falvaknak, egyszóval községeknek fekvő javak nem adományozhatók, mert azok többé a kir. fiscusra nem háramolhatnának vissza. Azt pedig, hogy ő fölsége kötelezve van az ország törvényei megtartására: akárhány törvény, sőt Rudolf idejéből is az 1583-diki törvények hangsúlyozzák.

3. »Lehetetlen, hogy az országlakosok a törvények ilyetén megzavarását s jogaik megtámadását süket fülre vennék; sőt inkább nem fognak megszünni ő fölségét ez ügyben szorgalmasan interpellálni«. [2]) Az alperes idézett levelének eme passusa szolgált a harmadik vád alapjáúl. Ez sem tartalmaz semmi sértést — bizonyítá Illésházy — s csak intés volt a magyar kamarához s hogy igaza volt Illésházynak, azt a következő országgyűlések mutatták, melyek alatt a rendek a szentgyörgyiek és baziniak ellen nagy indignatiójuknak adtak lármás kifejezést és kérelmeztek is ő fölségénél. Azonfelül Pozsonymegye is proponálta az országgyűlésen, hogy »nagy confusio« keletkezett a megyében Szent-György és Bazin miatt. [3])

4. A vádirat negyedik czikke a többször említett levél következő passusát támadja meg: »A szentgyörgyieknek tett adomány érvénynyel a jövőre nem birhat; vagy az ország törvényei nem érnek semmit vagy ez az adomány. Feleségem e

---

[1]) »Nonne collatio haec, quam cives Georgiani ex informatione talium, qui leges regni Hungariae minus intelligunt, a Sua Maiestate extraxerunt, pugnat contra ius coronae regiae Maiestatis et iura regni, ad quae Sua Maiestas observanda astricta est?« U. o. — Itt a »Responsiones« után idézve.

[2]) »Impossibile etiam esse ut regnicolae confusionem legum et iurium suorum labefactationem surdis auribus praetereant, imo non cessabunt suam Maiestatem hac de causa sollicite interpellare.« U. o. Itt a »Responsiones« után idézve.

[3]) Kár, hogy ez ügyben Illésházy rövid utalásánál többet nem tudunk.

közben az ország törvényei szerint védeni fogja jogait«.[1]) Ez állítás ártatlanságáról nem is sokat kelle Illésházynak disputálnia.

5. Az ötödik vád azzal terhelte Illésházyt, hogy azokat, a kik szent-györgyieknek és baziniaknak a kiváltáshoz pénzt akartak kölcsönözni, azzal ijesztgette, hogy elvesztik pénzüket. Ezt írta a többek közt Henkel Lázár dúsgazdag kereskedőhöz és ezt azzal indokolta, hogy: »ki tudja, kié lesz Buda s hova lesz Magyarország?« [2]) E vádra azt felelte vádlott, hogy az privát természetü s a szentgyörgyiek dolga a panaszkodás; mert ha azok e miatt nem kaptak volna pénzt, az ő bajuk lesz vala s nem másé. — Az »indokolás« (kié lesz Buda? stb.) valóban nem egyéb, mint fontoskodó vészjóslás a levélben, melylyel Illésházy Henkelre pressiót akart gyakorolni. A pör alatt egy helyütt azt mondá Illésházy, hogy a kérdés: kié lesz Buda? nem egyéb, mint példabeszéd; más helyütt azt hangsúlyozá, hogy oly kérdés, melyre a felelet egyedül Isten kezében van, a vádlott, mint igaz magyar, bizony szívből óhajtja, hogy ő fölsége Budát és »Magyarországot visszahódíthassa a török kezéből.« Már akár ezt, akár amazt hitték a birák: fontosságot egyiknek sem tulajdonithattak.

Íme ezek voltak a fővádak. A mint ezeket megczáfolá a többire könnyü volt a vádlottnak megfelelnie. »Végre az úristen megszégyeníté őket (a kamarákat) s szemlátomást elbolondultak, egy szót sem tudtak ellenem felelni« . . . irja Illésházy nejének. [3])

A tárgyalást márczius 13-dikán csötörtökön befejezték. A kérdés az, hoztak-e *itéletet* a birák, mint azt a király elrendelé, vagy csak *véleményt* adtak? S ha *itéletet* hoztak, milyen volt az?

A közvetlen e kérdésre vonatkozó, szorosan egyidejü adatok egymásnak ellenmondanak. Szükség őket közelebbről boncolni s egymással szembeállítani.

[1]) »Profecto futuris temporibus collatio haec civibus facta persistere non valebit, sed vel leges regni tolli debebunt, vel collatio ista; interim coniunx mea legibus regni iuribus suis minime deerit.« »Responsiones.«

[2]) 1598. nov. 16. BK.

[3]) 1603. márcz. 14. Udv. cod.

A bécsi udv. kamara tanácsosai (kik e fiscalis pörök tárgyalására, meg az országgyűlésen szóba kerülő egyéb fiscalis ügyekre való tekintettel Pozsonyban tartózkodtak ez idétt) Miksa Ernő főherczeghez a tárgyalás befejezése után való napon intéztek előterjesztést. Ez előterjesztés [1]) szerint Illésházy ügye »*tegnap (márczius 13-dikán)* befejeztetett s csak *az van hátra, hogy itélet hozassék*, mely fölbontatlanúl adatván át a főherczegnek, az ő és a magyar királyi tanácsosok véleményével együtt ő fölségéhez lesz küldendő.

A főherczeg márczius 15-kén a császárhoz intézett jelentése már azt mondja, hogy »tegnap (azaz *márczius 14-dikén*) az ügyben az *eldöntés megtörtént*«, [2]) noha a döntés még mindeddig nem adatott a főherczegnek. Ebből az következik, hogy a kamarai tanácsosok márcz. 14-diki előterjesztése a döntés előtt iratott.

Mily értelmű volt ez a döntés, ez az »Erkenntniss?« A legcompetensebb választ erre maga Illésházy adja meg nejéhez intézett, föntebb már idézett, márczius 14-diki levelében. [3]) »Immár most abban vagyon dolgom, hogy mindeneket megírnak a császárnak és megírják *az ő tetszéseket*, hogy *én semmit nem vétettem*. Az úristennek sok háladással tartozunk érette; kiért kérlek édes leányom, adj hálákat az úristennek . . . . . Szuhay erősen ugrálik; *fenyegeti, ijesztgeti a birákat: németeket hoz* reájok . . . . de hiában; mert az úristen lánczra vetette és *nem bánthat meg* . . . . . Ugyan mindnyájoknak az úristen szüveket igen mellénk fordította, *látják is tiszta igazságomat*«.

Márczius 19-diki levelében pedig egész röviden arról tudósítja nejét, hogy az ő dolgában »*opiniót* adtak a tanács urak és fölküldték Prágában«. [4])

Meglepő hát, hogy a várt »véleményes jelentés« az *opinió* helyett a pörben egy *formalis tökéletes ítéletlevéllel*

---

[1]) 1603. márcz. 14. BK.

[2]) »Und ist gestern den 14. auch diss (= Monats) die Erkhandtnuss beschehen, welche sie mir gleichwol bis dato nit überantwortet, desselben aber stündlichen erwartend bin.«

[3]) Udv. Cod.

[4]) U. o.

találkozunk, melyet Istvánffy *1603. márczius 13-diki* kelettel adott ki. [1])

Persze, hogy furcsán vagyunk ezzel a sententiával s fejet kell csóválni hozzá. Már maga a datum föltünő, tekintve azt, hogy a hivatalos előterjesztés márczius 14-dikéről határozottan azt állítja, hogy az itélethozatal még hátra van s hogy a főherczegnek a császárhoz intézett márcz. 15-diki jelentése szerint az »Erkenntniss«, mondjuk: itélet, *tegnap*, azaz *14-kén* hozatott.

De még meglepőbb, föltünőbb az itéletlevél tartalma, az itélet lényege. Nem azt mondja, miként Illésházynak nejéhez intézett levele után várnók, hogy Illésházy ártatlan, hanem hogy bűnös; nem fölmenti, de elitéli őt. »Minekutána a tárgyalásokból az tűnik ki — mondja ez a kétszinű nyelvű itélet — hogy Illésházy nem annyira más szavaiban, mint inkább azzal vétkezett, hogy azt írta, miszerint a szent-györgyi és bazini polgároknak tett kir. adomány a korona és az ország jogaival ellenkezik és lehetetlen, hogy az ország rendei jogaik és törvényeik ilyetén megingatását süket fülre vegyék: bár a vádlott menti magát, hogy mindezt nem rosz szándékból írta; mindazáltal, mivel a fölség Magyarországon a legfőbb biró és justitiarius: olyanokat nem lett volna szabad Illésházynak írnia; mert a királyi ügyigazgató által előhozott decretalis helyekből (törvényekből) világos, hogy a fölség a polgároknak tett amaz adományt, vagyis a velük kötött transactiót nem a törvény ellenére cselekedte, illetve kötötte, sőt inkább az által a kérdéses várakat a korona számára visszaszerezte, a mit pedig tennie szabad volt: ezért Illésházy nem keveset vétett ő fölsége ellen. A miért, mint vakmerő kihágásai által *a kir. tekintély és méltóság megtámadója, a fölségsértés bűnében*, innen az *örökös hütlenség nótájában, feje és összes magyarországi javai elvesztésében marasztaltatik el.* [2])

Egyezik ezzel az, a mit Istvánffy egész röviden megjegyez történeti művében, mikor a pozsonyi rendkivüli törvény-

[1]) Az itéletlevél mása BK.

[2]) Itéletlevél BK.

szék biráiról azt mondja, hogy itéletük nem egyhangú volt ugyan, de a nagyobb rész elitélte a vádlottat. [1])

Szembe állítva az itéletlevéllel az előbb nevezett adatokat: vagy annak vagy ezeknek hitele ing meg. Kereken ki kell mondanunk, hogy *az itéletlevél az apocryph,* hogy az egy, történetünkben tán példátlan álló hamisítás.

Lássuk ennek a hamisításnak történetét.

[1]) Hist. fol. 798. (1622-diki kiadás.)

V.

Az „itélet" története. — Pozsonyi deliberatio, melyet maga az elnök Istvánffy sem ismer el itéletnek s a pressiónak, hogy azt birói itéletlevél alakjában adja ki, ellenáll. Illésházy, Forgács, Verancsics, Istvánffy Prágában. E három utóbbi még mindig ellenáll a nyomásnak s memorandumot nyújt be. — Illésházy és Joó János viszonya, ez utóbbi kétszinüsége: Illésházy bosszúból árulkodik Joó ellen s ezért ügye kedvezőbbre fordul. De Szuhay végkép lerontja. Az október 8-diki kir. határozat. A november 3-diki magyar tanácsülés Bécsben. Illésházy szökik. Mátyás főherczeg része e szökésben. Istvánffyt kényszeritik a hamisitott itélet kiállitására, minek jutalmát kéri.

A pozsonyi rendkivűli törvényszék tárgyalásainak befejezése után hogy mi történt, arról két forrás, két kútfő kellene, hogy nyújtson nekünk teljes fölvilágosítást. Az egyik azon irat (akár itéletnek, akár véleményes jelentésnek nevezzük is), melyet Istvánffy mint elnök, királyi parancs szerint fölbontatlanúl volt átnyújtandó Miksa Ernő főherczegnek; a másik pedig az a jelentés, melyet a főherczeg a császárnak az ügy lefolyásáról tőn. Hogy e két irat *megvolt, existált*: azt meglevő acták mondják. Az egyikről, a tanácsosok *deliberatiójáról* tudjuk azt is, hogy a következő nagyfontosságú szavak kiséretében nyújták át a főherczegnek: »Haec est sententia nostra, sed non omnes indices regni idem declarabunt.«[1]) Azonban elvesztek[2]) — s így meg kell elégednünk azzal, a mit más

[1]) Melléklet Cavriani Ottavionak 1605. január 18-dikán Illésházyhoz intézett leveléből. E melléklet egy memorandum, melyet Mátyás főherczeg iratott Unverzagtnak Illésházy mellett. Alább lesz róla szó. — Illésházy 1605. febr. 7-dikén ezt írja nejének: »Istvánffy énnekem megmondta vala ugyan Pozsonyban, hogy azt irták (a birák), hogy nekünk úgy tetszik, hogy bűnös, de nem mindnyájunknak.« Udv. Cod.

[2]) Kerestem a volt osztrák-cseh cancellaria levéltárában, kerestettem Prágában, de hiába.

fönmaradt, különben hasonlókép elsőrangú források indirecte és szakgatottan adnak elő.

Épen egy héttel a tárgyalások befejezése után, márczius 21-dikén Miksa Ernő főherczeg azt a kérdést intézi Istvánffyhoz, hogy az »itélet« mi módon adassék a vádlott tudtára s miként fog kelleni eljárni Illésházy egyéb ügyeiben, t. i. a szent-györgyiek elleni magántermészetű pörében s a fiscus megkárosítása miatt ellene támasztott kereset dolgában. Istvánffy röviden, de nagyon világosan válaszol. S e válasz annak, a ki az ő történeti munkájában a pörről írt pár szót elolvasta, meg annak, a ki az »itéletlevelet« forgatta, különös meglepetést fog okozni. A szigorú törvényesség terén álló férfiú van szemünk előtt e válaszban: a nádori tiszt érdemes helytartója, kinek első kötelessége hona törvényei fölött őrködni. »Nekem úgy tetszik — mondja [1]) — hogy miután a birák jelen határozata *nem végleges itélet*, hanem csak azok nagyobb részének *votuma és opiniója: a határozatot lehetetlen meghozott és kétségtelen itéletnek tartani s ilyenül kihirdetni.* Azért szükség, hogy a citatió, mely az ország rendei elé idézi a vádlottat s melynek hatálya ő fölsége akaratától épen maradt, *a jövő országgyülésen* elővétessék s *ha* ott is úgy fog szólni az *itélet* (mint t. i. a birák jelen határozata) — a *mit azonban nem lehet tudni* — : *akkor* mint jogérvényes itélet kihirdettethetik.« [2])

Im a csapás az apocryph »*itélet*« ellen épen attól, a ki azt kiállítá, *bizonyos hát, hogy itéletről* a márcz. 13-dikán végzett tárgyalás után *nem lehet szó.*

Menjünk azonban tovább. A következő irat a birák többségének határozatával fog bennünket megismertetni; sőt gyaníttatja velünk, hogy maga Istvánffy az elnök az Illésházyt még e határozatnál is pártoló kisebbséghez tartozott: mert az általa készített jelentésben csaknem hihetetlen merészséggel nyilatkozik a vádlott előnyére. — A prágai udv. kamara jelentéséből [3]) — melyről különben tüstént bővebben fog kelleni

[1]) Istvánffy, Miksa Ernő főherczeghez. 1603. márcz. 22. BK.

[2]) A többi ügyekben szintén a törvényes idézést ajánlja, megjegyezvén, hogy ha a vád hűtlenségi esetre szól, csak az országgyűlési rendek elé szabad idézni.

[3]) 1603. ápril 4. BK.

szólnunk — azt vesszük ki, hogy a rendkivüli biróság tagjai magukat mint *magyar királyi tanács constituálván s Illésházyt* (mint szintén királyi tanácsost)[1] *maguk közé eresztvén, az ő jelenlétében s az ő szavazatával is döntöttek* volna a fölött: bűnös-e a vádlott főúr, nem-e? s *határozatba* az ment, hogy a tanács többségének véleménye szerint *vétett ugyan, de itélet fölötte csak az országgyülésen*, az ellene kiállított királyi idézés alapján hozathatik. Istvánffy pedig — ugyanesak a föntebb idézett irat szerint — még tovább ment, mert (bizonyára a kisebbség véleményét akarván kifejezésre juttatni) kiemelte, hogy Illésházy semmi afféle *tettet* el nem követett vagy meg nem kisértett, a mi hütlenség bűnét vonná maga után, hanem legföllebb szavakban *hibázott* s itt is nem az ő fölségéhez, hanem másokhoz intézettekben.[2])

Képzelhetni, hogy Unverzagt, mikor Miksa Ernő főherczeg jelentését s a pozsonyi határozatot véleményadásra kikapta, mennyire elámult s mily ingerült lőn. Kétségtelen nyomait viseli haragjának a most idézett előterjesztés, melyet a főherczegi jelentésre dolgozott ki.

Azt véli, hogy nemcsak a birák nem teljesíték kötelességüket s ő fölsége parancsát (hogy t. i. *itéletet* hozzanak s azt irásba szerkesztvén, a főherczegnek átnyújtsák) mert *nem itéletet* hoztak, hanem *véleményüknek* adtak kifejezést,[3]) sőt kimondák, hogy ha Illésházy ellen itéletet akar a fölség, ennek az ügy tárgyalása után a jövő országgyülésen kell történnie; hanem hibázott a bécsi udvari expeditió[4]) is, a mennyiben mikor vette a jelentést, hogy propalatinus és assessorok votumukat nem végitéletnek tartják, azt a votumot, ő fölsége parancsára támaszkodva, tüstént vissza nem küldötte, a biráktól egy más, azaz végitéletet nem kért, sőt megengedte, meg nem torolta, hogy Illésházy a magyar tanácsba menvén, nemcsak

[1]) Nem tekintve vádlott voltát.

[2]) »Quod ipse Illésházy nihil tale facto aut re ipsa praestiterit aut tentaverit, sed solum verbis, neque ad Suam Maiestatem sed alios scriptis.« 1603. ápril 4. BK.

[3]) »Sondern allein eine Deliberation Votum und opinion geben haben wollen. U. o.

[4]) A bécsi udv. kamarát érti.

eltűrve lőn, hanem sajátmaga ügyében, sajátmagáért adhatta szavazatát a határozathozatalnál.

Kérdés hát — úgymond Unverzagt — hogy ő fölsége a birák eme votumát itéletnek tekintse-e s büntessen-e annak alapján?

Az első kérdésre igennel válaszol, mert a birák nagyobb része is vétkesnek tartja Illésházyt s mert 1601. april havában már azt mondották a magyar tanácsosok,[1]) hogy Illésházy az országgyűlésen kivül is, de meg a rendes octavalis terminusokon kivűl is megidézhető. Mivel továbbá a delictumok egynémelyike magában véve is nota infidelitatist érdemel: azért szükség — s ez a felelet a másik föltett kérdésre — hogy a császár saját tekintélyére s belátása után, minden itélet nélkűl is büntessen.[2]) Foszsza meg a bűnöst a magy. kir. udvarmesteri hivataltól, a tanácsi méltóságtól, vegye el tőle minden vagyonát — meghagyván a cseh cancellaria válaszáig a morva birtokokat — s ne kegyelmezzen, ha bármennyi pénzt igér s bármikép könyörög. Ez utóbbit azzal motiválja Unverzagt, hogy könnyen azt gondolnák az emberek, hogy Illésházy csak azért itélteték el, mert pénzére áhitoztak — s bizony maga sem hitte, mily igazat mond![3])

A végrehajtás módja felől azt tanácsolta az udv. kamara elnöke, hogy legjobb Illésházyt az udvarhoz idézni (— czímeit már az idéző levél borítékán kihagyván —) a hol irásban közöltessék vele a fölség határozata; méltóságaitól ünnepélyesen a propalatinus, vagy a helytartó jelenlétében kell megfosztani s míg javait német és magyar biztosok elfoglalják: ő maga tartassék őrizet alatt. (Fejét tehát nem követelte a derék úr Illésházynak.) Ha azonban ő fölségének s a titkos tanácsnak valami kifogása lenne az udv. kamara véleménye ellen — így szól folytatólag az előterjesztés, — akkor egyelőre legalább

---

[1]) Itt megjegyzi Unverzagt: »dessen sie anjezzo gleich vergessen, da doch theils aus ihnen zuvor dabei gewesen.« U. o.

[2]) »Ausser einiges Sentenz propria autoritate et arbitrio.«

[3]) »Dann sollte er bei den Dignitäten und Gütern bleiben und allein an Geld gestraft werden, so würde es nit allein ein böses Ansehen und ob man es ums Geld gethan, sondern es würde sich auch sonsten allerlei Ungelegenheiten von ihm zu besorgen sein....« U. o.

méltóságaitól fosztassék meg Illésházy s a magyar cancellaria utján Istvánffy és a helytartó szólíttassanak föl számot adni arról, hogy a birák többségének határozata — mikor mindig a többség dönt — miért nem lehet *épen most* itélet? Hogyan merték áthágni a fölségnek kétségtelen világos parancsát, mely itélethozatalát rendelte el? miért hozták a tárgyalás után azt a határozatot, már mint többé nem birák, hanem kir. tanácsosok, holott a tárgyalás előttük mint birák s nem mint tanácsosok előtt folyt? [1]) Kéressék továbbá tőlük, de különösen Istvánffytól az iránt is fölvilágosítás, hogy átadott relatiójában mit jelentsen ez a passus »hogy Illésházy tettleg és valójában semmi affélét el nem követett és meg nem kisértett, csupán csak szavakban vétett s itt is nem az ő fölségéhez, hanem másokhoz irottakban,« [2]) — mikor, eltekintve a tárgyalás alatt kiviláglottaktól, jól tudja, hogy Illésházy bűnei lajstroma fölött 15—16 magyar tanácsos (köztük Istvánffy) akkép nyilatkozék, hogy mivel a vádlott irásban, szóval és tettben egyaránt vétkezett ő fölsége méltósága ellen, lehetetlen, hogy a fölségsértés büntetését elkerülje? [3]) Követeljen a fölség számadást, hogy miért engedték Illésházyt maguk közé? Választ arra, hogy ha a multkor azt mondá a magyar tanács, miszerint Illésházy ellen a fölség az országgyűlésen s minden egyéb nyolczados törvényszéken kivűl eljárhat: mért ne tehetné most ezt? tudassa velük, hogy a mi ez ügyben *egyszer tetszett* nekik, annak *máskor nem tetszeni nem szabad;* [4]) — végre parancsolja meg, hogy véleményt adjanak, miként lehet a pört még pünkösd előtt vagy kevéssel aztán rendkivűli törvényszék előtt teljesen befejezni? . . . .

Nem tudom, volt-e a titkos tanácsban hajlam az udv. kamara hatalmas elnöke által tett javaslatokat elfogadni, nem-e? Sok világot vetne a történendők ismeretére, ha a titkos tanács ülései határozatát birnók. Szerencsére itt Szuhay-

[1]) ». . . das begehrte Votum tanquam non amplius iudices, sed consiliarii Suae M-tis *ad partem* und *absonderlich* gegeben haben . . .« U. o.

[2]) Föntebb idéztem latinúl.

[3]) Ez az 1601. áprilisi tanácsi vélemény.

[4]) »Quae cum semel ipsis in hoc ipso casu et causa Illésházyana placuerit, amplius displicere aut mutari per ipsos non possit . . .«

nak egy roppant fontos sajátkezű irata az udvari kamarához jő segítségünkre [1]) — s belőle azt látjuk, hogy az udvari mérvadó körök a törvényes formák keretét egészen elhagyni nem akarták, hanem a tágított kereten belül igyekvének czéljukat elérni. Egyen fordult meg a dolog s az az *egy* volt: *Istvánffyt rábirni arra, hogy a határozatot jogérvényes itélet alakjában szerkeszsze s mint ilyet, birói pecséte alatt kiadja.* Mi módon s mi útakon terjeszték elő a *legelső izben* a nádori tiszt érdemes helyettesének e törvénytelen kivánságot, nem tudjuk. Szuhay leveléből csak arról értesűlünk, hogy *Istvánffy ezen hozzá nem méltó kivánságra elutasítóan válaszolt.* — Az udvari kamara erre zavarba jött — s mert utasítást nyert Istvánffyt *bármi úton-módon* a mondott lépésre rábirni, [2]) jó tanácsért Szuhayt keresé föl.

És erre felelt Szuhay előbb említett, sajátkezű levelében, mely ha egyedül maradt volna is ránk Szuhay irataiból, már egymagában megismertetne bennünket Szuhay egész magatartásával, már egy maga tág pillantást nyitna keblébe. Dialecticája kitünően köszörűlt késével kezdé bonczolni a tanácsurak votumát s azt a most már elveszett levelet, melyben Istvánffy annak mondja el okait, a mért ki nem állíthatja a kivánt itéletlevelet. Ott a határozatban — mondja Szuhay — az áll a bevezetésben, hogy nem akármilyen itélet hozatala lőn a birák lelkére kötve, hanem olyané, mely a fölség méltóságának megfelel; az »*itélet*« szó világosan használtatik, az ülnökök biráknak mondatnak, a királyi ügyigazgató fölperesnek, Illésházy alperesnek neveztetik. [3]) Emitt pedig Istvánffy mentegető levelében, tagadja írója, hogy az a határozat antenticus itélet lenne, sőt egyszerű véleménynek declarálja. Ha ez így áll — folytatja Szuhay — mi szükség volt az elnökre, Istvánffyra,

[1]) BK. Kelet nélkül.

[2]) »Vestrarum quoque... Dominationum seu potius Suae Maiestatis voluntatem intellexi eam esse ut quo nimirum pacto, quibusve rationibus ille (Istvánffy) idem ad id praestandum inducendus sit, tenuem meam opinionem perscribem...« Szuhay most említett levele.

[3]) Érdekes, hogy azon passusok, melyeket a »deliberatio«-ból citál Szuhay, az Istvánffy által később kiállított apocryph itéletlevéllel csak igen kis részben egyeznek meg. Ez is mutatja, hogy mennyire átváltoztatták, átszerkesztették azt az itéletet.

mi szükség volt azokra a biró urakra? mire való volt az ünnepélyes citatio, a nyilvános tárgyalás, a vádak s a védbeszédek, kifogások és végzések, a tanúbizonyságok, ügyvédek? — Kétségtelen, hogy könnyü volt Szuhaynak a magyar tanácsosok már többször említett ingatag s következetlen maguktartását sokban, nagyon sokban elitélnie. De dialecticája máshová nézett. Az udvari kamara által kért jó tanácsot akarta megadni: bebizonyítani azt, hogy az itéletet, jogérvényes, törvényes alakban Istvánffy ha akarja, kiállíthatja. Miként készülnek az itéletek? ezt a kérdést veté föl. Ha megvan a határozat, ez a felelet rá: a birák otthon megfogalmazzák, leiratják, aláirják s megpecsételik. Mért kellene épen Illésházy dolgával másként történnie? Ha azt mondja Istvánffy, azért, mert nem hozatott *itélet*, helyes. *Hozassék hát és hirdettessék ki a legfőbb biró előtt, a hová Istvánffy s a vádlott idéztessenek meg.* Nem kell feledni, hogy fizetett szolgájával van az úrnak dolga s nem kell félni, hogy makacskodni fog Istvánffy a fölség előtt.[1]) A mint Pozsonyba megérkezett, várja őt ott a személynök által kiadandó parancs a jogérvényes itélet kiállítása iránt. — Ez Szuhay tanácsa, melyhez nem minden gúny nélkül jegyzi meg, hogy ha majd a Prágába parancsolt Istvánffy az úti költségeket kéri, a mit bizonynyal tenni fog: majd akkor lehet vele bővebben is tárgyalni.[2])

Már volt alkalmam kiemelni, hogy Szuhay tanácsát ritkán hagyták figyelmen kivűl egyátalán bármi dologban; annál ritkábban hát az ügyben, melynek egyik ördöge, rossz szelleme volt. Nem sok idő telt el — s *külön futár* lóhalálában nyargalt a kir. parancscsal a bécsi udv. kamarához, onnan Istvánffyhoz.[3]) E parancs csak megemlíti Istvánffy véleményét az itélet dolgában, hogy vette a fölség, de nem foglalkozik vele, nem czáfolgatja. Igen röviden motiválja, hogy miután tőlötte szükséges azt a deliberatiót *itéletlevél alakjában* birni,

[1]) Insuper est negotium domino cum servo stipendiario et fidelitate obstricto. Dominus iudex (Istvánffy) procul dubio parebit, ubi ad summum iudicem pervenerit. Szuhay levele.

[2]) »Cum quo agetur ulterius, cum expensas pro itinere sollicitaturus est, quod ipsum facturum certum est.«

[3]) Rudolf mandatuma Istvánffyhoz 1603. máj. 12. Prága. BK. Jegyzetben van a fogalmazványon a külön futár küldése megemlítve.

tüstént, minden késedelem, halasztás, ellenkezés vagy mentegetődzés nélkűl állítsa azt ki a propalatinus. [1]) — Istvánffy válasza e parancsra, — tehát már a *második* fölszólításra is tagadó kell, hogy volt légyen. Levelét, válaszát a kir. mandatumra nem birjuk, de Rudolf egyik »előkelő hívének« — ki az indiciumok szerint nem magyar vala — véleményes előterjesztése erről győz meg bennünket. [2])

A mennyire nagy tájékozatlanságra mutat fölfogása ez ismeretlen úrnak a magyar törvényekben: oly élesen okoskodik ott, a hol csak logikáját kell megerőltetnie. Istvánffyt támadja meg: ez a kezdet. Mert Istvánffy — úgymond — annak idejében, a pör előtt, határozottan megigérte ő fölségének, hogy érvényes itéletlevelet fog kiadni: tartozik igéretét be is váltani. Ha ő fölsége parancsára elnökölt a törvényszéken, tartozik itélni is. Arra a kifogásra, hogy a nota infidelitatis a rendek előtt országgyűlésen mondható csak ki, azt kell felelni, hogy hiszen az itélet Pozsonyban, a rendek országgyűlésen levén együtt, hozatott. A ki ura, méltósága s becsülete ellen vét, annak büntetése privatio vitae et bonorum. Ne nevezzék hát se nota perpetuae infidelitatis-nak se crimen laesae Majestatisnak, hanem legyen a büntetés privatio capitis et omnium bonorum. E mód szerint semmi erőszak nem történik az ország jogain; mert sem az országnak, sem az egész világnak joga meg nem engedi azt, hogy ura ellen valaki oly csúfosan vétkezzék. [3]) Ezt kell a propalatinus szemei elé tartani s emlékeztetni arra, hogy hajdan Ujlaky Lőrincz herczeg mily keveset vétett Ulászló ellen s mégis elveszté minden javait; [4]) az 1587-diki országgyűlésen pedig Debreczeni csak ő fölsége tanácsosai ellen vétett s mégis tüstént proscribáltaték. [5]) Ő fölsége már eddig is többbet enge-

[1]) »sine ulla mora, dilatione, renitentia et excusatione quamprimum transmittere velis ac debeas.«

[2]) Eines Ihrer Majestät getreuen und fuernehmen Dieners Gutachten in der Illésházyschen Sachen. Sine dato (1603. máj.—jun.) BK.

[3]) Hac ratione nulla vis fiet iuribus regni, iura enim regni aut totius mundi nemini concedunt ut tam turpiter aliqui delinquat in suum dominum.«

[4]) Mondanom sem kell, hogy ez nem így volt.

[5]) L. erről bővebben Fraknói Monum. Comit. Regni Hung. VII. k. 214. lap. — Az bizonyos, hogy Debreczeni esete nagyon veszélyes präjudi-

dett, mint kellett volna; — s ha egyszer példát nem mutat, vég nélkűl való rossz következhetik belőle. Készítse meg az itéletet Istvánffy a mondott értelemben s aztán ő fölsége előtt, néhány tanácsos, mint pl. a magyar cancellár, Unverzagt, Pezzen, a csanádi püspök, a kir. magyar titkár előtt — kik mind magyarok — élőszóval hirdesse ki.

Az ismeretlen úr e jelentését a bécsi udvari kamara is pártolta. Illésházy javai lefoglalását (kivéve nejeéit) s a főúr életfogytig való fogságát ajánlván. Ahhoz az okhoz, hogy ha szigorúan nem büntet a fölség, az egész dynastiára veszedelem hárúlhat, mert másokat utánzásra buzdít, [1]) — most még egy új indok is merűlt föl: már saját híveire való tekintettel is legyen szigorú az uralkodó, miután azok itélete ellen bérgyilkosok leskelődnek! [2]) Valóban merész phantasia kellett ennek komoly állításához. Mellesleg jegyzem meg — mert később a körülményre rá kell utalnom — hogy a kamara nagyon élesen hangsúlyozza az ügynek Prágában való elintézését: mert *Bécsben*, úgymond, *semmi sem lesz belőle*. [3]) Itt Mátyás főherczegre és tanácsosaira czéloz, kik maguk közt és Illésházyval — mint láttuk — sógorsági viszonyban állottak s ez utóbbi iránt jól hangolni igyekvének különben is jóakaratú urokat.

Nemcsak az ismeretlen úr és a kamarák, hanem a magyar tanács egy-két tagja is — nevük nincs följegyezve — *közöttük azonban a személynök Joó János*, érvényesnek tartották a deliberatiót. Erre való tekintettel a titkos tanács két tagja Hornstein és Dr. Coraduccius javaslatára Rudolf elhatárzá Illésházyt Prágába idézni, méltóságaitól s javaitól megfosztani, hogy cselszövényeitől a kormány jövőre nyugodt lehes-

cinmúl szolgált Illésházynak. Debreczeniért Nádasdy Ferencz mindent elkövetett, de hiába.

[1]) Werde man da nit strafen — und mit Ernst, so werde die grösste Ungelegenheit des Hauses Oesterreichs verursachen und anderen zur Nachfolg Ursach geben.«

[2]) »Die Straf musste mit solchen Ernst beschehen, dass Ihrer Majestät treue Diener, so hiebei interessirt, ihres Leibs und Lebens sicher sein mügen, *wie man dann auf etliche schon Leut bestellt, die sie umbringen sollen.*«

[3]) »Und diess müsste zu Prag beschehen, und *durchaus nit herausgeschoben werden, denn hie* (Bécsben) *würde man nichts richte*«

sen.[1]) Az alatt az ürügy alatt, hogy az országot érdeklő fontos dologban hű tanácsosa véleményére szüksége van a fejedelemnek, a főúr a királyi residentiába hivatott. Egyidejüleg Istvánffy is Prágába citáltaték junius 15-dikére. Hogy miért? arra megfelel a bécsi kamarának egy hozzá intézett levele, melyben arra kéretik a propalatinus, hogy miután épen nem akarja kiállítani az Illésházy elleni itéletet, s mert kétséges, hogy mentségét a fölség kielégítőnek, elfogadhatónak fogja-e találni: *minden eshetőségre való tekintettel* vigye magával birói pecsétnyomóját Prágába.[2])

Itt — mielőtt a magyar urakkal Prágába jutnánk — meg kell még azt is jegyeznem, hogy az udv. kamara a morva procuratorhoz Moysko Jakabhoz is kérdést intézett Illésházy dolgában (a főúr nevének megnevezése nélkűl): vajjon a Magyarországon fölségsértésben elmarasztalt, de Moldvában is a rendek közé fölvett birtokos nemest vagy urat meg lehet-e fosztani a Magyarországban elkövetett bűn s ott hozott itélet alapján morva javaitól?[3])

Junius 10-dikén Illésházy, a hó második felében Istvánffy Prágába érkeztek. A vádlott főúr ellenei biztosak voltak, hogy ott már sikerülni fog a kemény propalatinust megpuhitani, az itélet-levelet tőle szép szerével kialkudni. Mily nagy lehetett hát boszúságuk, mikor Istvánffy a nyitrai püspök s egyúttal a magyar cancellárral Forgács Ferenczczel (s tán Verancsics Fausttal) együtt egész másnemű emlékiratot nyújtatott be a titkos tanácshoz. Az a pozsonyi határozat — így szól a memorandum — *itéletnek nem nevezhető*, mert a birák többsége azt mint egyszerű véleményt s nem mint itéletet mondta ki és mert ő fölsége maga tiltotta el az itélet kihirdetését, meghagyván, hogy az előbb vele közöltessék Ez a feleknek — Illésházynak s a kir. ügyek igazgatójának — akkor

[1]) »Damit man hinfüro vor seinen Praktiken und Anschlägen sicher sei.« Kir. határozat datum nélkül (de 1603. májusból). BK.

[2]) 1603. máj. 27. BK. »Velit illa (Dominatio Vestra) haud gravate dictum sigillum iudiciale *in omnem eventum* secum illuc (Prágába) recipere.«

[3]) A prágai udv. kamara Moysko Jakab morva procuratorhoz megújítja június 5-dikén (1603.) már elébb, ápril 21-dikén intézett kérdését. BK.

mindjárt tudtokra adatott. Továbbá az Illésházy elleni nyilvános idézés, ugyanesak ő fölsége egyenes parancsára, érvényben maradt, a fölperes kir. ügyigazgató által nem deponáltatott, mint kellett volna. Ebből az következik, hogy két kereset van folyamatban ugyanazon egy ügyben, egy felperestől, egy alperes ellen, ily kettős kereset pedig magyar törvény szerint »calumnia« levén, a kir. ügyigazgató ebben, ebből folyólag perpetuum silentiumban s az ügy elvesztésében elmarasztaltathatik. Végre a mi mindennél nagyobb: mivel ő fölsége Magyarországon kivül tartózkodik, nincs mód benne, hogy előtte még a jogérvényes és teljesen törvényes itélet is kihirdettethessék; mert ezt — az országon kivűl — hosszú jogszokás és törvények egyaránt tiltják s különösen hangsúlyozza az 1536. 41-ki articulus ezt még akkor is, ha ő fölsége rendes magyar tanácsosai körében volna is — az országon kivűl. »Minekutána tehát — így végzik — se példák nincsenek az ellenkezőre, se *nekünk nem látszik tisztességes dolognak a törvények ellen, a melyekre megesküdtünk, tanácsolni valamit ő fölségének:* nem véljük, hogy az itélet kihirdetése az országon kivül lehetséges legyen. Az látszik leghelyesebbnek, hogy ha Illésházy a közben nem nyerhetne kegyelmet a királytól, a történteket mély hallgatás födje s a jövő országgyűlésen (nehogy alkalom nyújtassék a tömegnek minket birákat, ő fölsége tanácsosait rágalmazni) a királyi ügyigazgató letevén előbb az idézést, sürgesse az itélet kihirdetését, végrehajtását. [1]) E közben Illésházynak valamit kellene mondani, hogy miért hivatott Prágába. [2])

Ez épen nem várt nyilatkozata miatt a propalatinusnak s a magyar cancellárnak a zavar az udv. kamara körében nagy volt. Unverzagt nem tudott egyhamar mást tenni, mint azt ajánlaní a titkos tanácsnak, hogy Istvánffyék memorandumával szemben a magyar kamara is szólíttassék föl véleményadásra. Szuhay volt horgonya reménységének. [3]) Mielött azon-

[1]) Ebből látszik, hogy nem merték vagy nem akarták, nehogy következetleneknek tűnjenek föl, még e memorandumban sem beismerni, hogy a pozsonyi rendk. biróság egyátalán törvénytelen volt.

[2]) Forgács és Istvánffy véleménye sine dato, de 1603. június vége Prága. BK.

[3]) 1603. júl. 1. Prága. BK.

ban Szuhay elhatározó szavát hallanók, szükség Illésházyhoz fordulunk s az ő révén a pör egy érdekes epizódjával megismerkednünk.

A pozsonyi rendkivűli biróság föloszlása után Illésházy minden irányban megindította — és pedig jó kedvvel, jó reménységgel — abbeli tevékenységét, hogy a pozsonyi, rá nézve kedvező votum értelmében dőljön el ügye végképen a király előtt. Sógorai befolyását Mátyás főherczeg udvaránál természetesen fölhasználta; noha ezek nem sokat használhattak most, mindössze jó volt, hogy sok ártani tudó tényező általok csillapíttatván, nem ártott. A fődolog volt: a titkos tanácsot s a prágai udv. kamara hatalmas elnökét rábeszélni tudni folyamodásai által.[1]) A császárhoz intézett kérvénye, melyet a főudvarmesternek, Liechtensteinnak nyújtott be, keveset igért, mert Liechtenstein nem igen kedvelte a magyar urat. Ellenében legnagyobb rossz akarójánál, Unverzagtnál keresett menedéket. Ennek a pártfogását kéri s igéri, hogy nem lesz háládatlan; hiszen könnyü dolog őt pártolni, mert ártatlan: az országgyűlés az ő ellene vádakúl fölhozottakat ilyenekűl bizonyára nem fogja elismerni; mert ha az, a mivel őt vádolják, fölségsértés, akkor minden országgyűlésen az összes rendek nem egyszer, ha' többször, fölségsértés bűnébe esnek.[2]) De ő mégsem óhajt az országgyűlés elé menni; mert fél, hogy védelme közben olyat kényszerűlne mondani, a mivel nem akarva is megsértené fejedelmét. Azért vizsgálja meg Unverzagt ez ügyet s hasson oda, hogy a fölség kegyelmet adjon. stb.

Ezt a folyamodást csak példakép emeltem ki. Sok ehhez hasonlót nyújtott be a főúr a pozsonyi rendkivűli törvényszéket követő hónapokban. S mi lett az eredményük? Semmi. Az, hogy álürügy alatt az udvarhoz idézték a főurat. Prágában folyamodásai újra egymást érték: a császárhoz, a titkos tanácshoz és az aránylag nagy befolyású gróf Fürstenberg Jánoshoz. Abban,

---

[1]) Ezek fogalmazványai s eredetijei igen nagy számmal találhatók a köpcsényi, illetve a bécsi udv. kam. levéltárban.

[2]) Illésházy Unverzagtnak 1603. s. d. BK. »Si enim verba illa contra me praetensa crimen laesae Maiestatis forent, in singulis dietis omnes regnicolae non semel, sed aliquoties in casum criminis laesae Maiestatis inciderent«.

hogy ügye jól fog eldőlni, még bizott. De bántotta az, hogy fogoly gyanánt kell magát éreznie a residentiában, hogy csak hitegetik, üres igéretekkel biztatgatják — s míg ő ezeknek hisz, míg a fölség akaratára várakozik: addig a morva törvényszék megkezdődik s ő birtokügyei tárgyalásán nem jelenhet meg. Bár ő ártatlan — mondja — s mégis hajlandó bármivel megengesztelni a császárt, csak tudhassa meg végre-valahára akaratát.[1]) A titkos tanács egyes tagjaihoz intézett folyamodványaiban pedig kijelenti, hogy őt azért hivatta a császár Prágába, mert a hivó parancs szerint — »szüksége van az ő hűséges szolgálataira« s hozzátette a király, »hogy akaratát, a mint Prágába megérkeztem, meg fogom tudni. Én a fölségnek eme *királyi szavára* jöttem Prágába még junius 10-dikén s azóta az idő óta letartóztatva vagyok«.[2])

Ügyének ebben a mondhatnám czagányállásában, míg a királyi határozat kieszközlése czéljából fűhöz-fához futott s még zsiros asztalának a kétszinű Hornsteinok, Barbitiusok és Coradutiusok mindennapi vendégei valának,[3]) tudomására lőn Joó Jánosnak, a kir. személynöknek ellenséges magatartása, irigy áskálódása.

Joó János és Illésházy régi barátok, komák, de régi ellenségek is voltak egymással. A maga erejéből emelkedett föl mind a kettő; de a még lentebb álló s ifjabb, azonban már nem kevésbé becs- és pénzvágyó Joó János irigykedéssel nézett föl a magasra, hol magának az agg sas, Illésházy már kényelmes fészket rakott. S ez az irigykedés különösen Illésházy vagyoni helyzetében nyert tápot. Joó az öregnek gazdagságát nézte rossz szemmel, bár követendő példáúl tüzte ki maga elé. Az első összekoczczanást körülbelül egy pénzügyletre vezetjük vissza. Az 1598. év októberében Joó János 20 ezer fortot adott a budai táborban levő keresztyén sereg szükség-

[1]) 1603. aug. 4. Illésházy folyam. a császárhoz. KÖ.

[2]) »Ad quod... verbum regium et benignum mandatum adhuc 10. Junii Pragam veni; ab eo toto tempore hic Pragae *detineor*.«

[3]) Erről többször van emlékezet Illésházy köpesényi fogalmazásai hátirataiban s az »excellentissimi domini doctores« úgy látszik, nem rész néven vették a lakozást. Érdekes pl. a hol így hívja meg Barvitiust: Mitto duas antiquitates Mathiae regis ducatos et ut ad prandium ad me veniat, rogo. — Datum nelkül KÖ.

letére Mátyás főherczegnek kölcsön[1]), oly föltétel alatt, hogy a főherczeg megszerzi Joó János számára Végles örökbirtokát a királytól. De biz' ez nem történt meg; az adott kölcsönt 1599. februárjában sok kérés és szitkozódás után [2]) visszakapta ugyan, az a szép üzlet azonban: Végles megszerzése elmaradt, mert a magyar kamara a 20 ezer frtot keveselte. Joó ezt a kudarczot a Véglesre szintén áhitozó Illésházy befolyásának tulajdonította — s innen a harag a vén vetélytárs ellen, mely, legalább részben, arra indította Joót, hogy mikor a király a modori országgyűlési követnek a rendek közűl való kiutasítása ügyében Illésházy ellen véleményt kivánt be tanácsosaitól: Joó oly gyűlöletes rútúl, epébe mártott tollal irta meg votumát a főúr ellen.[3]) Közös barátok vagy közös érdekek nem sokára kibékítették a két urat. S ha Végles elvesztése Joó lelkében s a gyűlöletes votum Illésházyéban nyomot hagyott is: úgy igyekeztek viselni magukat, hogy az meg ne lássék. De nem is látszott meg. Azok a levelek, melyeket ez idő után egy jó darabig írogat Illésházy Joóhoz, azt mutatják, hogy kölcsönös bizodalmuk van egymáshoz s a valóban sivár, vigasz nélkűl való politikai élet küzdelmei között jól esik, hogy van valaki, a ki előtt kiönthetik azt, a mi lelküket bántja. Különösen jól esett ez Illésházynak, miután már üldöztetése a pörrel megkezdődött. Hányszor fölemelte intő szavát Joó Jánoshoz [4]) hogy »az szegény megromlott országnak törvényét, igazságát megtartsa kegyelmetek. *Ha violenter elrontják, nem fog az ártani, csak ne consentiáljanak hozzá az tanácsosok.*« [5]) Úgy

[1]) Mátyás főherczeg assecuratiója erről 1598. októb. 23. budai tábor. BK.

[2]) Egyszer Dr. Porsius kamarai titkárnak azt írja: »Ego facile potui decipi, quia simplicitatem et probitatem secutus, principis verbis et promissioni credidi...« 1599. febr. 12. BK.

[3]) Erre vonatkozik Illésházynak Joóhoz 1600, ápril 24-kén írt leveléből e passus: Tudom, azért hogy kegyelmed igen beadott az herczegnél és másnál is, hogy kevesebbért büntették meg Poppel Györgyet és egyebeket is szóllott kegyelmed, kit nem érdemlettem kegyelmedtől semmiképen. De minthogy én igazat mondtam mind egyikben és mind másikban, vélem az kegyelmed kivánsága szerént nem leszen énnekem. Az régi aprólékot ideje volna elhagyni kegyelmednek.« BK.

[4]) 1600. május 26. BK.

[5]) Deák Ferencz hasonló mondására emlékeztet ez.

látszik, hogy a jó viszony erősödik még közöttük, mikor Joó meghívja Illésházyt születendő gyermeke keresztatyjának. Egész szabadon beszélhet hát a koma komája előtt. »Én immár agg vagyok — úgymond — hamar meghalok, sokáig nem pörölhetnek immár; de azért a míg élek. . . . ugyan igazat akarok mondani, mint hitves magyar tanács és hizelkedni nem akarok: ha fogadják, jó; ha nem: az úristen az ő kezekbe adta az birodalmot, szabadok vele; de ennek az országnak immár minden csontját egybentörék; számadással tartoznak az úristen előtt érette«.[1]) Bizodalommal kéri Joót, a mit megtehet ügyében, tegye meg, nehogy emlékezet maradjon róla, hogy az ő »personalis praesentiaságában kezdtek póroknak várokat, jószágokat adni.«[2]) S mikor már belenyúgodott a két uradalom elvételébe, keserű gúnynyal jegyzi meg, hogy a mivel az úristen szeretett, ettől örömest megmentenének.«[3]) Ezek ellenében kéri Joó munkálkodását, »mind az német uraknál és mind a kamarásoknál«, hogy »afféle kereskedésrül dehortálja őket«, mert őt »bizott urának és barátjának« tartja. »Kérem kegyelmedet, most mutassa meg kegyelmed hozzám való jó akaratját, és csak igazságomban bátor, ne rontsa el kegyelmed hazája törvényét; nám az isten kegyelmednek is ád is, adott is maradékot; ne szidalmazzon a posteritas«. Bátran zúdítja haragját is Joó előtt »az hizelkedő hitván latrokra« a kik őt a fejedelem előtt bemártották s kimondja, hogy »valamely lator engem árulóvá akar tenni, ő maga az áruló, mert én jámborúl szolgáltam mind uramnak és mind hazámnak«.[4])

A barátság a két úr között már 1601. végén hidegülni kezdett. Ennek oka az a körülmény, hogy Illésházy napját — idéztetése után — Joó János csakugyan hanyatlani látván, nem tartotta sem tanácsosnak, sem szükségesnek másként cselekedni, mint a patkány, mely a sülyedő hajót elhagyja. Egy pénzügylet azután a barátságnak az utolsó döfést is megadta. Joó 1602 elején 5000 frtot adott kölesön a főherczegnek. Hogy ez összeget ne hiába kölesönözte légyen; Csábrág és

[1]) 1600. június 12. BK.
[2]) 1601. márcz. 3. BK.
[3]) 1601. május 21. BK.
[4]) 1601. nov. 6. BK.

Zsitnya váraira veté szemeit, a czélból, hogy e két vár uradalmai neki inscribáltatván, a zálogsummába tudassék be az ötezer forint. Csábrágot és Zsitnyát eddig Illésházy birta inscriptióban s a kamara pénzszükségben levén, őt az örökvételre is fölszólítá, természetesen ráfizetéssel. Joó azt hitte, most itt az idő a kegyvesztett Illésházy ellen nyerekedni s föllépett ajánlatával. Számításában nem csalódott; mert noha kemény offertharczot kellett vivnia Illésházyval, a győztes mégis ő. Joó, maradt, pedig ellenfele tetemes összeggel igért többet nálánál. Gondolhatni, hogy az eljárás nem épen volt inyére Illésházynak s nem nagyon bántotta lelkiismeretét, hogy a várak átvételekor a puszta falakat a legrosszabb állapotban, a várakat ágyú, lőpor stb nélkűl adta át Joó Jánosnak.[1]) Kitört az ellenségeskedés újra a két versenyző közt — Joó János megereszté mérges nyelve fulánkját. Erre vonatkozik az, a mit 1602. oct. 21-kén ír neki az öreg Illésházy: »Az komaságra sem hiva kegyelmed, az garázdaságnak is nem akar véget vetni. Ha port (lőport) kivánna én tőlem kegyelmed, adnék; de hogy erővel akarja kegyelmed rajtam venni, azt nehezlem. Irja kegyelmed, hogy fejedelemmel vagyon dolgom, mintha én nem látnám, kivel«[2]) — s maró gúnynyal teszi hozzá: »nem bánom, ha kegyelmed fejedelemmé leszen, de Csábrágból ki nem telik az fejedelemség!« Aztán meg »ne legyen kegyelmed ilyen haragos, mert hamar meghal az haragos ember«.[3])

Eddig érlelődött a viszony a két úr közt a pozsonyi törvényszékig. Ha ekkor Illésházy egy pillanatra hitte, hogy levelei s rábeszélése hatása alatt Joó az ő részén van: csalatkozott. Joó, a kétszinű, más ember volt. Már jóval föntebb említém, hogy egy kir. határozat tanúsága szerint, Joó volt (Szuhayn kivűl) azok élén, kik a pozsonyi deliteratiót érvényes

[1]) 1602. februártól októberig terjedő időből egy csomó acta vonatkozik e thémára. BK.

[2]) 1602. októb. 21. BK.

[3]) 1603. február 22. BK. Ugyan-e levél utóiratában igy szól: Valami egy ember felől is ír kegyelmed a magyar kamarán, ki nékem mindent megjelent. Kérem kegyelmedet, melyik az? hadd köszönhetném meg az jámbornak hozzám való jóakaratját. De bizony nagy bűn, hogy kegyelmed azfélét ír és beszél, valamely jámborok tisztessége ellen.

ítéletnek tarták s a királynak Istvánffy és Illésházy Prágába idéztetését javasolták. Mind ezt megtudta Illésházy. Azonkivül tudomására jött,[1]) hogy Prágában elfogatását is ajánlotta, például hozván föl Dobó s Balassa János esetét. »Joó János Prágában — mondja Illésházy — az egy exemplommal sokat ártott énnekem, hogy Dobót, Balassi Jánost tanácsból fogták meg«.[2]) Ha ezt összeveté egyrészről azzal, hogy már egyszer 1600-ban a modori ügynél adott votumában fölségsértőnek nevezte őt a személynök, meg azzal, hogy pénzügyekben miként áskálódott ellene; más részről azzal, hogy leveleiben s külön-nös privát-érintkezésökben mily jó barátnak s komának mutatta magát a kétszinű ember: méltán elkeseredhetett az alattomos, jellemtelen eljáráson. Elhatározta, hogy bosszút áll s ezt meg is tette. Noha bosszúja nem volt sem sajátmagához, sem bármi jóravaló emberhez méltó: mentse őt szemeink előtt a visszás helyzet, melyből kiügyekezni küzködött s a kivánság, hogy hasonlót hasonlóval fizessen vissza.

Még a csábrági ügylet előtt, az 1601. évben, akkor, mikor a fölújult barátság a két úr közt a legszivesebb, a levélbeli correspondentia sürű s igen bizalmas volt: Joó a többi közt két levelet intézett Illésházyhoz, ennek szent-györgyi s bazini ügyesbaja dolgában. Ha összehasonlítjuk e leveleket azzal a többször említett votummal, melyet a modori országgyülési követek kiutasítását illetőleg Illésházyról adott a személynök: látjuk fekete képét emberünknek. Ott azt mondja, hogy a modori követek kiutasításában nem a modoriak, hanem ő fölsége sértetett meg s egyenesen méltatlan dolog volna a rossz példa-adót büntetlenül hagyni. »Én azt tartom — mondja — hogy a tragoedia szerzője a fölségsértés bűnét követte el s ki légyen az, azt ő fölsége könnyen kitudhatja«.[3]) Itt, az Illésházyhoz írt levélben, a votum után 10 hóval pedig fennyen veri mellét hogy »az modoriak az én promótiommal soha az ország közi-

---

[1]) Illésházy Thurzó Györgynek 1604. február 7-kéről. KÖ.

[2]) Nejéhez 1605. febr. 7-kén ezt írja Illésházy Joó Jánosról: »...az áruló, mind ő szörzötte aztán ezt Prágában, hogy tanácsból fogták meg Balassit, Dobót s azért hivassanak és fogjanak meg. Erre reá-vötte azután locumtenenst is, hogy olyan informatiót adjon oda fel.

[3]) Jászay id. munk. 15. lap.

ben nem ülnek; sőt Prágába azt irtam, hogy parasztok levén, adja őket ő fölsége valami benemeritus szolgának. Nem tagadhatni, hogy az elmúlt esztendőben valamennyire mellettek szóltam; de veszem eszemben, hogy az régi cousuetudó ellen vagyon, mert sehol nem olvassuk, hogy efféle oppidiumok az ország között ültenek volna; kit ha szükség leszen, publica is megmondok; úgy is vagyon, hogy ha ezeknek az modriaknak az ország megengedi, tehát ő *fölségek az szent-györggyieket is és az baziniakot nyakunkra kötik; kegyelmed magát meg ne hagyja csalni.«* [1]) Sőt ezzel sem elégszik meg; el van határozva erős ellenzéket játszani az országgyűlésen s személynök létére mintegy élére állani az oppositiónak. »Ha isten engedi, hogy az gyűlésnek progressusa leszen, bizony azon kell lennünk, hogy erősen expropráljok urunknak, hogy sem kilső ellenségtől nem oltalmaz, sem pedig törvényünkben meg nem tart, és hogy ily presidiomot tart köztünk, aki bennünköt elárul és a török ellenségnek kótya-vetyén ád el. És kérnünk kell ő fölségét, hogy engedje meg, hogy oltalmat kereshessünk magunknak, hogy im maga nem tud oltalmazni«. Elkeseredett kedélyállapotának oka abban gyökerezik, hogy birtokát, Körmendet a császári katonaság elpusztítá s ezért Mátyás főherczeget vádolja. »Kinek csak a herczeg az oka — mondja, — mert látom, hogy ugyan gyönyörűségnek tartja, az mikor népe valakinek kárt teszen. De megveri érette az isten; mert minden imperiumját elveszi lassan-lassan tőle. Erdély is még oda vagyon, az többi is elvesz«. [2]) Megfelel ennek egy második levél, [3]) melyben a vallonoktól szenvedett pusztítás miatt panaszkodik s ingerültsége hevében arra fakad: »Ha volna hova, bizony kimennék az országból, ezeknek az fejedelmeknek birodalmokból«.

Mikor Illésházynak Prágában eszébe jutottak Joó e kifakadásai, melyekhez hasonlót ő gondolt ugyan, tán mondott is, [4]) de bizonyára nem bizott papirra s a kifakadásokat

---

[1]) 1601. febr. 27. KÖ.

[2]) U. o.

[3]) 1601. márcz. 11. KÖ.

[4]) Szamosközy a következőt meséli, hogy Illésházy Bornemisza Boldizsárnak, mikor ez Erdély ügyeiben a királyhoz panaszra ment, azt

egybehasonlítá ezen erélyes hangú, de csak a törvényre hivatkozó levéllel, melyet ő — Illésházy — a magy. kamarához intézett s mely most a pörben fővádul használtatik ellene: alacsony gondolat villant meg agyában, mely nemtelen gyönyört lopott keblébe: a bosszúállás gondolatának kéjét. Szemet szemért, fogat fogért. Elfeledkezett arról, a mit maga írt nem is oly régen Joó Jánoshoz: »Mátyás király azt írta volt az ő kincstartójának: apud principes proditio est grata, proditor tamen non«, hogy »egyéb nemzet fog egymás mellett, itt (Magyarországban) némelyik még lelkét is pokolra szánja, csak árthasson valakinek. Nem félünk az istentől, meghidegült az atyafiui szeretett, az ostor bévölködik rajtunk«. [1]) Elfeledte azt is, mennyire kárhoztatta ő maga Joó előtt, hogy »az magyarok ennyire egymásra törnek, kit más országban nem hallani, Szokoli, Homonnay, Mágocsy, Rákóczy, most bán uram, Székely is, többen is . . . egymást accusálják« . . . [2]) Mind ezt elfeledte s a hamis barát két levelét fölemlíté a prágai tanácsosoknak: [3]) hadd lássák, hogy a hű, a szolgálatkész személynök sem jobb, ha nem rosszabb, a deákné vásznánál.

Kedvesebb dolgot a kamara előtt persze hogy nem cselekedhetett. Új alkalom van legalább egy nyilvánvaló fölségsértés vádjára s a mi ebből következik s a mi fődolog: a jószágkobzásra. Kezdett is a prágai kamara mindjárt visszaemlékezni,

---

mondotta volna: »bizony, szinte, mintha Kis Farkashoz mennétek, annyit használ a ti odamenéstek; jobb volna Kis Farkashoz mennétek etc. Ez a Kis Farkas — mondja Szamosközy — Komáromban vicekapitán volt az magyar katonák közt, valami csúfos ember; azt hiszem ez okáért Illyésházi úgy mint proverbiumba usurpálta. Szamosközy István történeti maradványai. (Magy. Tört. Eml. Irók XXX. köt.) Kiadta Szilágyi Sándor. IV. köt. 211. lap.

[1]) 1603. febr. 22. BK.

[2]) U. o.

[3]) Unverzagt sajátkezű levele dr. Possius bécsi kam. titkárnak. 1603. júl. 9-ről. BK. — Szamosközy, id. h. 213. lapon azt mondja, hogy: »Illyésházi ez Joó János levelének mását Kecskés Andrással, ki publicus notarius és locumtenens secretariusa, beiratta és pecsét alatt mását vétette.« Lehet, hogy e hiteles másolatokat mutatta csak előbb be I.; mivel azonban Kecskés már 1602. októberben (mint ezt Illésházy írja Joónak 1602. október 21-ről) nem volt életben: úgy jó előre gondoskodott Illésházy, hogy kezében fegyver legyen ádáz rosszakarója ellen.

hogy nini, Joó János csakugyan »nem tiszta előéletü« ember; egy is más is van már róla rováson. Tüstént megírták az utasítást a bécsi kamara számára, hogy járjon végére ama régi vádak mivoltának. Emlékezhetik rá a bécsi kamara — ez az utasítás értelme[1]), — hogy Joó ezelőtt nehány évvel az országgyűlésen és azon kivűl elkövetett kihágásokkal vádoltaték, hogy t. i. nemcsak fékére ereszté a nemességet (mint a rendek elnöke), hanem még maga vezette azt s különösen két évvel a dietán egy irat fogalmazatát kijavítni merte s olyan czikket írt belé, mely még a rendeknél is visszatetszést szült; a legutóbbi országgyűlésen pedig a tizedügyről szóló articulust a rendek véleménye s akarata ellen igtatta be. Mind ennek az udvari cancelláriánál s a bécsi kamara iratai közt nyomának kellene lennie. Miután pedig azóta Joó oly dolgokat követett el, melyek a fölség tekintélye ellen irányúlnak, kerestesse föl a kamara azon iratokat s véleményével nyújtsa be. — Ezt az utasítást két nap mulva Urverzagt egy sajátkezű levéllel toldotta meg, egyik vakon engedelmes eszközéhez, Dr. Porsius bécsi udv. kamarai titkárhoz intézettel.[2]) Joónak egy nyilatkozatáról van ebben szó, melyet állítólag 1601-ben Pozsonyban az országgyűlés idején egy fürdőshöz intézett s melyért akkor ellene vizsgálatot is indítának; és arról, hogy ugyanakkor a rendeket lebeszélni igyekvék a gyűlésre jövő főherczeg ünnepélyes fogadásáról. »Csak szorgalmas legyen a titkár — így biztatja — mert látszat szerint sokan vannak ebbe a dologba keveredve, a mi épen azért a legnagyobb titokban is tartandó.«[3])

Pár hét múlva csakugyan referál Dr. Porsius Urverzagtnak a vizsgálat eredményéről.[4]) Azt találták, hogy Joó 1590-ben mikor az akkori causarum regalium director (most kamarai tanácsos) Perekedy Miklós a nyolczados törvényszék alkalmával valami pört akart indítani egy Zeleméry ellen, Joó őt kicsúfolta, sőt injuriálta. Máskor, midőn Joó valami házat

---

1) A prágai udv. kamara a bécsihez 1603. július 7. BK.

2) Kelt 1603. júl. 9. Prága. BK.

3) Jellemző a levél bevezetése: »...Hab etliche seine (Porsiusé) Schreiben in der Illésházy Sachen empfangen; mögt sicher sein, dass sie euch nicht schaden und niemand fürkimmen als dem Polzio...«

4) 1603. júl. 26. Bécs. BK.

akart Püspökiben megszerezni s a magy. kamara azt ellenzé. Joó nemcsak rágalmakat terjesztett a kamara ellen, hanem Pozsonymegye által közkeresetet volt szándéka ellene indíttatni. Mind a két ügy még akkor ki lön egyenlítve. Azóta azonban Körmendet Ledniczeért akarta elcserélni s a kamara ezt nem javasolván, úgy nyilatkozék a kamara ellen: »hogy ez ö fölségétöl minden hivét elidegeniti: eljö még az idö, midön ö fölségének a kamara eljárása következtében elég pénze, de egy hive sem lesz«. — A pozsonyi fürdöshöz intézett nyilatkozata bár czélzás, de ártatlan.[1] — Ezen vádak alapján, hogy büntetni lehetne Joót, Porsius nem hiszi. A mi pedig Joó országgyűlési magatartását illeti, azt mondhatja erre a személynök, hogy csak nemesi szabadságával élt s liberum votumát gyakorlá; a correctiót pedig a nemesek megbizásából tette. Modor miatt, hogy ennek kizáratását ajánlá az 1601-diki országgyűlésen[2] Joó is, legjobb lenne vele — mintán ez a modoriak privilegiumának megsértése — a Modor részére adott kir. kiváltságos oklevélben kikötött birságot megfizettetni.

Im — ez a vizsgálat eredménye. Fölségsértés, olyan bűn, melyhez hozzá lehet markolni, csak abban a két levélben van, melyet Illésházy említ. Méltó hát, hogy a delator — Illésházy — jutalomban részesüljön. S e jutalom abban állt, hogy a föúr számtalan esengését *kezdték* meghallgatni: ügyét revideálni ment határozatba.

Már augusztus végén fölszólítja e czélból a béesi a magyar kamarát,[3] hogy prágai meghagyás következtében Illésházy azon eredeti levelét, melyben ö fölsége ellen vétett, továbbá folyamodását a föherczeghez, melyben magánkihallgatásért könyörög, tüstént küldje be. Söt a mi több, maga a király parancsot intéz Mátyás föherczeghez, hogy fogja pártját Illésházynak és segítse öt igazaihoz a szent-györgyi és bazini polgárok ellen, kik az Illésházy által eszközölt befektetésekért ennek még tizezer forintjával tartoznak s e summa fejében

[1] »Die Hungern seyen von Jugend auf Kriegsleut und hatten Lust zum Kriegen, und müssen kriegen, wollen sie sich anderst des Feinds erwehren.

[2] 1603-diki votuma után.

[3] 1603. aug. 31. a béesi a magy. kamarahoz. BK

bizonyos birtokot kötöttek le a két vár uradalmaiból, de — a kamarák pártfogásában bizakodva — sem azokat a főúrnak átadni, sem tartozásukat leróni nem akarták.[1])

Ügye ilyetén kedvező fordulatát, a mérvadó körök jó hangulatát, igyekvék is Illésházy, ki már 3 hó óta várt Prágában, kizsákmányolni. Üté a vasat, a míg meleg. Kérőleveleivel, folyamodásaival és memorandumaival betölte minden zugot, a hová csak férkezett.[2]) Barbitiusnak tanácsát kéri,[3]) a királyhoz és Mátyás főherczeghez intézett folyamodásaiban azon könyörög, hogy ha sem a rendek közbenjárása, sem a főherczegé nem képes elenyésztetni a király haragját, akkor legalább bánjanak el vele a törvény szerint, mint az idézéssel megkezdték volt s ne rosszakaróinak tanácsa után, annálinkább, mert a diéta 4—5 hó múlva úgy is együtt fog ülni.[4]) Hasonlóan a császárhoz s egyúttal a titkos tanácshoz intézett másik kérvénye bő memurandumában a többször elmondott okokon kivűl, melyek az ellen szólnak, hogy a pozsonyi »votum« itéletnek vétessék, még különösen hangsúlyozza azt is, hogy szavazatukat olyanok is adták, a kik a tárgyaláson jelen sem voltak, mint pl. a váradi s boszniai püspökök.[5])

A mint a Joó ellen való föllépés kedvezőbbé tette Illésházy esélyeit, úgy e kérések s a sok lótás-futás szintén nagy valószinűség szerint használtak volna most, ha a magyar kamarának, illetve Szuhaynak Unverzagt fölszólítására[6]) tett fölterjesztése, melyben az ügy revideálásáról nyilatkozik, *végkép* le nem rontja mindazt, a mit a főúr sok pénzen, sok fáradságon, csúszva-mászva, magát megalázva, sőt delatorkodva három hó alatt épített Prágában.

»Nagyon csudálatos — így hangzik Szuhaynak a bécsi kamarához intézett fölirata — hogy ezt, az oly nagy jeles férfiak itélete által eldöntött actiót egyátalán kétségbe merik vonni s Illésházynak még tovább is alkalmat adni a tagadásra,

---

[1]) Rudolf, Mátyás főherczeghez 1603. szept. 8. BK.

[2]) Igen sok folyamodása ez időből. KÖ.

[3]) 1603. szept. 2. KÖ.

[4]) Illésházy, Mátyás főherczeghez 1603. szept. 15. előtt. KÖ.

[5]) Illésházy, a királyhoz 1603. szept. 11. után. KÖ.

[6]) L. 99. lap. 3. jegyzet.

feleselgetésre és hogy a Prágában időző magyar tanácsosok [1], kiknek tekintélye szintén szóban forog s kik mindent jól tudnak, ő fölségét és tanácsosait nem informálják és sajátmaguk becsületét, az általuk biróilag lelkiismeretesen hozott itéletet jobban nem védelmezik. Nemcsak ő fölségének, de összes tanácsosainak s a biráknak is praejudiciumára leszen a revisio s könnyen megitélhetni, mily absurdum lesz a vége; hisz' ily módon soha semmiféle ügyet be nem lehet fejezni, ha a felek mindig és mindig újból excusálhatják magukat s annyi különféle biróságot kapnak egymásután, a mennyit akarnak. Mi azt véljük, hogy az itélethez szigorúan kell ragaszkodni: egyedül csak a végrehajtás van hátra«. Még ehhez aztán azt az ördögi megjegyzést fűzi: hiába senki sem kivánhatja, hogy a fölség elött kihallgattassék, hacsak nem akarja urát azzal, a mit a távollevő ellen vétett, szemtől szembe is arczátlanúl megbántani«.[2])

Ezt az iratot a bécsi kamara azzal a megjegyzéssel küldötte Prágába, hogy legjobb lesz azt Illésházynak, mind pedig a Prágában levő magyar tanácsosoknak s átalában mindazoknak szemük elé tartani, kik »fölösleges dolgot (értsd az ügy revisióját) akarnak újra kezdeni; — aztán azt, a mit a fölség az itélet végrehajtására vonatkozólag határozott — csakugyan végre kell hajtani.[3])

Szuhay fölterjesztése Prágában csakugyan megtette a magáét: az Illésházy jóakarói s ellenségei közötti küzdelemben ez utóbbiak részére nyomta le a serpenyőt.

Kevés nap múlva kész a kir. határozat, mely Forgács Ferenczet, Verancsics Faustot és Istvánffyt megbizza, hogy Illésházyval a fölség akaratát közöljék, mely szerint a pozsonyi itélet: itélet s miután az Illésházyt elitélte, végre is fog hajtatni. Meghagyja, hogy ő fölsége további elhatározását és parancsait

---

1) Érti Forgácsot, Verancsicsot és Istvánffyt.

2) A magy. kamara a bécsihez 1603. szept. 3. BK. Jellemző, hogy a legnagyobb titoktartásra kéri a bécsi kamarát, mert, úgymond, experti sumus hisce diebus cum nostro malo et infortunio quod non solum modernum negotium sed et prius innotuerat Illésházyo huc pro informatione transmissum fuisse, propter quod immane atque implacabile odium nobis conciliamus.

3) A bécsi kamara a prágaihoz 1603. szept. 5. BK.

békében és alázatosan a mondott itélet és a fölség akarata szerint »fogságban letartóztatva« várja be. [1]) Mi fog azonban történni később: arról nem világosítá föl a határozat Illésházyt.

E kinos helyzetből is nem egyszer kisérté meg okokkal győzni meg ártatlansága felől az uralkodót és a titkos tanácsot. [2]) Memoranduma teli a legerősb argumentumokkal s minden állításához özönével citálja a törvényczikkeket. De nem használ sem ez, sem utolsó folyamodása a császárhoz, melyben pedig azt is hangsúlyozza, hogy addig is, míg a jövőben képes leszen fejedelmét megengesztelni, bizonyos összeg pénzt igért hadi szükségletekre az udv. kamarának s hogy ez igéretét a fölség előtt megújítja. [3]) Mondom, nem használt semmit, két napra az utolsó kérvény kelte után, tehát akkor, mikor az még valamelyik hivatali előszoba egyik ládafiában hevert, a titkos tanácsos elhatározó jegyzéket ir Forgácshoz, a magyar cancellárhoz, az uralkodó pedig mandatumban tudatja akaratát öcscsével Mátyás főherczeggel.

Mind a két irat elsőrangú fontossággal bir. A titkos tanács jegyzéke nem egyéb, mint parancs a fejedelem nevében, mely előtt okvetlen hajolni kell. Hivja magához a cancellár — így szól a meghagyás — Verancsics Faustot és Istvánffyt s ezek előtt tudassa a szintén odahivandó Illésházyval, miszerint ő fölsége akaratából tüstént Bécsbe, Mátyás főherczeg udvarába kell sietnie, ott a főherczegtől értendő meg a király további határozatát. Ezt, hogy megteendi, Illésházy eskü helyett a cancellárnak kezét adván, igérje meg szentül. [4]) — Sima, zajtalan eljárás, nem csak hizelkedő a főúrnak, hanem reményt keltő is. Pedig az a mandatum, melyet ugyanaz napról Mátyás főherczeghez intézett az uralkodó, édeskevés reményt hagyott föl számára. Mint *elitéltet* tünteti föl őt a parancs; a a király el van határozva az itélethez szigorúan ragaszkodni, azt *mindenesetre* végrehajtani. Ezért meghagyja a főherczegnek,

---

[1]) Kir. decretum Illésházy számára. 1603. szept. 19. Prága. BK.

[2]) Consideranda; ad consiliarios arcanos. 1603. szeptember 21. Prága. KÖ.

[3]) 1603. október 1. Prága. KÖ.

[4]) A titkos tanács jegyzéke Forgács cancellárhoz. 1603. október 3. Prága. BK.

hogy a hozzá küldött Illésházyt oly módon, a mint legjobbnak találja, *fogságra vesse* — ő fölsége további elhatározásaig, melyről annak idejében tudósíttatni fog a főherczeg. [1])

Egy jegyzet szerint [2]) október 16-án, tehát jó sokkal a kir. parancs kelte után tette volna le Illésházy Forgács kezébe a fogadást. Tette volna le — mondom — mert Illésházy maga ezt tagadja, azt mondván, hogy tőle a cancellár csak azt kérdé kérdésképen: Vajjon Bécsbe megyen-e? s ő erre igennel válaszolt. [3]) — Prágából való szabadúlása után, morvaországi birtokai felé tőn egy kitérést; de már október utolsó harmadában Bécsben találjuk őt, teljesen szabadon, Nádasdy Ferencz házában szállva. Innen nyújt be [4]) az irányában mindig jó akaratú Mátyás főherczeghez egy folyamodást, melyhez mellékelve hosszú emlékiratában még egyszer utoljára s igen bőven kifejti mindazon okokat, melyek miatt a pozsonyi votum itéletnek nem tekinthető. [5])

Hiába való munkát tőn. *Mire Bécsbe érkezett, már akkorra ott várta őt egy újabb kir. rendelet* Mátyás főherczeghez intézve októb. 8-diki kelettel, mely a *pozsonyi deliberatiót teljesen önkényüleg változtatta meg a főúr hátrányára.* A *fölségsértés* vádját, mely a pozsonyi »vélemény«-ben a fő, *örökös hűtlenség* vádjára s ennek következtében *fő- és jószágvesztésre parancsolja kiigazíttatni* ez a famosus kir. parancs. [6]) Ebből

[1]) Rudolf Mátyásnak 1603. októb. 3. Prága. BK.

[2]) A bécsi kam. levéltárban.

[3]) Illésházy egy utasitása neje részére 1604. elejéről (KÖ) ezt mondja: ...quod nunquam sit (Illésházy) stipulatus neque unquam ab eo huiusmodi stipulatio petita, sed solum modo ac simpliciter cancellario hungarico interrogatus fuerit: utrum brevi Viennam venturus esset? ad quod respondarit: ita. — Hasonlóan nyilatkozik 1603. decz. 15. Krakóból valamelyik titkos tanácshoz irott levelében Illésházy. BK.

[4]) 1603. október 30. KÖ.

[5]) Rationes cur dominorum convocatorum opinio et votum in causa ista mea non sit neque esse potest sententia iuridica. KÖ.

[6]) A rendelet nincs meg, de később Mátyás főherczeg hivatkozik rá egy jelentésében, melyet a császárhoz intézett, Illésházy megkegyelmezését proponálván. A kérdéses passus így hangzik: »3. Dritten dass auch solcher Sentenz extra dietam und ausser der Rechtsitzer, so hieb-vor bei der Illésházischen Sachen gesessen, Wissen und Willen umbgefertigt *und Ew. Mt selbstaignen kaiserl. Schreiben nach am dato den 8.*

folyólag november 3-dikán *ketté törték a pálczát Illésházy feje fölött.*

Történt pedig ez az igen nevezetes tanácskozásban, melyet a fölség parancsára Mátyás főherczeg a Bécsbe citált magyar tanácsos urakkal tartatott. Kik vőnek részt e tanácsban? nem tudni. Annyi bizonyos, hogy Istvánffy és Forgács s a mitsem gyanító Joó ott voltak [1]) s hogy rajtuk kivűl igen kevesen; mert a tanácsi határozat után, még ugyanaznap, mikor a bécsi udv. kamara utasítást nyer az elitélt úr javait lefoglalni, egyszersmind tudtára adatik, hogy az Illésházy ügyében további teendők felől való tanácskozásra az összes magyar tanácsosok közűl a hány csak lehet, Bécsbe hivandó. [2]) Ez mutatja, hogy novemb. 3-dikán még nem sokan voltak ott.

És ezek, a kik jelenvoltak, ugyancsak megpuhultak. Oly eszközök vétethettek ellenök alkalmazásba, melyek tán sokkal nyakasabbak ellen is hatásosaknak bizonyultak volna. Az a két tanácsos — Forgács és Istvánffy — kik oly büszkén, oly férfias nemességgel szóltak Prágában a jog, a törvény, az igazság mellett, már ezek is elnémúltak. Bizonyára el kellett némúlniok.

Öt kérdést terjeszte a főherczeg az uralkodó nevében a tanács elé (mint az a hozott határozatból kivehető). Azon, hogy a pozsonyi »deliberatio« itélet-e, nem-e? nem kellett (mert nem volt szabad) a jó uraknak vitatkozniok. Ha nem akarta Istvánffy vagy Forgács annak elismerni: ám jól van; de a fölség annak tartja s most már csak az itélet végrehajtásának módja felől kivánja véleményüket.

Az első kérdés az volt: miként vitessék Illésházy Pozsonyba a fogságra, hogy szökés által a kir. akaratot meg ne hiúsítsa?

Octobris 1603. gar in substantialibus . . . interpretirt, corrigirt und reformirt worden.« Mátyás főherczeg Rudolfhoz 1604. okt. 2. BK.

[1]) Itt kérdezhette a főherczeg Joó Jánostól: Mikor egy hütös szolgája valakinek az ü maga urát elárulná és becsületlen szókkal seditiot, pártolást akarna inditani, mit érdemelne. L. Szamosközy id. h. 214. lap.

[2]) 1603. novemb. 3. Bécs. Jegyzék Mátyás főherczeg irodájából a bécsi udv. kamarához. BK.

A második kérdés: fejét is elveszítse-e, mint azt a perpetuae infidelitatis notájához elmarasztaltra a törvények előírják, vagy csak javait?

A harmadik kérdés: az »itélet« (t. i. a pozsonyi votum) miként »corrigáltassék« és »reformáltassék«, hogy a czélnak megfelelhessen? Természetes, hogy itt a föntebb említett október 8-diki parancs a mérvadó.

A negyedik kérdés: a javak lefoglalása miként történjék?

Az ötödik kérdés: miként lesz a legczélszerűbb Illésházy ügyét az ország rendeinek előterjeszteni?

Az első kérdésre az ment tanácsi határozatba,[1]) hogy hajón, bécsi katonaságtól kisérve, küldessék a főúr a pozsonyvári fogságba, hogy Pozsony városa előre szólíttassék föl az érkező fogoly elé, a partra városi őröket rendelni. Senkivel nem lesz szabad a fogolynak sem szóval, sem irásban érintkezni: természetes.[2])

A fölségsértés — így hangzik a felelet a másik kérdésre — hűtlenségi eset levén, a ki ebben elmarasztaltatik, fejét és javait veszti. A mi a javakat illeti: vegye el a fiscus a mi Illésházyé, hagyja meg azonban a mi nejéé rangjához illő lakhelylyel; életének, veleszületett kegyelmességénél fogva irgalmazzon a fölség.

»A mi az itélet corrigálását és reformálását illeti — így szól a harmadik kérdésre adott felelet[3]) — miután ez nagyfontosságú dolog, miután a kereset s a többi iratok az itéletlevélbe mind beigtatandók s mert az acták nagyobb része a magyar kamaránál van: *azért a propalatinus úr Pozsonyba utazván, ott fogja az itéletet a magyar kamarával és a protonotariusokkal együtt* megfogalmazni, aztán aláírni, megpecsételni

---

[1]) »Ea quae serenissimus princeps stb. Mathias dominis consiliariis hungaris hic Viennae existentibus ex S. caes. regiaeque Maiestatis stb. mandato et voluntate in negotio Illésháziano proponi curavit...« stb. 1603. novemb. 8. BK.

[2]) Valóban kicsinyes a következő kifogásuk: Ut autem hos vigiles dominus Illésházy suis sumptibus possit intertenere, id fieri posse domini consiliarii non putant.

[3]) Fontossága miatt szószerint fordítva közlöm.

s a *múlt országgyülés idejében hozott itélet datuma alatt biróilag kiadván,* a főherczegnek megküldeni. Igyekezni fog a propalatinus, hogy az ügy hosszúra ne húzódjék, hanem minél élőbb végbemenjen.«

A negyedik kérdésre, melyből látszott, hogy a kamara alig várja a napot, melyen kezét az elkobzott javakra ráteheti, azt felelte a tanács, hogy az elfogatás s a foglalás egyszerre nem történhetik, mert az itéletlevél nélkül, az ország törvényei szerint, az elkobzáshoz hozzá nem foghatni; ha kész leszen az itéletlevél, ezzel kezükben járhatnak el a káptalani s nádori emberek tisztükben.

A mi végre a legfogósb kérdést, az ötödiket illeti, úgy látszik az erre adott válaszból, a tanácsosok könnyű szerrel akartak rajta átsiklani. »A karokat és rendeket meggyőzni arról, hogy ő fölsége Illésházy ügyében az ország törvényei ellen mitsem vétett, a tanácsosok jobb módot nem látnak, mint azt, hogy ő fölsége azon okokat, melyek miatt Illésházy bűnhődni fog, az itéletlevélből leiratván, a jövő országgyűlés kir. propositiói közé igtassa be.«

Im ez a magyar tanácsból kelt határozat vagy votum lőn megölője Illésházy ügyének. Nemcsak azért, mert szemet húnyt, némán meghajolt az udvari kamara akarata előtt, nem is vitatkozván a fölött: mi joggal tartja a fölség jogérvényes birói itéletnek azt a márcziusi pozsonyi tanácshatározatot, hanem főként azért — és ez örökös szégyenfolt e tanácskozmányon — mert egyenesen megbizást adott a nádorhelyettesnek azt a deliberatiot utólag »corrigálni«, »reformálni«, és birói pecsét alatt visszakeltezve, törvényes itélet alakjában kiállítani. Röviden szólva: fölhatalmazta Istvánffyt a hamisításra.

Készen levén e votum, most már csak a főurat kellett fogságba vetni s kiadni a parancsot az udv. kamarának, hogy az elkobzáshoz készüljön. Illésházyéval egyszerre határozta el akár a király, akár Mátyás főherczeg Joó János elfogatását is. Még november 3-dikán el is fogatta s a császári várba vetteté fogságra a főherczeg.[1]) — Illésházyt másnap, november 4-kén,

[1]) Mátyás főherczeg irodája jegyzéke a bécsi udv. kamarához 1603. november 3. BK.

délelőtt [1]) hivatta magához a főherczeg, tudtára adandó a császári határozatot, meg hogy letartóztassa. Illésházy azonban nem volt található. Szállására, a Nádasdy-házba, puskás drabantok mentek újra keresni: de nincs ott. Körülfogták a házat, hogy ki ne szökhessék, fölkutattak minden zeget-zugot: de sehol nincs. Mátyás főherczeg a város kapuit fölvonatta, az egész városban fegyveres kézzel kerestette a főurat; [2]) de biz arra senki rá nem akadt; — mert azóta már Hodolin (Gőding) felé járt — megszökött. [3])

Joó benn ül és Illésházy megszökött.

Az a Joó, a kinek sem az udvar, sem a kamarák, sem a titkos tanács, sem Unverzagt nem ellenségei, a ki simúlni alkalmazkodni oly jól tudott, a ki senkit soha meg nem sértett a hatalmasak közűl, de hízelegni, kedvükben járni annál jobban értette; az a Jó, a kire tán csak a főherczeg haragszik azért a famosus levélért, az a Joó fogságban ül: mig az az Illésházy, kit egy hatalmas szövetkezet üldözött, csak egy aránylag gyenge töredék, a főherczeg és udvara pártolt: ez menekülhetett. Nem föltünő-e ez? Valóban föltünő és én nem is habozom kimondani abbeli meggyőződésemet, hogy *Illésházy szökése Mátyás főherczegnek tudtával, ha nem egyenesen segélyével történt.*

Ez állításom igazolására szolgáljanak a következők:

Már föntebb említém, hogy Mátyás főherczeg udvari tanácsosai mily sógorsági viszonyban állottak egymáshoz s Illésházyhoz. Tekintve azt, hogy e tanácsosok, de különösen Cavriani Octavian [4]) Khlesl után a legnagyobb befolyást gya-

[1]) Istvánffy egy bizonyságlevelében (Perekedy protestatiója felől 1603. nov. 5.) ez áll: hora octava hesternae diei, idest quarta diei mensis Novembris, azaz reggeli 8 órakor.

[2]) Illésházy egy memorandumа töredékében. Kelet nélkül. KÖ.

[3]) A szökés részleteiről nem tudok semmit mondani. Ez a nagyfontosságú jelentése Mátyás főherczegnek a császárhoz, melyben erről ir, s melyet a főherczeg egy 1603. novemb. 11-diki, ugyancsak a császárhoz intézett jelentésében emlit (Wasmassen der Joó allhiee gefänglich eingezogen. . . der Illésházy aber entwichen ist, das werden Ew. M-t aus meiner. . . Relation vor diesem mit mehrern. . . vernommen haben), sem a bécsi, sem a prágai levéltárakban nem található.

[4]) Ezért sürgette Rudolf ennek elmozdittatását a főherczeg udvarából; de 1607-ig hiába.

koroltak a főherczegre s hogy Illésházy valamennyi sógorával, különösen azonban Cavrianival, igen jó lábon állott: gondolhatni, hogy ezek minden követ megmozdítának üldözött sógoruk érdekében legalább a főherczeg mellett. Akár ennek az atyafiságos pártfogásnak köszönhette, akár maga szerezte magának: bizonyos, hogy Illésházy a főherczeg előtt grata persona volt. Régibb időkben a főherczeg segíté őt az uradalmak inscriptióihoz s a vásárlásokhoz, a legutóbbi években pedig, mióta pörös ügye megkezdődött, leghathatósb védőre mindig nála talált. A főherczeg eszközölte ki a privát kihallgatást is a császárnál, mely ugyan, mint láttuk, elmosódott; de mikor e dologban ő adott audientiát a főúrnak, azt ily válaszszal bocsátá el: »Non sim sollicitus, sem czitálnak, sem hogy privatim meghallgassanak, nem szükség, mert semmit nem vétettem affélét«[1]) — s ha mégis czitálták Illésházyt, annak az volt az oka, mert »Prainer (az alsó-ausztriai kamara elnöke) egy parancsolatot hozatott az herczegre, hogy czitáltasson« — mondja Illésházy[2]) A császárhoz tett fölterjesztéseiben mindig igyekvék simítani az ügyet, noha, mint látni fogjuk s már említők is, okot adott ezáltal a kamarai köröknek az ellene való gyanakodásra. Ezen fölül Illésházy később a számüzetés alatt is mindig az elismerés hangján beszél a főherczegről. Már most, ha meggondoljuk azt, hogy a bátyja előtt amúgy is gyanúban álló főherczeg nyiltan mitse tehetett Illésházy mellett vagy legalább csak egy bizonyos határig; másrészt ha megfontoljuk, hogy a főherczeg sokkal jobban látta a prágai udvarnál és megitélhette s be is látta, hogy a törvénytelen üldözés mily rossz vért szül az ország rendei közt: nem tehetjük-e föl, hogy segédkezet nyújtott az utolsó remediumhoz: a szökéshez, illetve, hogy az előtt szemet húnyt?

De tegyünk még egy pillantást visszafelé is. Legalább kérdezni lehet, ha nem épen föltünő, miért küldötte Rudolf a vádlott főurat Bécsbe? holott Prágában először könnyebben elfoghatta volna, másodszor Bécs csak úgy kivűl van Magyarországon mint Prága, harmadszor Prágában mégis csak a király székelt, s végre Prágában Istvánffyt sokkal könnyebben

[1]) Illésházy levele Joó Jánoshoz 1602. febr. 2. Trencsén. BK.
[2]) U. o.

lehetett volna rábirni az »itélet« kiadására, mint Bécsben. Arra nem lehet gondolni, hogy azért, mert az odiumot magáról el s nem kedvelt öcsese Mátyás főherczeg fejére hárítsa a magyarok előtt; mert sem az uralkodó, sem tanácsosai nem igen sokat törődtek a magyarok odiumával vagy szeretetével; de még azt is mindenki tudta, hogy a főherczeg akaratából, a császár akarata nélkül vagy plane ellen, bizony egy hajaszála sem húll ki Illésházynak. Más okának kelle hát lenni. Olyannak feküdt érdekében Illésházy Bécsbe küldetése, a kinek befolyása, legalább aránylag, még Prágában is erős volt. Másra itt mint a főherczegre még gondolni sem lehet. S ha ő ezt tette, csak azért cselekedte, mert Illésházynak használni akart s ha semmi nem használ, a desperatio utolsó ténye, a szökés előtt szemet húnyjon.

Föltevésünk mellett szól még az, a mire föntebb czéloztunk. Nem volt titok, hogy Bécsben Illésházy iránt jól éreznek. A bécsi udv. kamara arra figyelmezteté a prágait, hogy a vádlott elfogatása és megbüntetése Prágában történjék és semmi esetre Bécsben, mert itt semmi sem lenne belőle.[1]) E helyen ismét csak Mátyás főherczegre lehet gondolnunk: mert ugyan ki gördíthetett volna akadályt Bécsben a főúr elfogatása s megbüntetése elé.

Ez azonban csak átalános argumentum. Föltevésünk mellett különös okok is szólnak még.

Legelőször jusson eszünkbe, hogy a királynak október 3-dikán öccséhez intézett parancsa szerint a főherczeg utasítást nyer Illésházyt, a mint Bécsbe érkezik — oly módon a mint azt a főherczeg a legjobbnak látja — értesíteni, hogy ő fölsége további parancsáig fogoly.[2]) Ha azt a főherczeg nem jól értette volna: már az október 8-diki mandatum vagy leirat, mely Illésházyt az örökös hűtlenség bűnében elmarasztaltnak nyilatkoztatja s a pozsonyi deliberatiót fő- és vagyonvesztésre

---

[1]) Und diess musste zu Prag beschehen und durchaus nicht heraus geschoben werden, dann hie (Bécsben) würde man nichts richten. A bécsi kamara jegyzete, egy ily czimű, már föntebb idézett irathoz: Eines Ihrer Majestät getreuen und fürnemen Dieners Gutachten.... stb. BK.

[2]) 1603. októb. 3. BK.

szóló itéletre »corrigálni« hagyja meg, — teljesen tisztán tüntette föl a főherczeg előtt királyi bátyja czélzatait. — Illésházy október 16-dika után távozván Prágából, október 24-dikén már Bécsben volt. [1]) — Értesíté-e őt a főherczeg a császári parancsról? s cselekedett-e maga a főherczeg a parancs szerint, azaz: fogolylyá tette-e Illésházyt? — Maradt fönn egy apocryph irat, egy másolat, az udv. kamarai levéltárban, [2]) mely, mint főherczegi meghagyás, Illésházyhoz szól, hogy tekintse fogolynak magát. Az iratot Forgács cancellár és Lippay titkár írták volna alá. Igen, de mikor 1604. június végén az udv. kamara a czélból kereste e meghagyást, hogy az a morva országos törvényszékkel közöltessék s a cancellár fölszólíttatik, hogy nem tud-e valamit ez iratról: Forgács épenséggel nem volt képes efféle meghagyásra visszaemlékezni, sőt azt állítá, hogy a kir. parancs élőszóval adatott tudtára Illésházynak a főherczeg előtt. [3]) — Már most, ha szóval adták a királyi akaratot a főherczeg jelenlétében tudtára Illésházynak: miért nem cselekedett a főherczeg parancs szerint, miért nem fogatta el Illésházyt tüstént, miért hagyta őt legalább 10 napig [4]) a Nádasdy-házban szabadon lakni, a városban akadálytalan járni-kelni; miért nem helyezte őt legalább fölügyelet alá, ha már fogolylyá még nem akarta tenni? különösen mikor jól tudta, hogy Illésházy, feleségén kivűl, egy csomó épen Bécsben tartózkodó jó emberével s főként két factotumával, Bejcsy János és Eszterházy Farkassal folytonos összeköttetésben áll [5]) — s a mit azelőtt 30 évvel Balassa János megtett, Illésházy István se fogja elmulasztani — a szökést?

Ez a körűlmény, jól meggondolva, egyenesen kényszerít

---

[1]) Illésházynak egy 1603. decz. 15-kén Krakóból kelt levele (valamelyik titkos tanácshoz BK.) mondja ezt.

[2]) 1603. kelet nélkűl. BK.

[3]) »Nec habeo nec memini eiusmodi scripti quia publicatio illa facta est verbotenus in praesentia Suae Serenitatis et altero die ante lucem Vienna discessi et non recordor me aliquod scriptum vidisse et subscripsisse.«

[4]) »Fui Viennae circiter 10 diebus«, mondja Illésházy föntebb 1. jegyzet alatt idézett levelében.

[5]) Neveiket maga sorolja föl Illésházy egy alább még idézendő memorandumában. KÖ.

bennünket azt hinni, hogy a főherczeg keze határozottan benne volt a játékban.

Továbbá nem föltünő-e, hogy Joó Jánost, a kinek elfogatásáról parancsot nem kapott, a kinek szökéstől (mert meg a levelei fölmutatásáról semmit sem tudott) nem kelle tartani, bezzeg meg tudta fogatni még november 3-dikán. *Akarta volna* Illésházyt is elfogatni, bizony megtehette volna. Engedjük meg azt, hogy fogságba, tömlöczbe dugni a neki sympathicus főurat a magyar tanács november 3-diki határozata előtt nem akarta s ezért hagyta őt szabadon járni november 3-dikán a tanácsülés zártáig. De már ezután, ha tudott utasitást adni az udvari kamarának a javak elfoglalásához való készülődésre; ha el tudta tüstént fogni Joót s még ideje maradt e tényt a kamarával is közölni: [1]) nem ráért volna-e Illésházy letartóztatására is kiadni még novemb. 3-dikán a parancsot, ha *akarta volna!* s *kellett volna-e* várnia november 4-dikéig, ha *nem akart volna várni!* mikor tudhatta azt, hogy 18—20 óra alatt Illésházy jó lovai nagyon hosszú utat megfutnak ám! Ennyi idő akkor még annak is elég volt a menekülésre, a ki csak gyalogosan kötötte talpa alá az úti laput.

Az elbeszélteket összevetve, nem lehet merésznek, sőt inkább nagyon is valószinűnek kell mondanom föltevésemet. Arra, hogy később, másfélév múlva [2]) mint bélyegzi meg a főherczeg az Illésházy ellen kiadott itéletet (mint azt alább még emlitenem kell), nem akarok hivatkozni. Noha jogom volna föltenni, hogy az, a ki később (s pedig akkor, mikor már egyes hangok Illésházyt a Bocskayval való összejátszással vádolták) oly szigorúan elitélte s törvénytelennek nyilvánitá a főúr elleni egész eljárást, hogy az idejében, korábban szintúgy gondolkozott s ösztönözve akár igazságérzetétől, akár vagy még inkább a politikai eszélytől és a körülményektől, hajlamot érze magában egyet sodorintani azon a motollán, melyről a prágai párka Illésházy sorsa fonalát eresztgette.

Térjünk azonban vissza elbeszélésünkhöz.

---

[1]) Jegyzék Mátyás irodájából a bécsi udv. kamarahoz 1603. nov. 3-kán. BK.

[2]) Egy memorandumban, melyet Unverzagt számára készittetett s melyről alább szó lesz még.

Tegyük föl, hogy lett volna valami tekintet Illésházyra, ha fogságba vettetik. Ennek a tekintetnek most már a szökés után nem lehetett helye. Mindjárt másnap protestált is Istvánffy előtt Perekedy Miklós kamarai tanácsos a fiscus nevében, ennek jogai megóvása czéljából, a szökés ellen s miután még formális itéletlevél nem volt, a tiltakozásban fősúly arra lőn fektetve, hogy Illésházy eskü helyett adott szava ellenére szökvén meg, ezáltal bünös voltát kétségen kivűl valóvá tette. [1])

Most már nem tartották szükségesnek azt sem, hogy Istvánffy Pozsonyba menjen, az itéletlevelet ott a magyar kamarával s a protonotariusokkal megfogalmazni, birói pecsét alatt kiadni. Noha már maga az, a mi novemb. 3-dikán a magyar tanácsban határoztatott, eclatans törvénysértés volt — ámbár még itt azzal a gyönge kifogással lehete takaródzni, hogy hiszen »magyar« tanácsosok javasolták: — mégis még ezen is túlmenni határozták el. *Fölszólíták Istvánffyt, hogy az itéletlevelet maga, egyedül Bécsben, de pozsonyi datummal állítsa ki.* A propalatinus, a ki pedig a november 3-diki határozatnál már megmutatta, hogy mennyire tud hajolni, a kérést valószinüleg — mint ezt az elmondandókból következtetni lehet — elutasítá. Úgy okoskodhatott, hogy nagy különbség van a közt, ha a magyar tanács utasításából a kamarával és protonotariusokkal együttesen jár el az ország határain belűl, meg a közt, ha Bécsben és a maga vállaira vevén a felelősséget, cselekszik. De elutasító válasza hiába volt: kényszeríték most már s az utolsó lépést meg kelle tennie. A ki a meredek lejtőn megindult, nem áll az meg a lejtő lábáig.

November 6-dikán iratta le és adta ki a nádorhelyettes az itéletlevelet [2]) és pedig maga egyedül, a protonotariusok aláirása nélkűl. Miként? arra a következők feleljenek.

»*Istvánffy azt mondotta, hogy lelke ösméretei ellen adja ki a sententiát és erővel adatták ki vele.*« Így szól Illésházy egy

---

[1]) Istvánffy bizonyságlevele Perekedy protestatiójáról 1603. nov. 5. Bécs. BK.

[2]) Illésházy Unverzagthoz 1603. nov. 6. Bécs. Sententia in causa Illésháziana nunc scribitur.« BK. E tán legfontosb iratot a pörből egészen fordítva fogom alább közölni.

későbbi, 1604-diki iratában [1]) és erre tanúkúl nevezi meg a következőket: Pogrányi Benedek. Vizkelety Tamás. Szerdahelyi Mihály. Perekedy István. (Andreassith) Mátyás mester deákja, Forgács püspök emberei: Madocsányi. Apponyi: Forgács Zsigmond emberei (?) Turzó Györgyéi. Abafi Miklós, Turzó Szaniszló felesége és emberei. Semberi Pálné. Listhius János. Erdődy Tamás. a fia emberei, Turzó Kristóf és emberei különösen a galgóczi porkoláb. Bejcsy János és Eszterházy Farkas.

Mátyás főherczeg pedig azon emlékiratban. melyet 1605. elején, mikor Bocskayékkal szemben már számított Illésházy közbenjárására. Unverzagt számára a czélból dolgoztatott ki. hogy ezt a számüzütt főúr ártatlansága felől meggyőzze — Mátyás főherczeg az itéletlevél genesiséről ezeket mondja: »*A magyar tanácsosok véleményes jelentéséből itélet kovácsoltaték. melyet a nádori helyettes Istvánffy eleintén sokáig nem akart kiadni, sőt Illésházy nejének s e nő testvérének Khuennénak mikor ezek vele az ügyről beszélgetének. tanuk jelenlétében nyiltan beösmerte, hogy törvénytelenséget követett el. az ország jogai s törvényei ellen cselekedett. de kényszerítve volt azt tenni. minthogy életét is fenyegették. ha nem teszi. Ugyanigy nyilatkozott Istvánffy más magyar urak és nemesek előtt is*«. [2])

Bizony elég szomorú idők s szomorú viszonyok voltak ezek. S ha ki nem menthető is a gyönge ember. kinek dereka inkább hajolt, mint tört. s ki még azon a magaslaton is. melyre valóban önérdeme helyezte. inkább játszotta az ingó mocsári nád szerepét. mintsem a büszke tölgyhez vágyott volna lenni hasonlóvá, ha ki nem menthető is. mondom, a gyönge ember.

---

[1]) Illésházy memoranduma 1604-ről. KÖ.

[2]) E rendkivűli fontosságú passus eredetiben igy hangzik: ». . . Aus diesem. der gehörten Räth und Commissarien Gutachten einen Sentenz geschmiedet, welchen der Herr Istvánfi als Vicepalatinus in Hungarn lange Zeit nit fertigen wollen: auch gegen die Frau Illéshazyn und ihrer Frau Schwester der Frau Khuenin, als sie desstwegen mit ihm geredt. im Beiwesen Anderer offentlich bekennt, er thue Unrecht, wider die Rechten des Königsreiches Hungarn und dero statuta. er musst's aber gezwungenermassen thun, denn man bethro (— bedrohe) ihm gar auf sein Leben wann er's nit thue. Hat dieses gegen anderen hungarischen Herrn und vom Adel auch geredt, wie zu beweisen.« E memorandumot Cavriani 1605. januar 28-diki levele mellett közölte Illésházyval. KÖ.

elkárhoztatni őt ezért még nem szabad. Nincs könnyebb, mint követ dobni valakire. Annak, ki egy hosszú életet becsülettel élt keresztül, bizony keserves lelki martyrium lehetett azt a lépést megtennie kelleni; és ez a martyrium megmentené a kárhozástól. De elitélnünk kell őt azért, hogy ez a martyrum nem volt tiszta, nem volt bemocskoló mellékgondolat nélkűl való. Ha csak azt mondja vala Istvánffy, hogy: koronás királyom hűségében, engedelmességében aggott meg vén fejem; teszem azt, a mit kivánnak az ő nevében, feleljen érte ő isten s világ előtt! — hagyján! De Istvánffy még mást is gondolt. És ez a másik gondolat a bűn. Bűn, mely tán kimagyarázható, de már nem menthető. Annak a végtelenűl elkeseredett kedélyállapotnak lehetett fattyja e gondolat, a melynek örökszép rajzát adta a költő e remek képben:

És engem akkor oly érzés fogott el.....
 A szőllősgazda is, az egyszeri,
Magánkivűl s őrjöngve kaczagott fel,
 Látván, hogy szőllejét a jég veri,
Dorongot ő is hirtelen kapott fel,
 Paskolni kezdé, hullván könnyei:
»No hát no!« így kiált »én uramisten?
 Csak rajta! hadd lám: mire megyünk ketten!« [1])

Oda van Istvánffynak moralis értéke önmaga előtt s a mit még a jégverés meghagyott, azt sajátmaga paskolja össze dorongjával annak a lelkébe lopózkodott gondolatnak, mely azt súgta neki, hogy: itt az árviz, horgásszuk ki a más úszó gerendáját; nyelét kerítem önbecsem veszett fejszéjének, hasznot húzok, a miből lehet. Egy szorgalmas, becsülettel átküzdött emberélet alkonyán győződöm meg arról, hogy az erkölcsinek nincs értéke: ahhoz nyúlok, a minek a világ még értéket tulajdonít s a minek még dédunokáim is hasznát vehetik. *Ezért* a gondolatáért, mely cynicus módon nyilatkozik egy alább idézendő levélben, kárhoztatom én őt. Látta, hogy hiába ellenkezik, a kényszernek engedni kell: *hát jutalmát kérte a rákényszerített törvénytelen cselekedetnek.*

Már a pozsonyi rendkivűli törvényszék idejében folyamodott Istvánffy a királyhoz, hogy a zólyomi várat és uradalmat

[1]) Arany J., Bolond Istók II. ének 7. vers. Budapesti szemle 1874.

a rajta fekvő zálogösszeg lefizetése mellett inscribálja neki.[1] A bécsi udv. kamara véleményadásra szólíttatván föl, azt felelte, hogy miután Zólyom a bányavárosok közt fekszik, nem tanácsos, hogy különösen magyar uraknak és nemeseknek inscribáltassék, »mert ezek a bányahatóságnak nem levén alárendelve, mint erre elég példa van, sem az udvari, sem az alsóausztriai kamarának nem engedelmeskednek, hanem mindenben csak a magyar jogra hivatkoznak«. Utalt aztán a kamara arra is, hogy 1596-ban, mikor e birtok Pálffy Miklósnak volt inscribálandó, ő fölsége ezt a föntebbi okból nem engedte meg.[2]) Istvánffy e kérése tehát tagadó választ nyervén, időközben Prágában a Joó Jánosnál zálogkép levő Körmend donatiójáért folyamodott s e folyamodását az nap, mikor az itéletlevél készült, nemcsak megújítá, de ezenkivűl és pedig első sorban készséges engedelmessége jutalmát is kérte.

Különös érzés fogott el, mikor ez iratot olvastam; több a megdöbbenésnél. Unverzagt Farkashoz van Istvánffy e mindvégig sajátkezű levele intézve november 6-dikáról. Azok a tiszta, világos, behizelgően szép, őszinte betűvonások nem árúlják el irójuk semmi megbánását, szégyenét vagy lelki harczát; — a toll nem reszketett kezében. — Minden commentár nélkül — egészben, hű fordításban adom a pör e legnevezetesb darabját.

»Kegyelmes uram, nagyon tisztelt pártfogóm! Az itéletle-

[1]) Rudolf a bécsi kamarához 1603. ápril 11. BK.

[2]) A bécsi kamara előterjesztése 1603. augusztus 8. BK. — Érdekes Istvánffy birtokviszonyaira az udv. kamara fölterjesztése 1598. máj. 18-dikáról a császárhoz, melyben Istvánffy azon kérését »das er seinen Töchtern seine Erbgüter vermachen khönne« pártolja. Továbbá ugyanazon évből Istvánffy folyamodása a királyhoz, hogy miután Bika János, a Szigetvártt elveszett Bika András fia, a ki Istvánffyval 10 baranya- s somogymegyei faluban rész-birtokos, a pécsi törökök által megöletett s benne a Bika-családnak magvaszakadt: e 10 falúnak a Bikák által birt részeit neki (Illésházynak) s leányainak donalja a király. BK. Az előbbi irat különben világot vet Istvánffy vagyoni helyzetére, a mennyiben tótországi javait 7000 frtra becsüli, a tolna-, baranya- s somogybelieket, mert a török alatt vannak, nem számitván. A kamara ajánlja I. kérelmét szolgálataiért, melyeket különösen »in den fiscalischen Rechtssachen zu leisten pflege, welche auch verschienenen Landtägen so offt nit fürgenommen wären worden, da es ohn ihm gewest wären.«

vél Illésházy ügyében most íratik. Érette egy protonotarius 10,000 frtot kérne. Én a magam részéről, a mint ezelőtt irtam, mindenben ő fölségének, legkegyelmesebb uramnak kegyeire bizom magam, remélvén, hogy ő nem vonja meg azt öreg szolgájától. Véleménykülömbség támadt köztem s a magyar kamara közt a birót illető kétharmad felől, mely kétharmad a nádor előtt tárgyalt ügyekben a nádor által, régi szokás szerint. visszatartható. Az itéletlevélben is ki akartam fejezni, hogy ez a két rész az enyém, de Perekedy uram a kamara nevében azt veté ellenem, hogy nota infidelitatis esetében minden a királyé. Én soha sem akarok ő fölségével vitázni s engedtem; de csak azon tiltakozással, hogy ez az eset a hivatalnak, melyet viselek s utódaimnak ne praejudicáljon. Könyörgök kegyelmességednek, méltóztassék e vitát jogtudós férfiak itéletére bizni. És történjék, a mi igazságos. Mert én nem mást kivánok s ezt sem vitatkozás kedvéért, hanem hogy kitünjék, mi az igazság és se én sem a fiscus ne rövidüljünk meg. — Még Körmendért is könyörgök kegyelmességedhez, hogy azt mások előtt jutányos áron nekem szerezze meg ő fölségétől, mint már Prágában folyamodtam; — hogy végre-valahára tapasztalhassam a fölség kegyeit s nyúgodtan halhassak meg«. [1])

Se a pénzt, se Körmendet, se a fölség kegyeit e tetteért nem látta soha. [2]) — Ha tudta volna! .... S ha gondolta volna, hogy a mely forrásból, a mely actákból ő merített mikor megírta hazája történetét, hogy ugyanazokból az actákból meríthetnek majd az utódok, egy későbbi kor epigonjai is s

[1]) Dem wolgebornen Herrn Herrn Wolfgango Unverzagt auf Petronell, Ebenfurt und Hainburgh etc. A levél latin. — Nem hagyhatom fölemlítés nélkűl, hogy Pálffy Kata 1505. február 22-kén Prágából azt írja férjének, miszerint Unverzagt mondotta neki: »hogy két hét előtt is Istvánffy ide kűlde supplicatiót, hogy az sententiáért 20 özör frtot adjon ő fölsége.« Azt tartom, ez csak rágalmazás volt Unverzagttól. Pálffy Kata e levele Udv. Cod.

[2]) Mátyás főherczeg 1603. november 14-kén ír a magy. kamarához, hogy a mit Istvánffy Miklós »ratione cuiusdam controversiae inter ipsum et cameram istam de duabus partibus iudiciariis in causa Illésháziana ipsi debere praetensis ortae et per iurisperitos prima occasione oblata dirimendae proposuerat ac iuxta fieri petat« : arról adjon a magy. kamara véleményt. E controvers kérdést a bekövetkező események meddővé tették.

ráakadhatnak a levélre, melynek tartalma letörülhetlenül bélyegzi meg irója homlokát; ha gondolta, sejtette volna ezt, tán legalább nem irja vala azt a fatalis levelet s mi most nem tudnók, hogy ő bűnös volt. »Nem én téptem le homlokodról, magad tépted le a babért!«

— — — — — — — — —

Ez annak az »itéletlevélnek« a története, melyet Istvánffy Miklós a propalatinus, mint a pozsonyi delegált biróság elnöke, a delegált birák nevében, saját maga egyedüli aláirásával s birói pecsétjével ellátva Bécsben, 1603. november 6-dikán, de pozsonyi 1603. márczius 13-diki kelettel kiadni kényszeríttették.

VI.

Illésházy menti szökését. Javai elkobzása. Hamis bizonyítványt kíván a kamara a morva törvényszékre a kobzás miatt, de Forgács és Verancsics püspökök megtagadják. — Tanácskozások, hogy Illésházy ügye az országgyűlésen mikép igazolandó. A kegyelmezésnek s árának kérdése. Mátyás főherczeg határozottan kegyelmet ajánl a király előtt. Bocskay támadása és Illésházy. Mátyás főhg újra kegyelmet követel Illésházy részére s memorandumot írat Unverzagthoz. Mind hasztalan. Illésházy Bocskay részén közbenjáró. Kiegyezése az udvarral. — Mátyás király bizonyságlevele arról, hogy az Illésházy ellen hozott törvénytelen ítélet kiadására Istvánffy kényszerítve lőn.

Miután az »itélet« történetét hiteles adatok alapján elbeszéltem, szükség Illésházyt még számkivetésébe is követni, sőt egész addig menni, míg a korona előtt in integrum nem restituáltaték. Természetes, hogy a pör történetét tárgyalván, az itt következő viharos esztendőket, az újkori magyar historia e legfontosabb korszakát még csak futólag sem vázolhatom. Megfordítva. A ki majd egyszer ez idők történetét tolla alá veszi, annak szolgáljon az, a mit itt elmondandó vagyok, szivesen látott adalékúl.

Illésházy még futása előtt intézkedett, hogy az ellene indítandó törvénytelen lépéseknek tiltakozással élét vegye. November 4-dikén megjelentek a nádorhelyettes előtt Pálffy Kata s Eszterházy Farkas (Illésházy rokona s familiarisa) protestalni a főúr nevében előre is, ha ellene e rendes eljáráson s az országon kivűl itélet hozatnék. [1]) Pálffy Kata ezenfölül még az ellen is óvást emelt, hogy férje makacsság czimén elmarasztaltassék, »mert nem makacsságból, a fölség parancsa megszegése céljából, hanem azért távozott Bécsből, mert észrevévén, hogy a törvény ellen letartóztatni akarják, jobbnak

[1]) Istvánffy bizonyságlevele 1603. novemb. 4. Bécs. BK.

látta ura s királya haragja s absolut hatalma elől egy időre félrevonúlni.[1] Ha nem sikerül ő fölségét idővel megengesztelnie, kész az ország rendei előtt a megkezdett úton pörbe bocsátkozni«. A meghozott itélet után a főúr irásban Istvánffyhoz intézve tiltakozott maga is az ellen,[2] de azonkivül fölhatalmazta egy másik rokonát s familiarisát és javai igazgatóját Bejcsy Jánost a pozsonyi káptalan előtt emelni óvást a maga, neje s osztozatlan két unokaöcscse nevében.[3] Ez az óvás bő reputatiója a főúr ellen a hosszú itéletben emelt vádaknak s mindazt, a mit az eljárás s az itélet ellen ő maga oly sokszor ismételve, aztán régebben Istvánffy és Forgács fölhoztak, újra előadja. Formailag is sok hibát talál a »sententiá«-ban, mert azt a márcziusi itéletet kevés kivétellel egyházi férfiak hozták, kiknek a kanonjog szerint excommunicatio terhe alatt tilos főbenjáró bünügyekben itélni. »Mit ér a bő vérontással szerzett szabadság — így végzi az óvás — mit érnek a hosszú szokás által szentesített törvények, ha néhány kijelölt egyén véleménye döntő az ügyek megitélésénél? Mint állhat meg az ország, ha kétséges vélemények s nem a törvények irányadók: vélemények, melyek csalékonyak s kedvezés vagy gyülölet sugalmazásából erednek?« — Protestált továbbá, mint említém Illésházy neje nevében is Bejcsy; mert ennek, mikor Illésházyhoz férjhez ment, »hat kővára« volt (Sz.-György, Bazin, Likava, Csábrág, Zsitnya s Morenfels) melyek közül ez utóbbi eladatván, Likaván kivül a többi ő fölsége által kiváltatván, a válságpénzen vétettek a közösen birt magyar és morva jószágok; már pedig a nő férje miatt nem bűnhödhetik. Végre tiltakozott Illésházy Ferencz és Gáspár nevében a Bazini és Sz.-György városokban, Pozsonymegyében s egyebütt levő *osztatlan* birtokokra vonatkozólag.

Ez óvásokkal a törvényes kivánalmaknak eleget tőn: jogait föntartá erőszakos eljárás ellen. Most a biztos asylum-

---

[1]) Istvánffy bizonyságlevele 1603 nov. 5. BK. az eredeti az Udv. Codexben. »Volens per moram et absentiam suam aliquam indignationem eiusdem domini et imperatoris regisque nostri praevenire et absolutam potentiam... ex hac urbe Vienna excessisset...«

[2]) 1603. novemb. nap nélkül. BK.

[3]) 1603. novemb. 13. KÖ.

ból kéréssel, könyörgéssel akarta még futása okáról fölvilágosítani azokat, a kiket, míg közöttük élt, nem tudott legalább nagyobb részben fölvilágosítani. Irt Fürstenberg grófnak, a titkos tanács elnökének és Unverzagtnak.[1]) Nem azért, távozott — mondja — hogy szökjék, hanem hogy alkalomra várhasson a királyt megengesztelni; az ártatlan szentek ép úgy, mint az oktalan állatok, kerülik a veszedelmet. Igy tett ő is. Egy ösmeretlenhez, tán dr. Barvitiushoz intézett iratában pedig a jellemző intést mondja: »Tudom én, hogy az én elkobzott javaim ő fölsége sok szüksége között csak annyit érnek, mint csöpp a folyóban; az igazságtalan tett emléke azonban fönmarad örökön«.[2]) November 11-dikén morvaországi birtokáról Hodolinról (Göding) intézett folyamodást magához a fölséghez[3]), melyben kegyelmet kér s minden rosszat, a mi róla mondatik, rosszakarói rágalmazásának tulajdonít. Ugyane napokból való az a levél is, melyet jóakarójához: Mátyás főherczeghez intézett.[4]) Prágában — úgymond — a földnek poráig megalázta magát, hogy ő fölsége csak azt tudassa: mit akar vele; de az egész nyáron át nem kapott határozatot; végre azt hagyták meg neki, hogy Bécsbe menjen, a hol a főherczeg fog neki választ adni, a király nevében. »Mivel pedig már Prágában biztosra mondták nekem, de magam is könnyen átláthattam, hogy abban mesterkednek, miszerint minden jog ellenére örökös fogságba vessenek s hogy ezt végrehajtani Fönségednek van megparancsolva: azért a mit az oktalan barmok is tehetnek, azt tettem — megfutottam — Én nem vagyok affajta, hogy szökjem, az igazság és törvény útját kerüljem; hanem birtokos nemes és becsületes ember vagyok, ki nem börtönt, nem fogságot, nem ezt a megbecstelenítést, hanem kegyelmet érdemeltem hosszas szolgálatimért«.

Hodolinból még egyszer magyarországi jószágaira tért vissza a bujdosó főúr,[5]) valószinüen azért, hogy a mi készpénzt

[1]) Amaz Udv. Cod. emez 1603. nov. 11. KÖ.

[2]) Illésházy Unverzagthoz 1603. decz. 15. Krakóból BK.

[3]) A fogalmazás Illésházy irása. KÖ.

[4]) Kelet nélküli fogalmazvány Illésházy kezével 1603. KÖ.

[5]) November 9-dikén Illaváról intéz levelet neje ügyében Beck Lipót főharmiczadoshoz. 11-ikén Hodolinban van, 19-ikén ismét Illaván.

és ezüstnemüt uradalmaiban talál, összeszedje. Aztán kibujdosott Lengyelországba, a hol legelső dolga volt a lengyel királyt közbenjárásra kérni föl a császárnál [1]) s a hová őt Eszterházy Farkas több szekérrel követte, 39 ezer tallért s nagyszámú ezüstnemüt szállítván Trencsénből öreg nagybátyja kezeihez [2])

Jószágai elkobzását november 9-dikén Pozsonyban levő házával kezdték s aztán november 11-ikétől 1604. január első hetéig folyton tartott a foglalás, melyet a nádori ember Lászlóffy János s a káptalan embere Novák Miklós esztergomi kanonok foganatosítottak volna, [3]) ha a kamara megbizottjainak s különösen Beck Lipót főharminczadosnak brutális föllépése tehetetlenné nem teszi vala a törvény embereit. Nem akarok a roppant mennyiségű ingóság, a várakban fölhalmozott eleség, a pozsonyi, a szent-györgyi és bazini pinczékben heverő borok, a gulyák, ménesek stb. részletezésébe bocsátkozni; elég legyen átalánosságban azt mondanom, hogy Illésházy számtalan beadványában 1604. és 1605. évekből az elfoglalt gabona, bor, ló és szarvasmarha értékét 300 ezer frtra becsüli, a mi óriási összeg abban az időben, s hogy nem túloz, bizonyság az, miszerint csupán a gabona értékét maga a kamara is 159 ezer frtra tette. Volt azonkivűl a főúrnak közel 28 ezer frtja künn kölcsön. Nádasdy Ferencz a többek közt 10 ezer, Turzó György 6 ezer forinttal tartozott; a kötelezvényeket ez összegekről azon meghagyással küldte Mátyás főherczeg a magy. kamarának, hogy behajtatván, felét Pálffy Katának fizesse ki. [4]) Azzal sem törődhetem, hogy az a lefoglalt ingóság nagy része mint kallódott el száz kézen keresztűl.

[1]) Folyamodása Udv. Cod. — Hire járt, mintha a lengyel király egyetértett volna Illésházyval s más urakkal Erdély dolgában Rudolf ellen. A velenczei követ írja a dogénak: »In Vienna sono stati fatti prigioni alcuni baroni Ongari principalissimi et se bene non si può ancora ben penetrare il certo, si susurra però che vi siano per dentro interessi di quel rè (di Polonia) et altri che non si sono potuti haver nelle mani, si sono salvati et ritirati in quel regno.« Dispacci 1603. nov. 17.

[2]) Eszterházy Farkas a pozsonyi káptalanhoz 1604. márcz. 5. Eszterházyt e miatt fogságra akarták vetni, de ő tiltakozott, hogy akkor az Illésházy ellen hozott itéletről ő mit se tudott még.

[3]) Udv. Cod. relatió a foglalásról.

[4]) Mátyás főherczeg jelentése a császárhoz 1603. nov. 26. BK.

úgy mint az útmentén levő szénaboglya, melyből minden közelében elhajtó szekeres egy hónaljalá vagy egy ölelésre valót húz. S mint károgó varjúk a dögre, éhes ebek a konczra, úgy estek obscurus emberek még a foglalás tartama alatt az ingatlan vagyonra. Egyiknek egy, másiknak más, eddig föl nem födözött érdeme jutott eszébe s mert az érdemet jutalmazni illik: ezt vagy amazt a portiót kérték a kir. fölségtől maguknak utalványoztatni. A magy. kamara egyik számtisztje Illésházy egyik szép szent-györgyi szőlejét, egy másik valamelyik bazini szőlejét, egy császári udvari szolga szent-györgyi házát, a pozsonyi harminczados a pozsonyi házát kéri. Nagymihályi Ferencz, magy. kamarai titkár, már föllebb lát, ő a pozsonyi és nyitramegyei Lócz- és Boré-beli nemesi curiákat kéri; a pozsonymegyei Szent-Mihályfalvát Lippay János, az új personalis (azelőtt cancelláriai titkár) kivánja s versenyez az ugyanazt kérő Keméndy testvérekkel, a kiknek apjáé volt hajdan az a birtok. Megjelenik a tudós Dr. Porsius Henrik, bécsi kamarai titkár is s Armbruster uramnak, a pozsonyi főharminczadosnak nem kis bosszúságára, szintén a pozsonyi Illésházy-féle ház donatiójáért könyörög, miután látja, hogy annyian kérnek Illésházy javaiból s hivatkozik arra, hogy az Illésházy-ügy »szerencsés véghezvitelében« neki nagy érdeme van, ép úgy, mint a Homonnay, Török, Dobó s Telekessy-féle fiscalis ügyekben is. Porsius úr, ennyi érdemek után, valóban igen modestus volt kivánságában; nem úgy, mint az a névtelen udvarnok (aulae familiaris), ki 26 évi konstantinápolyi szolgálataira hivatkozva, Illésházy szent-györgyi nemesi curiáját s a hozzátartozó földeket kir. donatiókép örömest elfogadná, nem gondolván meg, hogy óhaja hajótörést szenved Szuhayn, ki ugyanazt rokonai részére kérte. Sokkal okosabb volt Beck Lipót, a ki szintén arra áhitozott, mire Szuhay, de mert a hatalmas emberre való tekintetből kivánságától visszalépett, azt nyerte legalább, hogy őt, mint érdemes férfiút, a magyar kamara maga ajánlá Illésházy bazini malmaival s szőleivel való kir. megjutalmazásra. [1])

---

[1]) Jegyzék a bécsi udv. kamara actái közt; több acta u. o. 1603. vége s 1604. elejéről; aztán Mátyás főherczeg leirata a magy. kamará-

Jutott volna hát a nagy vagyon morzsáiból boldognak, boldogtalannak, ha úgy lett volna, a mint e jó urak akarták. Csak egyedűl az, a kiéi ez óriás birtokok jogszerint voltak, a kinek pénzén szereztettek, a feleség: Pálffy Kata nem talált nagyherczegséggel fölérő latifundiumain helyet, a hová fejét lehajthassa, ajtót, mely előtte megnyiljék, ruhát, a melyet felöltsön; 200 ezer frt ára gabonából s borból egy ezipót, melylyel éhét, egy kortyot, melylyel szomját csillapítsa. Rokonainál és idegeneknél kellett élnie. Mert noha az itélet értelmében csupán Illésházy javai voltak lefoglalandók, feleségeéi ellenben érintetlenűl hagyandók, sőt a törvények szerint dos-át megadni s lakóhelyet kelle számára kijelölni a megnótázott férj birtokaiból: mind ezzel a magyar kamara emberei nem törődtek; sőt az a körülmény, hogy az örökáron vett birtokoknál, Trencsénnél, Suránnál s a morva javaknál, Illésházy egyelőre kihagyatta neje nevét az örökvételi szerződésből, egészen kapóra jött a pénzre éhes kamarának. Hiába hangsúlyozták Illésházy és ügyvédei, miszerint »a tripartitumban pars I. tit. 110 az áll, hogy ha a férj felesége pénzén vesz valamit, vagy épít, vagy jószágot vált, azzal a nő pénze el nem veszhet; még ha el kell is a férje jószágát adni, de a feleség pénze megadassék.« [1]) A kamara hatalma olyan nagy volt, hogy mikor Pálffy Kata a pozsonyi káptalan előtt, számtalan tanú vallomása által, törvény szerint be tudta bizonyítni, hogy neki mije volt s mije Illésházynak, mikor férjhez ment hozzá: a káptalan, megrémítve a kamara által, a tanúvallások kötelességszerű kiállítását megtagadta. [2]) Hogy a »dos« és »residentia« dolgában semmivel sem viselte magát tisztességesebben a kamara, gondolhatni. A királyi ügyek igazgatója, Somogyi, Illésházynak ez esküdt ellensége, eléggé nem röstelte azzal a »véleménynyel« kedveskedni Szuhaynak, hogy miután, (noha megjegyzendő, hogy Illésházy kir. föudvarmester volt) Illésházy a

---

hoz 1604. jan. 24. és febr. 4. és Porsius Henrik kérvénye Mátyás főherczeghez 1604. febr. BK.

[1]) Illésházy, nejéhez 1605. febr. 7. Udv. Cod.

[2]) 1605. január 4. protestál Bejcsy János e miatt Pálffy Kata nevében a locumtenensnél Pethe Mártonnal; ennek bizonyságlevele erről. Udv. cod.

bárók sorában nem található föl«, neje nem követelhet »dos«-ában várakat, hanem fejedelmi kegyből, ha lakóhelyet nyer, elégedjék meg vele. [1]) Ebből aztán Szuhay tüstént le is húzta a következtetést. Az Illésházy-féle birtokok közül még Likava vára, e zálogjószág (mely felében Illésházynak, másik felében nejének volt a koronától inscribálva) Pálffy Kata kezében volt. Azt, hogy a vár fele kétségtelen joggal az asszonyt illeté, nem tekintették, csak azt hangsúlyozák, hogy nem »dukál« neki vár s határozatba ment Likava elfoglalása is. Pálffy Kata ellenállott, a várat ostrommal kellett bevenni [2]) s bizony nem Somogyin múlt, se nem Szuhayn, hogy a szegény asszonynak ez ellenállásért hűtlenségi keresetet nem akasztottak a nyakába. [3]) Nagyon jellemző mind a kamara ellenséges indulatára, mind Mátyás főherczeg valóban nemeslelkűségére, hogy mikor Szuhay a vár erőszakos elfoglalása iránt megteszi javaslatát, a főherczeg két napra rá igen melegen ajánlja császári bátyja kegyelmébe az ártatlan asszonyt, hogy ha már mindenét elfoglalták: legalább Likavát hagyják meg neki. [4]) — És ez a bitang állapot nemcsak addig tartott, míg a foglalás, a számadások átvizsgálása stb., így volt ez évekig. Lefoglalták az asszony mentéit, szoknyáit — pedig ezeket már csakugyan nem Illésházy viselte — s azokét a nemes kisasszonyokéit, a kiket Pálffy Kata, az akkori főrangú hölgyek szokása szerint, nevelés végett férjhezmenetelükig udvarában tartott. Nem egyszer, többször folyamodtak az istenadták a kamarához, de nem használt. S mivel köztük nehány már menyasszony volt, lakodalmát a bekövetkezett farsangban akarta tartani; de kelengyéjét birói zár alatt tartották: az egész női udvar Mátyás főherczeghez fordúlt folyamodásával. [5])

Körűlbelől hasonló dolog történt Illésházy unokaöcscseinek nagybátyjukkal közösen birt. osztatlan birtokaival, melye-

[1]) 1603. decz. 12. bécsi udv. kamarai följegyzés. BK.

[2]) 1603. decz. 4-dikén javasolja a magy. kamara, hogy Likava erővel foglaltassék el. BK. És Liptómegye bizonyságleve a megtörtént tényről. 1604. decz. 3. KÖ.

[3]) Erről később szó lesz.

[4]) 1603. decz. 6. Mátyás főherczeg a császárnak. KÖ.

[5]) »Virgines et mulieres gynecii magnificae dominae Catharinae Pálffy« folyamodás sine dato (1604—5.). BK.

ket egy álló esztendeig lefoglalva tartott a kamara, csak 1604 őszén rendelvén el az osztályt, s a két unokaöcst illető rész szabadonbocsátását.[1] — Bosnyák Tamás, Illésházy közel rokona és Surányban azelőtt kapitánya, szintén eleget panaszkodhatott. Illésházy még régebben örökbe vallotta Bosnyáknak Surány várát s a hozzátartozó birtokot s daczára, hogy a kitünő katonát a nyitrai püspök meg Turzó György, de még a magyar kamara is igen melegen ajánlották a fölség kegyeibe,[2] neki is bűnhődnie kelle a bécsi kamara kapzsisága miatt.

Illésházy morvaországi javait, bár valamivel későbben, ugyanaz a sors érte, mint a magyarországiakat. Legelőbb azért akarták a főurat, mint morva rendet, a morva törvényszék elé czitálni, mert a prágai Altstadtban, Dohna János házában, a magyar tanácsosok előtt tett abbeli »fogadását«, hogy az ellene hozott itélet meghallgatására Bécsbe fog menni, megszegte.[3] Egyúttal azonban tudatta a prágai udv. kamara Lobkovitzi Poppel Zdenko cseh kancellárral, hogy Hodolin (Göding) elfoglalandó.[4] Leszenyei János, Illésházy hodolini várnagya, e derék ember lótott-futott, hogy urán segítsen. Az öreg Zierotin, Illésházy jó barátja, e nagytekintélyű morva úr azt javaslá, hogy Illésházy az országhoz írjon, a (morva) rendektől kérjen támogatást e törvénytelenség ellen. »másként — mondá Zierotin — ebben az dologban emberi állat mostani időben nem segíthet, mert nagy a hatalom.« De ennek kézzelfogható eredménye még se lön. Sőt hiába kisérté meg Illésházy egy 1602. jan. 16-dikára (tehát pöre előtti időre) visszakeltezett örökvalló-levéllel, melyet tán Zierotin tanácsára állított ki neje nevére, segíteni a dolgon:[5] az történt, a mit Lesze-

[1]) A magyar kamara a bécsihez 1604. okt. 9. BK. — Illésházy Ferenczczel sok baja volt a kamarának, mert a lefoglalt borokat eladatta s a pénzt — búbánatában — korcsmákban eldorbézolta s mikor aztán mámorosan hazatért, sok zenebonát tön a kincstártól kirendelt provisorral stb. — A magy. kamara jelentései 1604. jan. 21. és szept. 13. BK.

[2]) Turzó György és Forgács a főherczeghez 1603. nov. 24. és 26. és a magy. kamara ugyanahhoz 1603. decz. 20. BK.

[3]) Német fordítása a morva citatiónak 1603. nov. BK.

[4]) A prágai udv. kam. jegyzéke 1603. nov. 12. BK.

[5]) Udv. cod. és Leszenyei Illésházynak 1604. deczemb. 13. szinten Udv. cod.

nyey megjósolt. Mivel a morvák »nem mernek semmit is szólni, féltik praebendájukat« s mert a főkapitány nagyon ingadozó ember, főként azonban azért, mert a hodolini uradalmat a császár Dietrichstein Miksának szánta, mint a kinek sokkal adós, úgy hogy még rá is kell fizetnie [1]): nincs remény a birtok megtartásához. Szegény Illésházynét deczember közepén űzték ki a várból, sőt utólag kötelezni akarták a 3 kocsin kivitt ingóság visszaadására. [2])

Oly könnyen azonban nem ment Morvaországban a confiscálás, mint idehaza. Ott nem volt itéletlevél, a melynek alapján fölléphettek volna (bár csak látszat kedveért is) a tiltakozó Illésházy ellen. Azért bizonyítvány kellett a felől, hogy Illésházy ünnepélyesen adott szava, fogadása ellen, szökött el Bécsből. [3]) Ha ez megvan: úgy makacsság czímén jure is szentesíteni lehet a defacto véghezvitt morva kobzásokat. E czélból az udv. kamara a magyar cancellár Forgács Ferencztől, Verancsics Fausttól és Istvánffytól, mint a kik előtt tette volna Illésházy fogadását, bizonyítványt kivánt a fogadás felől. [4]) E bizonyítványnak a megküldött formula szerint úgy kellett volna hangoznia, hogy Illésházy eskü helyett ünnepélyesen fogadta, hogy a közte és a fiscus közti pörben ellene Pozsonyban hozott, fő- és vagyonvesztésre szóló itélet kihirdetésének meghallgatására Bécsbe megyen. [5]) — Ilyen bizonyítványt a 3 magyar úr egyike sem állíthatott ki, mert hiszen annak a később Istvánffy által compilált itéletnek októberben, mikor Illésházy a »fogadást« tette, se híre, se hamva nem volt még. De, mert ez a bizonyítvány *kellett*, tehát nyomást alkalmaztak a három úrra. Azt kell hinnem Leszenyey két levele után, [6]) hogy Istvánffy a kivánt bizonyítványt kiállítá; azt kell hinnem, mert az ő bizonyítványában, hogy kifogásolni valót találtak volna,

---

[1]) Leszenyei most említett levele (udv. cod.) és 1606. jan. 10-dikén kelt levele. KÖ.

[2]) A prágai kamara jelentése a titk. tanácshoz. 1603. deczember 20-dikán. BK.

[3]) Egy egykorú följegyzés (1604. márczius körüli időből) az udv. kam. levéltár iratai közt.

[4]) 1604. febr. 14. udv. kamarai leirat. BK.

[5]) Forgács Ferencz a magy. kamarához 1604. jún. 2. BK.

[6]) 1604. febr. 13. Udv. Cod. és 1605. január 10. KÖ.

arról nincs nyom az acták között, míg társaiét — mint látni fogjuk — visszavetették. Mert Forgács, a cancellár, nem úgy tőn, mint a propalatinus. Az ő bizonyítványa megfelel a valóságnak; elmondja, hogy mikor Illésházy előtt a király 1603. október 3-diki decretumát azon hó 16-dikán fölolvasta, Illésházy azt felelte rá, miszerint örömest fog Bécsbe menni, a nélkül is az levén szándéka, ha oly ünnepélyesen nem adják vala is tudtára a fölség akaratát — s erre kezét adta.[1]) — Ezzel nem voltak megelégedve Prágában s újra sürgették a formula szerinti bizonyítványt. De mert a cancellár-püspök határozottan kinyilatkoztatá, hogy ő olyat, mint a mit az a formula ád az ő szájába, Illésházynak soha se mondott, s azért azt nem is bizonyítja;[2]) valószinűen valami, ha akarom vemhes-féle stylizálásban egyeztek meg vele; mert bizonyítványt (Leszenyey föntebb mondott levele szerint) töle is küldöttek a morva főkapitány kezéhez.

Valóban lélekemelő a derék csanádi püspök, a tántoríthatlan becsületességű Verancsics Faust eljárása s magatartása is. Mikor ő parancsot vőn a bizonyítványt a mellékelt formula szerint kiállítani: egyenes lelke a cynicus kivánságon megbotránkozott. Tüstént levelet írt Unverzagthoz (mert tudta, hogy a parancs atyja ez), melyben röviden kijelenté, hogy Illésházy a kérdéses jelenet alkalmával csak annyit mondott, hogy engedelmeskedni fog; a mi pedig magát a kézadást illeti, ezt Verancsics nem láthatván, nem bizonyíthatja. Nem láthatta pedig azért, mert mikor a kir. decretum fölolvasása végeztével a cancellár Forgács fölállt, Illésházy kezét veendő, Verancsicsnak hátat fordított.[3]) A csanádi püspök e levelére Unverzagt egy csodálatos kir. parancscsal felelt; csodálatossal, mert a mandatum az okot, a mely miatt Verancsics a kivánt bizonyítványt nem állítja ki, méltányolja ugyan, — de a bizonyítvány azonnali kiállítását mindamellett követeli.[4]) Verancsics kiállított olyat, a minőt lelkiismerete megengedett; nem voltak

[1]) A bizonyitvány kelt 1604. márcz. 2. BK.

[2]) Forgács Ferencz a magy. kamarához 1604. június 2. BK.

[3]) Verancsics Faust Unverzagthoz 1604. (február 14. után és 29. előtt). BK.

[4]) A kir. mandatum 1604. febr. 29. BK.

vele megelégedve; egy harmadikkal ismét nem; május 14-kén újra megy a rendelet, de azért az erre adott bizonyítvány sem kielégítő. Utóvégre is Verancsics győzött. Nem kivántak tőle bizonyítványt; helyette a magyar cancellár titkáráét, Himmelreich Tiborczét küldötte meg Unverzagt a morva főkapitánynak; noha — becsületére legyen mondva — a titkár is csak többszöri visszavetés után volt képes »sufficiens testimoniumot« szolgáltatni.[1]) A morva javakért való pörösködés — extra dominium — különben az 1605. év közepéig tartott, sok bajt, lótás-futást okozván Pálffy Katának s a hű Leszenyeynek. Minket az ügy ez oldala alig érdekelvén, visszatérünk az elhagyott kerékvágásba.

Mikor a fiscus az összes Illésházy és Pálffy Kata-féle javakra rátette kezét, a mindenéből kiforgatott nő testvérjénél b. Khuennénál vonta meg magát Bécsben, és sógorának Cavriáni Ottaviónak javaslatára elhatárzá, hogy személyesen megyen a császári udvarba javai visszaadását s az itélet megváltoztatását sürgetni. Az utasítások, miket Cavriani irásban adott sógorasszonyának,[2]) gr. Fürstenberg, Unverzagt és Hornstein megnyerését ajánlják; de egyszersmind azt is, hogy ne egyezkedjék, hanem kétségtelen jogai alapján szilárdan álljon az asszony. Nem titkolja különben Cavriani, hogy egyelőre kevés a remény. Úgy is lőn. A legelső csász. határozat, mely 1603 decz. 31-én kelt[3]) nem véli megváltoztatandónak az itéletet s az eddig történteket; mindössze azt ismeri el, hogy a likavai birtokok fele Pálffy Katát illeti, sőt 50 jobbágyot a másik feléből (200 jobbágy helyett, mely törvény szerint egy magnificus nejét illeti) rendel neki loco dotis et residentiae. E kir. határozat érteni való, ha észreveszszük a lólábat — a szükséget — mely a szigor leple alól kilógg. Ezidőben történt az, hogy az udv. kamara az égető kiadások födözésére sehol sem tudott már kölcsönt kapni, mignem az öregebb Henkel Lázár — mert már a fia is speculált — 150 ezer forintot oly kikötéssel

---

[1]) Verancsics ez ügyére vonatkoznak következő iratok: 1604. márcz. 5., ápr. 24., máj. 14. máj. 17. máj. 29. mind BK.

[2]) 1604. eleje, datum nélküli. KÖ.

[3]) KÖ.

ajánlott föl, hogy úgy azt, mint a már addig adott félmilliót a titkos tanács neki biztosítsa. Egy héttel a Pálffy Katának adott kir. határozat előtt ment a prágai udv. kamarához a titkos tanács jegyzéke, melyben tudatja, hogy azon 500 ezer rajnai forintért, melylyel ő fölsége (saját személyében) aztán az udv. kamara id. Henkel Lázárnak tartozik, meg azért a legutóbb kölcsönzött 150 ezer forintért, melylyel ily nagy szükségben lehet mondani az egész keresztyénségnek használt Henkel, első sorban az Illézházy és Joó-féle confiscált javak Magyar- és Morvaországban lesznek lekötve, aztán más oly javak, melyeket ő fölsége amúgy is elzálogosítani s eladni akart s ha ez sem volna elég: akkor bárminemű jelen és jövendőbeli kamarai jövedelmek.[1] — Természetes hát ily körülmények között, ha a, bár a nő pénzén szerzett javak visszaadásáról álmodni sem lehetett.

Most az foglalta el a király figyelmét, hogy a jövő (1604) év elejére hirdetett országgyűlésen mint kellessen a netán zajongó magyar rendeknek Illésházy pörét úgy előadni, hogy az egész ügy simán intéztessék el. Egy hónapra Illésházy szökése után Rudolf már meghagyja Mátyás főherczegnek, hogy a megbizhatóbb magyar tanácsosok véleményét kérje ki; két hét múlva sürgetve ismétli a meghagyást, ezt azzal motiválván, hogy miután a rendek nagy része nem ismeri Illésházy ügye állását, komolyan lehet tartani, hogy e rész, a főúr izgatásai s protestatiói következtében, nagy lármát fog csapni s kellemetlen zavarokat okozni.[2] Az első meghagyásra fölszólított tanácsosok azt javasolták, hogy az itéletlevélből az indokok az országgyűlési propositiok közé irassanak ki; a főherczeg azonban (valószinűen Illésházy jóakaróinak sugalmazására) jobbnak vélte az egész itéletlevelet s mellé a pör összes actáit a propositiók mellett a rendek elé terjeszteni s már parancsot is adott e részben a magyar kamarának,[3]) mikor császári bátyja második meghagyását vette. Erre a főherczeg

---

[1]) A titkos tanács jegyzéke a pragai udv. kamarához 1603. decz. 24-dikén BK.

[2]) Rudolf leiratai Mátyás főherczeghez 1603. decz. 5. és decz. 11-dikén. BK.

[3]) Mátyás főherczeg a magy. kamaranak 1603. decz. 18. BK.

a helytartót bizta meg a magyar tanács kikérdezésével; de mert ez — a mi többször is megesett — nem tudta összegyűjteni a magyar tanácsosokat, kénytelen vala a főherczeg egyenként szólítani föl a magyar cancellárt, Istvánffyt, Turzó Györgyöt és Forgács Zsigmondot. Ezek aztán Szuhayval együtt azt javasolták, hogy a propositiók közé semmit nem kell Illésházy ügyéről inserálni, hanem várni lesz legjobb arra, a mit Illésházy neje és barátai az országgyűlésen előhoznak, erre kell majd aztán ő fölsége nevében felelni s aztán egy külön czikket indítványozni. [1])

Ez a tanács nem elégíté ki az udvart. Nem ok nélkül tartottak, hogy Illésházy pártja komoly zavarokat okozand; hiszen embereit is, kik óvásait az országban széltiben-hosszában terjeszték, elfogatni kapott parancsot a főherczeg. [2]) Olyan tanács kellett, mely a királyt megnyugtassa. Ujra összegyűjték hát a magyar tanács kéznél levő tagjait, kik most már csak eszközök voltak Szuhay vasmarkában, kinek omnipotentiája alatt nyögött akkor mindenki, a ki ellen nem mert tenni senki. Hogy Szuhay azt tette, a mit Unverzagt akart, arról már jóval föntebb szólottam. Készsége azonban még ezenfölül is hatalmas rúgót nyert a gyülöletben, mely benne Illésházy ellen új és erősebb lángra lobbant azóta, mióta Joó János lefoglalt papirjai között 14 darab Joó Jánoshoz intézett levelére akadt, melyek nagy része nem épen hizelgő módon nyilatkozik az erőszakos elnökről, sőt vádolja, ostorozza őt. E levelek egyikében Illésházy a hamis és hizelkedő tanácsadókat szidja, »kiket az úristen megver;« másikban, Szuhayra czélozván, azt mondja, hogy »valamely lator engem árulóvá akar tenni, ő maga az áruló«; egy harmadikban Szuhayt szapulván, azt mondja »hogy amaz gonosz ember oka minden bajának, kit ha szintén szájára bocsát kegyelmetek, ezután senki meg nem maradhat miatta . . . stb. [3]) Ezek s ezekhez hasonló passusok kihozták Szuhayt sodrából s beküldvén azok fordítását a főherczegnek, neheztelő hangon hánytorgatá, hogy im' ez a

[1]) Mátyás főherczeg jelentése Rudolfhoz 1604. jan. 28.

[2]) Mátyás főherczeg a magy. kamarának 1603. decz. 18. BK.

[3]) Illésházy levelei Joó Jánoshoz 1601. június 24. nov. 6., 1602. febr. 13. BK.

jutalom a mit hűségeért kap. »Ha hű szolgálatinkért — úgymond — szidalomban s rágalomban részesülünk, nem látjuk be, miként hajthassuk végre a jövőben a ránk bizottakat. S ha védelmet efféle ellenében nem nyerünk, bizony rövid idűn beállhat az eset, hogy nem találkozik majd ember, ki ily ügyekben szolgálni volna hajlandó«. [1]) Haragjában azt szerette volna, ha Illésházyt Lengyelországban is utóléri a király büntető keze s ő tőle származhatott az az utóbb elejtett eszme, hogy a lengyel király — tekintettel az osztrák házzal való jó viszonyára — Illésházyt adja ki a magyar igazságszolgáltatásnak. [2])

Ki mert volna nálunk Szuhay haragjának ellenállani? Azok a tanácsosok, kik részint praebendájuk miatt, részint egyéb személyes tekinteteknél fogva függő állásban voltak az udvartól s Szuhaytól? [3]) Ezt várni nem lehetett, ha tudjuk azt, hogy teljesen független emberek is mily aggodalomban éltek, hogy valami ürügy alatt nótapört akaszt nyakukba a kormány s őket, mint Illésházyt, tönkreteszi. Fölötte jellemző Dersffy Miklósnak, Illésházy egyik rokonának, a tárgyban írt érdekes, a Bocskay támadását megelőző helyzetre élénk világot vető levele. »Oly nagy rettegésben vagyunk és suspicioba — mondja a többek közt [4]) — hogy nem tud ember kinek hinni; mert sok az susurro, hogy az mit ember nem mond is, még azt is emberre költik. Énnekem kétfelől is irták, hogy igen oltalmazzam magamat. Ha én kegyelmeddel akkor (= Illésházy futásakor) bemenet szembe löttem volna, kit most nyilván beszélnek, veszett ember voltam volna. Még Lévay Péter uramat is és szegény megholt Balassi Menyhártot is fönyegették, hogy ráhijják; mert most mindenhez fortélyt találnak és a hizelkedésnek, hamisságnak vagyon helye, az igazságnak teljes lenyomása. Ha az úristen az ő nagy irgalmasságából fel nem serken és meg nem segit bennünket, a mint az tanétványokat az elmerült hajócskában, teljességgel

[1]) 1604. jan. 3. — A magy. kamara Mátyásnak BK.

[2]) Mátyás jelentése Rudolfnak 1605. decz. 25. BK.

[3]) Napragy erdélyi püspök pl. epen akkor kérte a sági prepostságot.

[4]) 1604. január 29. Udv. cod.

el kell merűlnünk és nagy lölkifájdalomba meg köll epednünk .... Az papok *(t. i. Szuhay, Pethe és Migazzi)* és az kamara dominantur nobis juxta placitum illorum. És kicsoda a ki merne szólni? Bizony oda vagyunk, nem mondhatok egyebet; ugyan nincs az urak között a ki merne; kik elholtak, a ki vagyon nem meri ...... Az ország követi, ha akarnák, azok szólhatnának bizvást; de azok sem akarnak, mert ki maga dolgáért jő fel az gyűlésbe, kinek pedig szavát meg nem hallják. Szintén reánk tölnék az sententia: Omne regnum in se ipsum divisum desolabitur. Minden nyomorúságunknak és törvintelenségünknek magunk vagyunk okai; nem vethetjük okát sem fejedelemre, sem a német tanácsra; hanem az sok hizelkedő irigységéből való informatiók és consiliumok, kivel naponként magunkat vesztjük, szélesztjük .... Az igazság nem fog most, nollevelle az hazugságnak tapsolnunk köll, az míg az igaz biró fel nem serken! ...[1])

Nemcsoda hát, ha a körülmények nyomása alatt a magyar tanácsosok u. m. Pethe Márton, Forgács Ferencz, Napragy püspökök, Draskovics János bán és Forgács Zsigmond a január 30-kán tartott tanácsülésben (melyben ellenőrködni Szuhay is részt vőn) ismételték ugyan az elébbi véleményt, (hogy t. i. Illésházy ügyét nem kell a propositiókba fölvenni); de tekintettel arra, hogy miután efféle notázásnak a végrehajtás előtt ki kell hirdettetnie az országgyűlésen, Illésházy pártja okvetlen nehézségeket fog támasztani: jó tanácsokat is (méltókat Szuhayhoz) adtak. Emlékeztetni kell a követeket, hány nemesnek foglalta s disputálta el Illésházy, a maga telhetlen fösvénységénél fogva, határját, mesgyéjét, hányat elnyomott, ha ellene tőnek — s ez emlékeztetés után főleg az azon megyebeli követeket, a hol Illésházynak birtokai voltak, meg kell ellene nyerni. Ha ez megvan: akkor bizonyos, hogy a rendek helyeselni fogják az itéletet s beczikkelyezik Illésházy proscriptióját, a mi az ország törvényei szerint okvetlen szükséges.[2]) Szuhay a tanácsnak e határozatát helyeselte s csak arra figyelmeztette mellesleg a főherczeget, hogy a magyar taná-

---

[1]) Illésházy e levél hátára ezt jegyzé föl: Keresztyén levél.

[2]) A nevezett tanácsosok fölterjesztése Mátyás főherczeghez 1604. január 30. BK.

csosok véleményét követvén, a helytartónak és cancellárnak — eshetőségekre való tekintettel — ne irásban, hanem élőszóval parancsolja meg az előkelőbb megyék követei megnyerését. [1])

Az országgyűlés közeledtekor Illésházy a számüzetésből óriás tevékenységet fejtett ki. Nemcsak a fejedelmet, Mátyás főherczeget, a titkos tanács egyes tagjait, nemcsak ismerőit, barátait ostromolta leveleivel, folyamodványaival, de fölkereste a rendeket, föl az egyes megyéket is külön-külön. [2]) E nemű latin s magyar levelei igazán megrendítik az olvasó lelkét. Az a végtelen bizalom a törvényhez, abban a törvénytelen világban, az a szívós ragaszkodás jogaihoz, azokban a jogtalan, erőszakos időkben, az igazságba vetett rendületlen hit akkor, mikor az igazságot oly sokszor tapodták lábbal; mindez oly jellemvonás abban a hazájából kiüzött agg nemesben, mely alakját rokonszenvessé, lelkét irigylendővé teszi előttünk — s annak, a ki öreg létére az ifjú forró szivével tud bizni, hinni és remélni, örömest nézzük el, szivesen felejtjük gyöngéit a multban lélekerejeért a jelenben. Hangja e sürű folyamodásokban s levelezésben, melyek lapjaira reszkető kézzel vetette vén keze az apró betűt, kérő és feddő vagy szemrehányó a hogy kell; de mindig méltányos és meggyőző — mert a lélek bensejéből fakad. Nem megragadó-e, mikor keserű gúnynyal odaszól a titkos tanácsosokhoz: »vigyázzatok, kegyelmes urak, mert bizony-bizony még számot kell adnotok az Úr itélő széke előtt s majd nem lesz elég azzal védekezni ott, hogy Szuhay uram mondotta vagy javasolta úgy!« [3]) — Turzó Györgynek, az irigy barátnak pedig azt mondja: »Bátor ne annyira én érettem, hanem házastársotokért, maradéktokért ne consentiáljatok uram ezféle törvéntelenségnek; mert nem regnicolae sed mancipia camerae leszen az ország. Küldjen föl kegyelmetek ő fölségéhez, hiszen esküdt és koronás királya az országnak, tartozik az törvényt

[1]) A magy. kamara Mátyás főherczeghez 1606. febr. 10. BK.

[2]) 1604. febr. 6. a császárhoz és Mátyás főherczeghez KÖ., ugyanakkor a titkos tanácsosokhoz KÖ. és Turzó Györgyhöz u. o.

[3]) »Certe illustrissime domine, coram tribunali domini nostri Jesu Christi reddenda erit adhuc aliqua ratio, neque erit sufficiens quod dominus Szuhay sic dixit vel opinatus est . . .

oltalmazni«. [1]) Az ország rendeihez intézett két folyamodása [2]) elsejében is minden bajáért a kamarát okolja. »Én urunkra ő fölségére nem panaszolkodom, hanem az kamarásokra . . . Im uramisten három vagy négy ember informatiójábúl majd minden törvényét az szegény országnak semmivé teszik. Kérdjék meg minden vármegyét, kinek vagyon békessége miattok? . . . Igaz ideje, hogy kegyelmetek házája igazságáért törvényeért megszólaljon azok ellen, a kik igy törvéntelen absoluta potentia járnak rajtunk . . . Im látja kegyelmetek, ha mit az ország az gyűlésben törvényünk erősségére végez, egy vagy két informator kihagyatja belőle« . . . A megyékhez küldött leveleiben pedig a következő passus jellemzi az akkor valóban méltán »bús magyar« gondolkozás módját, melybe a megyei nemesség köréből kiemelkedett főúr oly jól beletudta magát nemcsak képzelni, de őszintén érezte is: »Nem tudom — úgymond — mire valók lesznek immár az ország törvényei és birái, ha azzal sem élhetünk. Sok vérek hullásával, sok vitézségekkel, fáradsággal találták az magyarok szabadságokot, törvényeket. Im két-három ember majd semmivé teszi. Ha országunk elveszett, az körösztyénség mellett veszett el, magunk is, ha fogytunk, az sok pogán had miatt fogytunk el, az mellett az szomszéd országok épek és megmaradtak. Ezzel azért, hogy meg nyomorodtunk és elfogytunk, el nem veszhetett az ország törvénye. Itélje meg az igaz isten mindezeket és tekintsen reá az magasságból«. [3])

Kérvényeim s levelein kivűl segélyére jött Illésházynak a közelkeseredés, a közhangulat is. Már az ország határain

[1]) Levele Turzó Györgyhöz, mint föntebb.

[2]) 1604. febr. 7. és febr. 15. Az elsőből igen érdekes a következő passus: Nem ok nekűl még az mikor ép volt Magyarország és az nemes uraim közűl nyolczan ültek az ő fölsége tanácsában, im utóbban is Ferdinandus urunk idejében is Pál érsek (=Várday Pál) mellett mint locumtenens mellett 6 nemes ember tanács lakott. . . mert az ország törvényit, decretomit és annak folyását nem lehet hogy tudhassa az, a ki csak imittamott teként az decretomban; ennyire elfogyván immár az urak, igen szükség volna, hogy most is az ő fölsége tanácsában locumtenens uram mellett volnának az nemes uraimban, ha országúl köllene nekik fizetni is; az informatiók ne függenének két vagy három embertől csak.

[3]) 1604. január 13. Landskron KÖ·

kivül Bécsben és Prágában rosszat beszéltek a magyar tanácsosokról s különösen az egyházi rendűekről a bibliából, Pontius Pilatus ajakáról vett jellemző idézet járt szájról-szájra: »A te néped és a te papjaid adtak át téged énnekem«; mintha azt akarta volna a közvélemény mondani, hogy ha a magyar tanácsosok nem ejtik el a vérükből való vért, az idegen nem merte volna hajaszálát se meggörbíteni.[1] — Benn az országban egyes megyék annyira megbotránkoztak az Illésházy ellen való eljáráson, hogy egyátalán követeket sem akartak választani a kihirdetett országgyűlésre, sőt Trencsén például még a megürült alispáni széket is csak a jó Dersffy capacitálásai után tölté be.[2] Maga a magyar kamara egy a bécsi kamarához intézett jelentésében — melylyel azon eljárását indokolja, hogy a kincstári pörös ügyekben a kir. mandatumokat, nehogy lárma támadjon miattuk, idő előtt nem küldte szét — kiemeli, miszerint Illésházy és Joó ügye megrémíté az embereket. »Megnémúlva kiki csak várja, mi fog történni s már azt beszélik fönhangon a nemesek, hogy a jelen országgyülés nem az ország javát illető dolgok végzésére, hanem pörlekedés czéljából hivatott egybe s hogy az országgyűlések ma-holnap nyolczados törvényszékekké sülyednek«.[3] De bizony nem is valami nagyon lehetett ezen csudálkozni: a Nádasdy Tamás, Pető Ferencz, Csetneki, Lorántffy és Osgyáni Bakos család, az Ispán István és Sulyok István, meg a Balassa család s más többek ellen megkezdett s e dietán elvégzendő fiscalis pörök látása elég okot adott a magyar nemesnek, úgy gondolkodnia.[4]

Mind ennek következménye az lőn, hogy az a kérdés mely két hóval ezelőtt még szóba sem jöhetett. t. i. Illésházy megkegyelmeztetése, most tárgyalásba vétetik. A bécsi kamara

[1]) Erről maga a magyar tanács panaszkodik 1604. jan. 30-dikán tett előterjesztésében a főherczegnek »...tam Viennae quam Pragae ignominiose his et aliis verbis: »Gens tua et pontifices tui tradiderunt Te mihi« nos taxari, per ora hominum circumferri ac opiniones nostras divulgari.«

[2]) Dersffy említett levele. Udv. Cod.

[3]) A magyar kamara a bécsinek 1604. febr. 10. BK.

[4]) A magyar kamara egy 1604. január 26-diki iratának mellékletei. Signatura causarum in futura dieta levandarum. BK.

jelentéséből [1]) látszik, hogy a király hajlandó volt erre, legalább elméletben, noha mind a bécsi, mind a magyar kamara ellenséges indulattal fogadták a gondolatot. Az utóbbi [2]) azt hiszi, hogy a főúr nem őszintén, hanem fortélyból kér kegyelmet, szándoka csak az, hogy »újonnan kigondolt frivol kifogásokkal« döntse meg birái tekintélyét — s ezért nem tanácsolhatja a megkegyelmeztetést. Ha azonban ő fölsége erre mégis el van szánva: akkor térden állva kérjen elébb Illésházy bocsánatot, hiteles helyen esküdjék meg, hogy gyülöletét mások ellen leteszi s miután ez megtörtént, fizessen valami nagyobb összeg pénzt birságúl s aztán azon föltétel alatt, hogy a legkisebb vétség esetére a már hozott itélet ipso facto érvényre jut, ám nyerjen kegyelmet. A bécsi kamara [3]) most Szuhaynál is szigorúbb volt, mert azt vélte, hogy az ügy kegyelem utján való megoldásából ő fölségére csak gyalázat háramlik s inkább jobb lett volna az egész ügyet soha meg se kezdeni. Azt javaslá azért a főherczeg útján a császárnak, hogy Illésházy nejéhez legyen igen kegyelmes, adjon meg neki mindent, a mit követel, Illésházynak ellenben — welcher in Hungarn weiter nichts nutzen sondern immerfort auf die Rache und Erweckung neuer Unruhen gedacht sein würde — tagadja meg a kért menedéklevelet, melylyel semmi jót sem tenne, hagyja ott künn Lengyelországban tengődni üldözés nélkűl, elég — sőt sok kegyelem ez is. [4]) A magyar kamara egy későbbi jelentésében [5]) 300 ezer frt birságot javasol Illésházyra róni, noha tudomása volt a felől, hogy a kissé megingatott Unverzagt — tekintettel arra, hogy Pálffy Kata panaszai a rendeknél rossz vért fognak szülni — maga ajánlá a titkos tanácsnak a jószágok dolgát részrehajlatlan magyar tanácsosok által megvizsgáltatni. [6]) A bosszús Illésházyt, ki Cavrianinak azt irta, hogy nem kivánkozik haza s ha neje nem volna, bizony nem

[1]) 1604. febr. 18. BK.

[2]) 1604. febr. 10-diki jelentése a magy. kamarának. BK.

[3]) 1604. febr. 18. BK.

[4]) A menedék-levélről ezt írja Illésházy Unverzagthoz: Siquidem etiam illis qui deliberatum homicidium committunt, reges Hungariae ad 12 menses dant salvum conductum. 1604. febr. 24. Landskron. KÖ.

[5]) 1604. ápril 1. BK.

[6]) 1604. márcz. 17. Unverzagt a titkos tanácsnak. BK.

is hagyná el lengyelországi békés életét, hogy Magyarországon kinlódjék, (de a ki nejének mégis csak azt mondá, hogy hej! nem jó messze Magyarországtól menni) félig-meddig megörvendezteté az a hír, melyet vele neje Mátyás főherczeg tanácsosairól közlött. Ezek a kamarákkal szemben odanyilatkoztak, hogy a főúr megkegyelmezése ajánlandó s elfogadandó Pálffy Kata ajánlata, ki férje részéről 80 ezer, a maga részéről 20 ezer forint készpénzben s 50 ezeret gabonában kinál birságúl a kincstárnak úgy, hogy Illésházy megköveti a fejedelmet, megbocsát a magyar tanácsosoknak, kik szintén megbocsátanak nekie.[1])

A magyar tanácsosok, amint neszét vették a dolgok e kicsinyke fordulatának s látták, hogy támaszt nyerhetnek: igyekeztek Szuhay vaskeze nyomása alól szabadulni. Lelkök sugallatát követve, a kamarai elnök háta mögött pártját fogták Illésházynak. Szuhay dúlt-fúlt mérgében. Nem restelt delatorkodni Unverzagtnál, csudálkozását fejezvén ki a magyar tanácsurak e lépése fölött, »mikor — úgymond — a gyalázat inkább rájuk, a pör biráira, mint ránk hárul.«[2]) Aztán, hogy az ügy húzódjék, alig távozott az országgyűlésről a főherczeg, újra »fortélyoskodni kezdett«, Nagyszombatba akart menni, de a főherczeg maradást parancsolt neki. Róla és tanácsosairól mondja Cavriani Illésházynak: elhigyje, csak a magyarok vannak ellene, különben jól menne dolga,[3]) mert a főherczeg s német tanácsosai melegen ajánlák ügyét az uralkodónak.

E közben a magyar rendek márczius 25-dikén kelt sérelmi föliratuk pontjai közé Bánffy Dénes s a Lorántffyak ügyén kivűl, fölvették Illésházy dolgát is s tán azért, mert a másnapi válaszban e pontokra felelet nem foglaltatott, ápril 6-dikán külön folyamodást adtak be a fölséghez, melyben egy-

---

[1]) Pálffy Kata, férjéhez 1604. márcz. 8. KÖ. és a locumtenenshez márcz. 14. BK.

[2]) A magy. kamara az (prágai?) udv. kamarához. 1604. ápr. 1. BK.

[3]) Cavriani Illésházyhoz 1604. ápril 10. KÖ. Az utóiratban: »und sein in Summa die Hungarn allein dem Herrn (Illésh.) zuwider, sonst glaube er mir, dass seine Sachen noch mit einem weniger als 150 Tausend wär gerichtet worden.« És Pálffy Kata férjéhez a magyar kamaráról mondja ugyanezt. 1604. ápril 19. KÖ.

hangúlag kérték Illésházy megkegyelmezését s in integrum restitutióját. [1]) — Ennek s Mátyás tanácsosai jó akaratának következménye volt aztán, hogy ápril végén azt írhatta Cavriani a száműzöttnek, hogy Henkelt Prágában már arra a pénzre utalták, melyet Illésházy bírságúl fog fizetni; tehát van remény, Henkellel tán csak meg lehet egyezkedni. [2])

A jó Cavriani Ottavio, daczára annak, hogy a császári udvartól való száműzetésén okúlhatott volna, megmaradt annak, a mi olasz vérmérsékletében feküdt: optimistának. Most, mikor a jó hírt írta sógorához: elfeledkezett Szuhayról. Szuhay soha nem adta még meg magát — s a régi játék most is újra kezdődött. A magyar tanácsosok megint csak fejet hajtának a kamarai elnök előtt s a bécsi kamara diadalérzettel jelentheté Unverzagthoz, hogy a magyar tanács megmaradt január 30-diki határozata mellett, hogy »kétség sem fér hozzá, miszerint Illésházy hűtlenség bűnébe esett-e? mert valóban abba leledzik.« [3]) S hogy jobban eláztassák Prágában a száműzött főurat, azt jelenték Unverzagthoz, hogy a törökkel tart, hozzájuk akar menni. »Immár csak ez héával volt — írja Illésházy Scavinya várából, a hová a nyár beálltával Landskronból tette lakását — bizony hamisat teszen az az jámbor (a ki ezt hirdeti) nekem; mert ösmerem az én istenemet, tisztességemet és ezek ellen nem akarnék véteni mind ennyi afflictiómban is.« [4])

Az országgyűlésnek e közben utóhangjai is enyészőben voltak. Az az eddig hallatlan önkény, melyet a beteg király a híres 22-dik tvczik betoldásával kifejtett, némává tette egyelőre az országot, noha a megdöbbenés hamuja alatt az elkeseredés, a gyűlölet zsarátnoka élt. — Illésházy ügyében is megkeményedett az uralkodó. Arra az ajánlatra, hogy Illésházynak 150 ezer frt birság mellett kegyelmet adjon, kétszer is leirt öcscsének Mátyásnak, hogy az nem lehet Illésházy makacssága miatt, mert ez nem ismeri bűnösnek magát, de meg a 150 ezer

---

[1]) 1604. ápr. 6. BK.

[2]) Cavriani Illésházynak 1604. ápril 24. Bécs. KÖ.

[3]) »Quod non sit disputandum an Illésházy incurrerit notam, sed quod iam incurrit.« A bécsi udv. kamara a prágaihoz. BK.

[4]) 1604. június 1. Scavinya. KÖ.

frtból a kincstárnak is alig van haszna: azért egyelőre épen nem hajlandó neki bármit is visszaadni, sőt, ha később illő módon kegyelmet kérne is, az esetre sem adná meg neki főbirtokát, a roppant trencséni uradalmat. — Utasítást vőn egyúttal a főherczeg az uradalomra 200 ezer frtnyi kölcsönt keresni, de úgy, hogy ne magyarnak, hanem honfiúsított németnek irassék be az uradalom zálogkép. [1]) Itt jövünk rá, a mi eddig gyanítás volt, hogy t. i. Unverzagt áhítozott Illésházy birtokai részére, mert midőn császári parancsból a bécsi kamara fölszólítá a pénzes báró Landau Zsigmondot a trencséni uradalom zálogbavételére, kisült, hogy Unverzagt titkon tudatta, miszerint ő erre hajlandó volna. [2]) Az ügyletből azonban nem lőn semmi, mert Henkel Lázár pénzét féltvén, maga is hajlandónak mutatkozott úgy Trencsén, mint Surány, sőt Likava magáhozváltására is. [3]) — Likavát, megjegyzendő, csak úgy adhatták volna át, ha jog szerint is, nem csupán de facto (a mi régen megtörtént) kiveszik Pálffy Kata kezéből. Erre vonatkozik Rudolf egy decretuma a magyar cancelláriához, melyben a többi közt azt tudatja, miszerint Pálffy Kata ellen azért, mert Likava átadását megtagadván, emberei ágyúkkal álltak ellen, hűtlenségi keresetet szándoka indítani. [4]) Pictus masculus hát az a kegyelmes ismételt parancs is, mely a szegény asszonyt, jogigényei bebizonyítása végett, augusztus elsejére a rendes biróság elé idézi. [5]) Ilyennek fogta föl a férj is, mert nejét a megjelenéstől óva inti. »Ha arra az törvényre bocsátod magad, bizonyos légy benne, mindenedet elveszted és nemcsak magadtól, de még maradékidtól is; mert az, ki most igazat és törvényt szól, azt mondják annak: nám te is királyra támadtál! [6]) Az asszony úgy tőn, a mint férje kivánta s aug. 1-jén

[1]) A császár Mátyásnak 1604. június 12. éj jún. 18. BK.

[2]) 1604. jún. 29. »Herr Wolff Unverzagt . . . sich ad partem vermerken lassen, dass er sich vielleicht um berürte Pfandschaft annehmen dürfte.« BK.

[3]) Mátyás főherczeg a császárhoz 1604. aug. 18. BK.

[4]) Kir. decretum a magyar cancelláriához. 1604. jún. 12. BK.

[5]) Kir. mandatum Pálffy Katához 1604. június 20. BK. és újra júl. 15. KÖ.

[6]) 1604. júl. (sine die). KÖ.

megjelenvén az összegyűlt birák előtt, a törvénytelenség elleni tiltakozással beérte. [1])

Noha Illésházy azzal a nem alaptalan gyanúval élt, miszerint Szuhay a föltétlen kegyelemkérést azért sürgeti, mert tudja azt, hogy, csak Pálffy Kata kapja vissza az övét, az Illésházy-féle javak miatt nem igen kell búsúlnia, miután jogszerint óvás tétetvén a törvénytelen itélet ellen, ha ő nem, hát jogutódai visszaszerezhetik a törvénytelenűl elvetteket, sőt »a hamis birák« megbüntetését is kieszközlendik; [2]) s noha a »rémítő gazságot« látva, valóban nem kivánkozik haza Magyarországba, mert borzad arra gondolni is, hogy Szuhay vasvesszeje alatt mindennapos rettegésben éljen [3]): mindamellett tán Cavriani tanácsára szép kérő, barátságos levelével fölkereste a kevély kamarai elnököt. Emlékeztette egyrészről a régi viszonyra, másrészről figyelmeztette arra, hogy »a mát ha adták is, a holnapot senkinek csak meg sem igérték; tekintse kegyelmed Dietrichstaint, Rumpfot, Trautsohnt s a többit is,« [4]) kik egykor a beteg uralkodó kegyenczei, majd kikaczagott, elűzött udvaronczai lőnek. Újra írt hosszasan a jóindulatú Fürstenberg grófhoz, aztán Lichtenstein báróhoz is megkegyelmeztetése ügyében, [5]) sőt fölkereste folyamodványaival (ha ugyan a conceptus nem maradt csak conceptusnak) a spanyol királyt, föl magát ő szentségét a pápát is. [6]) Mindez azonban nem használt, noha Pethe Márton kalocsai érsek és helytartó ismételve ajánlotta a Pálffy Kata által kinált egyezség elfogadását. Mindössze az asszony elleni hűtlenségi kereset gondolatától állottak el, miután Pethe Márton figyelmessé tette a főherczeg által a királyt, hogy ezt épen a fiscusra való tekintetből nem

---

[1]) Pethe Márton jelentése Mátyás főherczeghez 1604. aug. 3. BK.

[2]) Illésházy Cavrianinak 1604. júl. 7-dikéről. KÖ.

[3]) »Abhorreo in rei veritate sub baculo Zuhay cum timore et tremore quotidiano vivere.« U. o. — Jellemző Illésházy 1604. júl. 10-diki levele Scavinyáról Lippay kir. személynökhöz. »Itt (Lengyelországban) nagy békesség vagyon; nagy libertása vagyon az országnak, abban bizony erősek, de az királytól is nincs bántások, nem is engednék és azért nem is áshat vermet egyik az másik alá. *Kamra sincs itt, csak szoba.*« BK.

[4]) 1604. közepe. KÖ.

[5]) 1604. közepe KÖ. és 1604. júl. 12. KÖ.

[6]) Mindkettőnek fogalmazványa (1604. közepéről) KÖ.

szabad tenni, mert a pörnél a nő férje elleni itéletlevelet producálni kellene.[1]

Ekként tölt el az 1604. év tele, tavasza és nyara. Egy eseményekben gazdag, nagyjelentőségű ősz volt beköszöntőben. Mátyás főherezeg politikai ösztöne, mintha előre érezte volna a vihart, mely bekövetkezik, mintha előre tudta volna, hogy szüksége lesz az emberre, ki neki kezet nyújt a hinárból kivergődni: október 2-án egy merész hangú fölterjesztést intézett az uralkodóhoz. Illésházy megkegyelmezését hangsúlyozta oly nyomatékkal, oly határozott, világosan kimondott argumentumokkal, melyek azt, a ki tudja, mily óvatosan kelle szerepét játszani a főherczegnek, minden, de különösen a magyar ügyekben gyanakvó bátyjával szemben, valóban meglepik.[2] Abból indúl ki, hogy a magyar tanácsosok kegyelmet ajánlanak a kamarák ellenére; ő habozás nélkűl a magyar tanácsosok véleményét kénytelen pártolni. Ha Illésházy bűnét nem oly categorice vallja is be, mint a magyar kamara kivánná, mert kegyelmet kér: ebben a bevallás megvan. És itt elkezdi keményen ostorozni az Illésházy ellen elkövetett eljárást. Eszébe juttatja a királynak, hogy az a dietán kivül hozott márcziusi itélet, a felség október 8-diki (1603.) parancsára lőn, a birák tudta nélkül, lényegében módositva (*»die Termini criminis laesae Majestatis, im ersten Sentenz oder Gutachten gebraucht, ad notam perpetuae infidelitatis ac omissionem capitis ac bonorum possessionarium . . . interpretirt, corrigirt und reformirt worden«*).[3] Hogy semmi formalitás, solemnitás — mint azt a törvények kivánják — nem tartatott meg, *hiában próbálja azt a kamara mentegetni.* Ezek és más okok (Illésházy folyamodásaiból vettek) arra birják a főherezeget, hogy a kegyelmezést ajánlja Pálffy Kata propositiója szerint, s hogy Illésházy reversalist állítson ki, miszerint a pörben szerepelteken soha boszút nem fog állani.

E nyomatékos fölterjesztésnek okvetlen kell vala használni, ha Rudolf nem az a beteg ember a ki s Unverzagték nem azok a vakok, a kik a bekövetkezett dolgokat nem látják,

[1] Pethe Márton Mátyás főherczegnek 1604. aug. 19. BK.

[2] 1604. október 2. BK.

[3] Ezt már föntebb is (113. lap) hangsúlyoztam.

mig az ár fölöttük össze nem csap. A különös felelet a főherczeg propositiójára az vala, hogy — Rudolf kiállítá Henkel Lázár nevére az inscriptionalist Trencsén, Surány, Likava felől 200 ezer frtban, sőt az nap, a melyen Bocskay Kassára bevonult, a bécsi kamara utján parancsot küldött az említett birtokba Henkelt tüstént bevezetni, nehogy pl. Likavát a lázadók elfoglalják.[1])

A hullámok Rudolf feje fölé kezdenek tornyosúlni. Bocskay fölkelése óriás gyorsasággal terjed, Basta Eperjes felé retirál vissza, hogy innen is elszoríttatván, nemsokára Pozsony felé meneküljön.

Illésházy kezdetben félszemmel nézi a fölkelők működését, de nem hisz sikerében. Még november közepe táján megvesztegetéstől reméli ügyének kedvezőbb kimenetelét a császári udvarnál.[2]) De már deczemberben tudja, hogy az egész fölvidék lángban áll. Fölemeli ősz fejét s Cavriani ama tudósítására, hogy nemcsak a magyarok közt, de Mátyás főherczeg udvarában is nyilván beszélik, hogy Bocskayhoz pártolt volna, méltósággal felel: Isten és világ előtt elég oka volna, hogy azt tegye, — úgymond — s nem is hiányzik módja és alkalma az ártalomra; de ha eddig tudott várni, tud ezután is. Azt tanácsolja Cavrianinak, hogy Mátyás főherczeg — »kit a magyarok nagyon kedvelnek« — lépjen összeköttetésbe Bocskayval, mielőtt ez a törökkel egyezkednék. Szép szóval, óvatosan igyekezzék a mozgalmat lecsendesíteni. »Az okos halász is, ha hálója megakad, nem egyszerre rántja ki, mert elszakadna, hanem enged s lassacskán szabadítja ki.« Hallotta, hogy a legutóbbi országgyűlésen is a kamara s nehány hizelgő főúr nagyon elkeseríté a követeket. Ha ő ott lett volna, szépen lecsendesíti vala azokat, mint már nem egy-

---

[1]) 1604. okt. 20. kir. resolutio; nov. 10. a magy. kamara a bécsinek; nov. 12. a bécsi a magy. kamarának. BK. — Pálffy Kata az ellen 1604. október. 5-kén protestált. BK.

[2]) 1604. nov. 20. Illésházy Cavrianinak. KÖ. Prágában ő Lang Filepnek 100 aranyat s egy 80 frtos serleget adott. Barvitiusnak kéne 1000 tallért adni és Krenpergernek Bécsben valami summát. Kéri Cavrianit, hogy haszontalan kiadást ne tétessen vele.

szer tette s most nem volna a támadás. Gyakrabban inté a fiatalabb főpapokat, ő felsége tanácsosait is, miként kell bánniok a rendekkel. De mind ezért gyülölséget aratott, melynek következményeit érzi, de érzi az ország is, mert kitört a lázadás.[1] — Ugyanez értelemben irt Krakkóból valamelyik titkos tanácsoshoz, ki előtt kiemelte, hogy ha nekie a lázadókhoz lehetne mennie s a nagytekintélyü ecsedi Báthory Istvánnal beszélnie, hiszi, hogy a fölkelőket lecsendesítené, a menynyiben még sem a törökkel nem szövetkeztek, sem magok közt nincsenek tisztában czéljaik iránt. De én — mondja — oly szerencsétlen vagyok, hogy még olyat is, a mire nem is gondolok, rám fognak; most is azt mondják rólam, hogy a lázadókkal egyetértek, noha hazámban a tüzet szitani, vihart támasztani távol volt tőlem. S végre keserü gúnynyal jegyzi meg, hogy Básta ugyancsak osztogatja a kegyelmet: »ha én is lázadó lettem volna, tán azóta énnekem is adnak vala gratiát!«[2])

A fölkelők előhaladása Illésházy ügyét mármár fordulóhoz vitte. A titkos tanács, daczára a prágai udv. kamara ellenzésének, kedvezőn fogadta Mátyás főherczeg előterjesztését s már győzött volna, ha Unverzagt direct nem kér audienciát a gyönge uralkodótól s ezt egy keményebb határozat aláirására nem birja.[3]) Ebben a határozatban az állott, hogy ő fölsége kegyelmet kész adni a főúrnak, ha az Trencsénről, Surányról és Likaváról absolute lemond, az elvett ingóságokért kárpótlást nem követel s azonfölül fizet 100 ezer tallért: a megmaradandó vagyon 500 ezer tallért úgyis megér.[4])

Ez a belátás nélkül való makacs keménység méltán elkeseríté a számüzöttet. Mert míg az 1605. január 6-dikára hirdetett országgyűlés rendeihez kérő hangon irja folyamodványait,[5]) Cavrianihoz intézett levelében már fenyegetődzik. Nem elégszik meg, mint eddig, Szuhay okolásával, nem elégszik meg azzal a düher sugallta mondással, hogy Szuhay egymaga többet vétkezett, mint sok más gonosztevő, ki akasztófán

[1]) Illésházy Cavrianinak 1604. decz. 10. KÓ.

[2]) 1604. decz. 17. Krakóból. BK.

[3]) Cavriani Illésházynak 1605. jan. 3. Bécs. KÓ.

[4]) 1604. decz. 24. a császár határozata Mátyás főherczeghez. BK.

[5]) 1604. vége és 1605. január 6. mindkettő KÓ.

s karóbahúzással vette cselekedete jutalmát: kijelenté azt is, hogy türelméből kifogyott. »Félek, úgymond, hogy elfut a harag s magam leszek magamért bosszút álló . . . Várom a mit az isten hoz s az alkalmas idő«. [1])

Ezt azért mondhatta Illésházy, mert az év eleje óta Bocskayval correspondentiában állott. Hogy őt, az oly mélyen sértettet, már nem egyszer hivták a fölkelők a maguk pártjára, gondolhatni. Maga is írja már Pethéhez 1605. január 31-dikén: sokat szenvedtem, mégis őszintén megmaradtam ő fölsége hűségében, noha eleget híttak el a mellől. [2]) Az a levél, melyet Bocskay intézett hozzá február 10-dikén [3]), már válasz vala a főúr levelére; »én kegyelmedet nemcsak úgy látom, mint barátomat, hanem mint édesapámat«, mondja a fejedelem. S tekintve ezt, s tekintve későbbi működését, tán nincs abban túlzás, a mint Pethéhez és Unverzagthoz ír a főúr, hogy ha ő akarta volna, nem Szepesvára, de Pozsony se vetett volna határt a fölkelők első tüzének s hogy ezt irásban is be tudja bizonyítani, hogy ha kell; — »vigyázzanak mert — desperatio facit monachum!« [4])

Ime csak egy lépés kell még, hogy az udvar keménysége által végkép elkeserített főúr a fölkelőkhöz csatlakozzék — nem közbenjárókép, hanem mint olyan, a ki bosszút akar állni. Ha ez a gondolat vezeti Illésházyt, talán másként alakulnak vala a Bocskay támadása körülményei.

Ez elhatárzó órában újra Mátyás főherczeg az, a ki közbelép, ő az, a ki engesztel s a fenyegető Illésházyt csillapítni törekszik. A főherczeg helyzete nehéz. Óhajtana nagyon a magyar mozgalomba beleavatkozni, szeretne közbenjáróként föllépni, de nem mer, nehogy még jobban éleszsze császári

---

[1]) Illésházy Cavrianihoz 1604. végén (sine dato) KÖ.

[2]) Illésházy Pethéhez 1605. január 31. KÖ.

[3]) Szilágyi Sándor: Bocskay és Illésházy I. levelezése. (Magy. Tört. Tár 1878.).

[4]) 1605. január 20. KÖ. Illésházy Unverzagthoz és 1605. jan. 31. Pethéhez. Az elöbbiben: Paulo post manifestum evadet quod si ego infidelitatem contra Suam M-tem exercere voluissem, non Scepusium, sed neque Posonium substitisset« és az utóbbiban: Certe si et ego voluissem, non Scepusium, sed ne Posonium quidem illos exhibuisset tunc in primo ferrore, quod scripto etiam possum comprobare.«

bátyja gyanúját, ki úgyis azt hiszi, hogy Mátyás a magyar koronára vágyik.[1]) De megragadja az alkalmat, hogy most már — a dolgok ilyetén fordulatánál — maga a megrémült Szuhay is akár őszintén, akár álnokságból ajánlja a főúr megkegyelmezését[2]) — és igen-igen melegen kéri császári bátyját az Illésházyval való kibékülésre. Az egész fölkelés (körül-belül ez az értelme a főherczeg előterjesztésének) nem más okokra vezethető vissza, mint arra, a mit Bocskay is hirdet s a mit a magyar tanácsosok is állítanak, t. i. a jószágkobzásokra s a törvénytelen elitélésekre. Ez az eset Illésházynál is, ki eddig a számüzetésben is ellenállott a kisértéseknek. Minthogy *Illésházy maga ajánlkozik a mozgalom lecsillapítására* s mert tekintélye lévén a rendeknél, bizonyos is, hogy hasznavehető lesz: térjen el a császár a kemény föltételektől s elégedjék meg a Pálffy Kata által fölajánlott 150 ezer frtnyi birsággal. *Ezt tanácsolják most már a bécsi és magyar kamarák is.*[3])

A helyzet komoly voltát belátták a prágai titkos tanácsosok s Mátyás főherczeg sürgetései sem maradhattak hatás nélkül rájuk. Ha nem régiben is pártolták már a főurat, újabb referádájuk azt bizonyítja, hogy a növekvő veszélylyel lépést tartott méltányosságuk. Meglepi az embert ez elébb oly szigorú urak szájából azt hallani, hogy Illésházy elitélése s átalán az ellene inditott egész *pör helytelen elhamarkodott, incorrect volt.* Ha a régi időben Perényi, Bebék, Balassa, Dobó, kegyelmet nyertek, ha most Bocskaynak s hiveinek, csak hajolnának rá, tárva-nyitva a kir. kegyelem kapuja, mennyivel inkább megérdemelné ezt Illésházy, ki oly állhatosan hive maradt a királynak, számüzetésében is.[4])

---

[1]) Cavriani Illésházynak Bécs 1604. karácsony estve KO. E fontos szavak megjegyzendők: Mein gnedigister Herr (t. i. Mátyás főherczeg) interponiret sich gerne, die Sachen (a magyar mozgalmakat) zu vergleichen, darfs aber nit thun, *damit er sich bey Ihrer Kays. Majestät nit noch mehrers suspect mache.*

[2]) U. o.

[3]) 1605. január 17. Mátyás Rudolfhoz. BK.

[4]) 1605. január 17. körül ezt mondja: Die (a mondott lázadók) doch alle zugleich und je einer vor den andern mehr oder weniger gegen dem Illésházy umb ihr begangene starke Excess und gar wider Ew. Majestät selbst eigne Person ganz ehrenrührig ausgebreite auch hin- und

Ez az utóbbi ok valóban olyan volt, mely Illésházy elleneit szükségkép lefegyverezte, a mint hogy válaszúl fenyegető levelére, Cavriani is ezt emeli ki: »állhatos szivét most a legnagyobb szükség idején mutassa meg; mert ezzel győzi meg a világot, hogy mily jogtalanság esett rajta«.[1])

Mátyás főherczeg nem elégedett meg azzal, hogy a titkos tanács pártfogolta Illésházyt. Jól tudta ő, hogy a gyönge uralkodóra Unverzagt van a legnagyobb hatással, az az engesztelhetlen Unverzagt, ki most is hat hét óta várakoztatja, antichambriroztatja a Prágába az uralkodó elé hivott Khleslt, a nélkűl, hogy csak egy szóval is megmondaná neki: mért hitták. Ezt a kemény diót akarta megtörni — s készített Illésházy beadványaiból neki egy oly memorandumot a pör felől, mely a csökönyös udvari kamarai elnököt is meggyőzze.[2]) El van mondva ebben a memorandumban — melyről egyébként föntebb emlékeztünk — hogy miként készült az a hires apocryph itélet, hogy Istvánffyt halállal fenyegették, el van mind azon ok számlálva, melyet Illésházy a maga részére fölhozhatott s azzal a nevezetes passussal végződik: Semmi sem bizonyosabb mint az, hogy ha ezt a sententiát az ország rendei elé terjesztenék, azok azt tüstént megsemmisitenék, sőt azokat, a kik készíttették, elitélnék.[3]) — Megérezte Pálffy Kata Prágában (a hol az internált Nyáry Pál volt jobb keze) e jelentések s memorandumok hatását. A megrémült prágai urak most minden felelősséget a magyar tanácsra hárítottak, mint a melyre azért bizta volt az uralkodó az ügyet, mert ők nem értik a

---

wiedergeschickt und angeschlagen Schreiben und Patenten tausend Kopf, da sie deren anderst so viel, ohne Zweifel verwirkt haben« és mégis ezeknek volt és van kegyelem, Illésházynak nincs?

[1]) 1605. január 28. Bécs. KÖ. — Neje pedig 1605. febr. 10. Prágából ezt írja: Itt kegyelmednek nagy dicséretet adnak érette, hogy ebben az feltámadásban magát nem adta, noha méltán mielhette volna kegyelmed ezért az bosszúságért, az ki kegyelmeden esék« stb. KÖ.

[2]) Cavriani Illésházyhoz 1605. jan. 28. s ennek melléklete az Unverzagt számára készült memorandum másolata. KÖ.

[3]) »Nichts gewisseres noch richtigeres als wenn man solche Parias herausgiebt und dieselben vor die Status et Ordines legt, so werde gedachter Sentenz von Stund an annullirt und zu Unkräften erkennt; auch diejenigen, so ihn verfasst, condemnirt.«

magyar törvényt. Unverzagtot pedig egy veszélyes betegség ágyba dönté — csillaga hanyatlani kezdett. [1])

Mindez azonban igen lassan ment. Nemcsak a magyar, hanem a német birodalmi ügyekben is merev s mozdulatlan volt a kedélybeteg uralkodó. A főherczegek hiába sürgették őt, hiába irtak rá egyre másra, hogy a dynastia létérdekei vannak koczkán: a magával is meghasonlott fejedelem süket fülre vette az intő szót. Illésházy türelmetlen lőn újra. Nejének azt irta már, hogy »útat nyit az úristen az mi dolgunknak« [2]) — s az azelőtt kivánt menedéklevelet már csak félvállról sürgette. Mátyás főherczeg harmadszor újítá meg föltétlen kegyelmet kérő előterjesztését, újra hangsúlyozván, hogy Illésházy menynyit használhat vagy árthat, s tudtára adván bátyjának, hogy már a leghivebbek körében is a lehető legrosszabb szemmel nézik Illésházy ügye húzodását, a fölkelők pedig példakép emlegetik. [3]) Mint a kit büvös álom vaskarjai vertek törhetlen bilincsbe, oly érzéketlen volt a király mindezek iránt. Két és félhavi várakozás után adott a fölség a sürgető Pálffy Katának resolutiót, de ez is milyen volt!

Mert noha Unverzagt april 6-dikán nagy kinok közt kiadta lelkét s így szivesen kapott alkalmat szolgáltatott arra, hogy mint elébb a magyar tanácsot, most őt okolják (s egyiket sem méltatlanul) az ügy húzódásáért; [4]) noha a császár maga — ha Pálffy Kata (leveleiben foglalt, de az udvaronczoktól hallott) állításainak hitelt adhatunk — vette az ügyet kezébe; s noha végre Pálffy Kata Unverzagt ideiglenes utódját Coradutius titkos tanácsost s a nagy befolyású Molard kam. tanácsost egyelőre 300 és 100 aranynyal vesztegette meg: [5]) mégis, mind ennek daczára, az a határozat kemény volt. 200 ezer tallért követelt a főúrtól s hogy az elvett 300 ezer frt értékü ingó-

---

[1]) Pálffy Kata levelei férjéhez 1605. jan. 31. és febr. 10. KÖ.

[2]) Illésházy, nejéhez, 1605. febr. 1. Scavinya. KÖ.

[3]) Mátyás, Rudolfhoz 1605. febr. 1. BK.

[4]) Szuhay is őt okolta. Jellemző a mit ezért Cavriani Szuhayról s ennek közbenjárásáról (hogy az egyezség Illésházynak olcsóbba jöjjön) mond: »Ich traue ihm aber nit, aber dass Werk würde den Maister loben, möchte ihme etwa gehen, wie dem Judas, der die 30 Silberling in Templ warf und sich an einen Strik gehenkt hat.« Igaza volt.

[5]) Pálffy Kata föntidézett levelei.

ságokért nem kap semmi kárpótlást. [1]) E kemény föltételekkel szembe, mikor Pálffy Kata újra meg újra előszámlálta, mit mindent vett el tőlük a kamara: az uralkodó azzal mentegetődzött, hogy »mindent az ő hire nekől és akaratja nekől cseleködték« és »nagy szüksége van ő neki most, segéljünk mi es neki és ő másképen is megtériti azt minekünk. [2]) . . Az nagy szükség elvétetné velek, ha istene volna is.«

Pálffy Kata már a kivánt 200 ezer tallért is hajlandó volt 5 évi törlesztéssel fizetni, a szenvedett károk kárpótlásáról lemondani, csakhogy végre-valahára véget vessen a gyülölt ügynek; sőt indítványozá, állítsák ki a kellő menlevelet férje számára: alkudjanak aztán azzal itt Prágában. [3]) A jó asszony ezzel férjét akarta tovább függőben tartani, nehogy a fölkelőkhez álljon át. Mert Illésházy ekkor — habár az udvari határozattól tette függővé lépését — el volt tökélve ezt cselekedni. Ezt bizonyítja az a passusa rokona s volt bonorum directora Bejcsy Jánoshoz irott levelének, melyben vallásos lelke mélyéből fejtegeti, hogy mindig bizott istenében, sohasem zúgolódott a rámért csapások miatt s látja is, hogy vele van isten; mert »most kezdem — úgymond — megösmerni, miért hozott volt az úristen engem idején ki, mint Lótot Sodoma veszedelméből, mert ha el nem hozott volna, *netalám akadék löttem volna hazámnak. Rövid nap mást fogsz érni;* azért ha tanácsot adhatnék, kérj idején szállást Vöröskőben feleségednek, marhádnak; irtam az asszonnak (Özv. Pálffy Miklósnénak) hogy befogadja atyámfiait«. [4])

Mikor nagy dolgok forognak koczkán: akkor kicsinyeskedni; mikor egy ország, egy nemzet, az egész dynastia létérdekei vannak kérdésben: akkor krajczároskodni; ez oly politika, mely érthető egy beteg királytól, de nem menthető tanácsosaitól. Rudolf megadta volna a salvus conductust, de úgy, hogy a nő egyezzék meg előbb Henkellel a 200 ezer tallér fizetési módozatai felől s aztán jöjjön a férj megkötni az egyes-

[1]) Rudolf resolutiója Pálffy Kata részére 1605. ápril 9. Prága. KÖ.

[2]) Zárjelben oda teszi Pálffy Kata: »soha napján«. Levele férjéhez 1605. ápril 23. KÖ.

[3]) Prágai udv. kamara jelentése a császárhoz 1605. ápril 29. BK.

[4]) Illésházy Bejcsy Jánosnak 1605. ápril 21. (Ex Polonia«). KÖ.

séget. A mindenható s nagy bölcseségü prágai udv. kamara pedig azon törte fejét, hogy a kegyelmet nyerő főúrnak a királyi tanácsosi czimet s a m. kir. főudvarmesteri hivatalt nem kéne megadni. [1]) Ekkor emelte föl Illésházy *utoljára* intő szavát a főherczeghez és Cavrianihoz — s beküldé nyomatékul Bocskaynak egy hozzá intézett levelét. Folyamodást is irt a főherczeghez s ebben kijelenté, hogy mihelyt magyar birtokai kiszabadulnak a Bocskayék kezéből, de addig ő fölsége átadja morva birtokait, kész a 200 ezer tallér lefizetésére. Kiemeli, hogy ha a fölség az ő szolgálataival élt volna a fölkelés kezdetén, ő képes lett volna azt elfojtani, mert hontiai közt oly nagy hitele van s mert úgy tudott volna a főherczeg nevében eljárni. [2]) Most csak kérését ismétli s azt, hogy »ne kényszerítse őt az uralkodó valami mást gondolni«.

Ez a folyamodás a főherczeget nem érte már Bécsben. Ő s három öcsese május közepén Prágában jöttek össze, hogy ott a se látó, se halló császárt a legnagyobb szükség idején cselekvésre, vagy arra birják, hogy a kormány gyeplőit szilárdabb kezekbe tegye le. Mátyás Illésházy ügyében is kitudott annyit vinni, hogy a salvus conductust kiállíták s a bocsánatkérés és reversalis formuláját megirták, [3]) de a menedéklevél kitételei oly gyanúsak voltak, hogy Illésházy nem fogadta el; nem merte elfogadni, miután az állott benne, hogy minden dolgait egyesség által végezvén, szabadon visszamehet. De hátha nem egyezkedhetik.

Addig tartott a kicsinyeskedés, míg a főúr csakugyan megúnta s mint Bocskayhoz junius 6-dikáról irott levele mutatja [4]), elhatárzá a fölkelők pártjára állva, visszatérni arra az anyaföldre, melynek kebeléről önkény tartotta távol s mely felé a Kárpátok lába alól törhetlenül bizó lelke annyi

[1]) Rudolf leirata Mátyáshoz 1605. máj. 12. és a prágai kamara a titkos tanácshoz 1605. máj. 12. BK.

[2]) Illésházy Mátyás főherczeghez 1605. máj. 18. KÖ. »Utinam Sua M-tas statim in principio istius pestiferae seditionis consilio et opera mea usa fuisset; apud populares meos tale creditum semper habui quod beneficio dei nomine Serenitatis Vestrae facile ista omnia consopita fuissent.«

[3]) 1605. máj. 19. és jún. 1. alatt. BK.

[4]) Szilágyi Sándor Bocskay és Illésházy levelezése, Tört. Tár. 1878.

sóhajt küldött. Őszintén s nyiltan csatlakozott Bocskayhoz, meg lévén győződve, hogy agg kora tapasztalatainak, higgadt feje józan intéseinek s a bécsi udvarral való összeköttetéseinek, különösen pedig annak a viszonynak, melyben Mátyás főherczeghez állott, hazája hasznát veheti. Ezért noha Prágában a salvus conductussal még mindig késlekedtek — a titkos tanács még julius 26-dikán is az Illésházy kérte hat hó helyett csak háromra vélte azt meghosszabbítani, [1]) — megelégedett azzal, hogy Himmelreichnek tőn szemrehányásokat Pezzen és az elhalt Unverzagt ellen [2]), de az összeköttetést végkép nem szakítá el. Nem még akkor sem, mikor Nyáry Pállal s Tököly Sebestyénnel Bocskayék hűségére esküdvén, Likavát a Bocskayék kezéből átvette s sokat bujdosott nejét oda behelyezte. Arról persze, hogy Henkellel alkudozzék, most már szó sem volt.[3])

Nemsokára aztán a Bocskaytól kincstárnokká s a dunamelléki megyék főkapitányává nevezett Illésházy átvette Trencsén várát is, itt várván az inye szerint kiállítandó menedéklevelére; miközben bosszúra szomjas lelke egy kétségtelenül elitélendő, de kimagyarázható cselekedetben hűtötte le haragját. Somogyi Istvánt, a causarum regalium directort, ki az 1603. tavaszi pörtárgyalásoknál s aztán a kobzásoknál oly feketelelkünek mutatkozott, házánál elfogatta s fölakasztatta,[4]) sőt úgy az ő, mint testvére András birtokait a fölkelőknek adományozá. [5])

Nagyot fordúlt a koczka. A számüzött főúr kedvét most az udvarnál keresték. 1605. október 19-dikén a főherczeg az uralkodó nevében köszöni neki, hogy az ország lecsendesítésére

---

[1]) Titkos tanács ülése 1605. júl. 26. BK.

[2]) 1605. júl. 23. Rózsahegy. BK.

[3]) Geizkofler bir. fizetőmester a titk. tanácshoz 1605. augnszt. 3. »... Und also alle drei (Illésh., Nyáry, Tököly), reverenter, zu Schelmen worden... Der ehrlich Mann der Henkl bekommt dergestalt nichts von ihm...«

[4]) Koháry Péter Pálffy Miklósnéhoz 1605. szept. 1. írja: »Illésházy uram penig Trencsinben vagyon, az mint mondják közhirrel, mentében penig az szegény directort házánál felvette s azt hallom, hogy Trencsinben be sem vitte, hanem azonnal felakasztatta s öt óráig hagyta az akasztófán, azután levágatta szegént.«

[5]) A bécsi kamara Mátyás főherczeghez 1605. okt. 3. BK.

vállalkozott [1]) s pár hó múlva még a kamaránál levő ezüstneműit s szőnyegeit is kiadatta. [2])

Elérkezett az Illésházy közbenjárására megindúlt béketárgyalások alatt a korponai gyűlés ideje. Az itt a fölkelők részéről adtott válaszok 12-dik czikke, mely arra utal, hogy első és főszabadsága a magyaroknak az, hogy csak törvényesen citálva tartoznak törvényszék elé állni; még inkább azonban az 5-dik, kétségtelenül Illésházy sugalmazásából készült. Ez a czikk a kamarák eltörlését követeli, mert tőlük, illetve fejeiktől, Szuhay és Migazzi (ez utóbbi a szepesi kamara elnöke) püspököktől származik a sok jószágkobzás. »Azt kivánják ő fölségétűl az egész ország nevében, hogy e két ember örökre számüzessék s törvényben mondassék ki, hogy soha lábukat az országba tenni ne merészeljék .... hogy másoknak is örök példáúl szolgáljon büntetésük, különösen Szuhay Istváné, ki arrogantiája s kevélysége által legfőbb oka Erdély elvesztésének is ... stb. [3])

Sem a hadi eseményeket, sem a béketárgyalásokat nincs czélomban követni. In medias res oda ugrom, a hogy Bécsben a bécsi békekötésnek nevezett szerződésben junius 23-dikán megegyeztek az alkudozó felek. Volt alkalma most Illésházynak is az ő ügye s contentálása tárgyában kiküldött biztosokkal, báró Breuner Siegfried alsó-ausztriai kamarai elnökkel s Eck Ernő cs. tanácsossal az alkudozásokat befejezni. Némely követelését a biztosok, sőt Mátyás főherczeg is keménynek találták s erre jegyzi meg keserűen: most is koldus és számüzött volnék, ha Bocskay uram fegyverrel elfoglalt javaimat kezeimhez nem adja. [4]) Szuhay szintén megkérdeztetvén a dologban, oda válaszolt, hogy Illésházyt minden áron ki kell elégíteni, mert hiába Bocskay contentálása, hiába az egész békéltetés, ha Illésházynak elégedetlenül kellene távoznia, a vihar tán még nagyobb mérvben törne ki. [5]) Ezt mondta most Szuhay — és ezt a jó tanácsot meg is fogadták.

[1]) BK.

[2]) Mátyás főherczeg mandatuma 1606. jan. 16.

[3]) A bécsi kamara beküldi a korponai 5-dik articulust a prágainak, 1606. január 9. BK.

[4]) 1606. június 25. BK.

[5]) »Incumbendum tamen est omni studio ut ipsi domino Illésházio

Julius 4-dikén (1606) kötteték meg az egyesség a főherczeg mint Rudolf meghatalmazottja s Illésházy közt. Főpontjai, hogy Illésházy javaiban s méltóságaiban in integrum restituáltatott, szenvedett veszteségei kárpótlásáúl pedig Szent-György és Bazin neki s nejének, úgy mint azelőtt birták, 250 ezer frtban halálukig, aztán még örököseinek 10 évre inscribáltaték. [1]) Ugyane napon báró Liechstenstein Károly, a császz. főudvarmester mint császz. biztos, a morva javakra nézve egyezett meg Illésházyval, hogy t. i. Hodolint a császár tüstént átadja a főúrnak, a mint Bocskayék a fegyvert letették. [2]) E birtok miatt különben még elég baja volt a következő években is Illésházynak, mert az egyességet közbejött okok miatt titkos tanács és udvari kamara vonakodtak végrehajtatni. [3]) Benne volt ebben egyébaránt a császár keze is, ki bosszúját csak a szegény Cavrianin tudta kitölteni, elüzetvén azt a főherczeg udvarától. [4]) — De a magyar jószágoknál minden rendben volt; sőt Illésházy ismét kinyitá erszénye száját, a szükségben levő kormánynak 1608. april havában 40 ezer frtot adván kölcsön. Később ismét 10 ezeret kértek tőle az országgyűlés költségeire. [5])

Illésházy elérte azt, a miről magyar nemes nagyravágyó lelke álmodhatott. Miután kibékíté nemzetét fejedelmével s koronához juttatá Mátyás főherczeget: nádorrá lőn s kevés idő mulva egy ország részvéte kisérte koporsóját az örök nyugalom helyére. Halála után özvegyét s öcsceit különös veszély fenyegette. Még az 1608-diki országgyűlésen a pozsonyi franciscanusok kolostorában, a hol a rendek üléseztek, Illésházy egy alkalommal megpillantá Andreasyth Mátyás itélőmestert (ki az 1603-diki pörnél ellenséges s törvényellenes módon viselte

---

satis fiat; frustra enim esset et ipsius Bocskaii contentatio et tota haec pacificatio, si hic (Illésh.) irremuneratus et inquietus discederet, posset enim etiam gravior haec tempestas excitari.« A magy. kamara 1606. jún. 26-diki előterjesztése. BK.

[1]) »Cum domino Stephano Illésházy ratione S. Georgii et Bazin ita conclusit Sua Serenitas.« 1606. júl. 4. Bécs. BK.

[2]) Mátyás főherczeg bizonyítja az egyezséget 1606. júl. 4. BK.

[3]) Sokat kelle suplicálni még Illésházynak; de itt mellőzöm.

[4]) Cavriani búcsúlevele Illésházytól 1607. máj. 14. KÖ.

[5]) 1608. ápril 17. és okt. BK.

magát Illésházy iránt) s »nem gondolván annak hűséges szolgálataival — mint az okirat mondja — becsületével s azzal a menvéddel, melyet az országgyűlés minden egyes tagja élvez, haragosan neki fordult, hazaárulónak, bestelélek kurvafiának nevezte«. Minthogy az országgyűlési salvus conductus ilyetén megsértése hűtlenségi eset: fő- és vagyonvesztést von maga után; sőt a bűnös elhalván, a tőle öröklött vagyont jogutódai 2 részben a biró, 3-dik részben pedig a panaszos javára elvesztik. Ennek értelmében idéztettek meg a panaszos Andreasyth vádjára Pálffy Kata s a két fiatal Illésházy s mert nem jelentek meg: makacsságból rendelteték el ellenük a végrehajtás.[1]) Mint végződött az ügy, nem tudom. Azonban efféle lék s egyebek kikerülése czéljából a gondos özvegy folyamodást nyújtott be Mátyás királyhoz, hogy annak a régi 1603-diki apocryph itéletnek törvényellenes voltát, az ország szokásai szerint, királyi bizonyságlevelében mondja ki. A folyamodásnak eredménye e szerfölött fontos oklevél, melylyel értekezésemet bezárom.

Mi Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország királya stb. stb. Adjuk emlékezetül, hogy vitézlő hivünk Zombori Lippay János, személynökünk és tanácsosunk a következő meghagyást mutatta be előttünk, melyet ő hozzá tekintetes és nagyságos Betlenfalvi Turzó György, Magyarországunk nádora intézett: Mi Betlenfalvi Turzó György, Magyarország nádora, nemes és vitézlő zombori Lippay János kir. személynöknek üdvöt. A nemes és nagyságos Pálffy Katalin asszony a néhai tekintetes és nagyságos Illésházy István Magyarország nádorának özvegye előnkbe adta személyesen, hogy a mult 1609-diki esztendőben a Pozsony városában tartott országgyülés alatt néhai Illésházy István Téged Lippay Jánost, nagyságos Vizkelety Tamás kir. tanácsossal és vitézlő Sándor Jánossal egyetemben az akkoron Pozsonyban időző nagyságos Istvánffy Miklóshoz küldött vala s akkoron mondott Istvánffy Miklós úr ti előttetek bizonyos, a kir. fiscus részére ő általa Illésházy István ellen kiállitott itéletlevél felől őszinte vallomást tőn, melyre ti még mindekkoráig jól emlékeztek s melyre

[1]) Turzó György nádor mandatuma az esztergomi káptalanhoz. 1610. Pozsony nov. 4. KÖ

az asszonyságnak szüksége volna. Kért tehát az asszonyság bennünket, hogy Istvánffy Miklósnak előttetek tett őszinte vallomását hiteles levél alakjába foglalnók s megparancsolnók, hogy az ő felségének Nálad, mint személynöknél levő birói pecséte alatt kiadassék. Nádori tisztünknél fogva parancsoljuk hát Neked, hogy ama vallomást hiteles levél alakjába szerkeszteni s ő fölsége birói pecséte alatt kiadni el ne mulasd. Pozsony 1611. márcz. 16. E nádori meghagyást — folytatja a király — kir. személynökünk kézhez vevén, a következőket referálta fölségünk előtt: Miszerint ő a mult 1609. évi pozsonyi országgyűlés idejében Vizkelety Tamással és Sándor Jánossal a pozsonyi házában időző, kevés napokkal azelőtt szélütötte, ágyában fekvő Istvánffy Miklóshoz menvén, tőle Vizkelety Tamás azt kérdezte: vajjon állítja-e még azt, a mit azelőtt, hogy t. i. általa az 1603. esztendőben az ország törvényei ellen s Bécsvárosában bizonyos itéletlevél adatott ki? Vizkelety e kérdésére Istvánffy Miklós dadogva ugyan, de azt felelte, hogy nem tagadhatja, miszerint ama kérdéses itéletlevelet ő, Istvánffy Miklós, *az ország világos törvényei s szokásai ellen, Bécs városában, sajátkezü aláirásával s birói pecsétje alatt expediálni és kiadni kényszeríttetéк.* — Mi azért (t. i. a király) személynökünk relatiójára jelen bizonyság-levelünket kérelmező asszonynak igazai oltalmára birói pecsétünk alatt kiadni rendeltük, a közigazság igy kivánván. Kelt Pozsony, marcz. 21. 1611. [1]) —

Ennél fényesebb elégtételt az élő Illésházy sem kivánhatott volna.

---

[1]) Eredetije a köpcsényi levéltárban.

OKIRATTÁR.

Figyelmeztetés: A jelen Okirattárban közlött levelek az elözö szövegben csak datumuk s nem számuk szerint idéztetnek; rájuk mint az Okirattárban közlöttekre nem történik hivatkozás. E körülmény részben összefügg azzal, hogy ez okiratok eredetileg a »Tört. Tár«-ban publicáltattak. — A hibáért szives elnézést kérek.

I.

1630. april 30. Bazin.

Illésházy Mátyás főherczeg előtt tisztázza magát a hizelgők által emelt ama vádak alól, mintha az 1599-diki orsz.-gyűlésen a nyitrai tizedek ügyében a clerus ellen, Modor ügyében a város szabadalmai ellen, továbbá Sz.-György és Bazin kiváltása dolgában ő fölsége ellen a rendeket bujtogatta volna.

Serenissime princeps. . . . *stb.*

Finita dieta Posoniensi exhibitum est mihi Suae caes. Maiestatis mandatum, in quo innuit Sua Maiestas, quod ego in praeteriti anni 99. dieta hungarica articulum de decimis contra dominum episcopum Nitriensem et per consequens contra omnes praelatos sub nomine secularium moverim et urserim privati commodi mei causa; praeterea quod comminationes aliquas emisissem eo quod civibus oppidorum sancti Georgii et Bozin bona haec a me redimendi facultatem Sua caes. Maiestas indulsisset; quae ego agendi nullam ansam habeam pro Suae Maiestatis erga me gratia et pro iuramenti mei, qua Suae caes. Maiestati ratione officii mei consiliarii et magisti curiae astrictus sum, fidelitate.

Clementissime domine, cum praemissa Sua caes. Maiestas imo et Vestra Serenitas non nisi ab aliquibus adulatoribus habeant, tendentque ista nonmodo contra integritatem et aestimationem meam, sed et fidei et fidelitati meae contrarientur, fiatque mihi coram deo et hominibus ab his qui Suam caes. Maiestatem et Serenitatem Vestram de me tam inique et malitiose informarunt, tanta quanta esse potest iniuria: supplico demisse Vestrae Serenitati, dignetur me quoque benigne audire et facile constabit, sine omni iusta causa hanc mihi nimis onerosam suspicionem et Suae caes. Maiestatis indignationem, deformationemque fidelitatis et integritatis meae non sine magno meo dolore subire et pati debere.

Decimas (*sic*) enim quas dominus episcopus Nitriensis pro se urget, non est mea privata causa, sed est totius comitatus Trenchiniensis, quae decimae a memoria hominum priscorumque regum et episcoporum tempore, ex antiqua denique consuetudine et lege regni huius semper florenis octingentis per comitatum redimebantur, idque usque modo ab omnibus episcopis ita observatum est; imo neque Sua Maiestas aliis conditionibus episcopatum et huic contulit quam praedecessoribus episcopis. Modernus tamen dominus episcopus proprii lucri gratia his non curatis, imo neque praesentis temporis statum turbulentum miserae denique plebis infinitas oppressiones et bellica onera considerans

omnes subditos comitatus Trenchiniensis aliquot millia hominum in praesentiam domini vicarii Tirnaviensis sub poena excommunicationis non sine gravi iactura animarum miserorum subditorum, et quidem eo ipso tempore, quo omnes comitatus in generalem expeditionem cogebantur et expediebantur, citari curavit, mulctam quoque satis gravem ibidem ab excommunicatis et ab his qui venire non poterant, exegit.

Postea tandem factum hoc domini episcopi in publica dieta anni 99. per legatos comitatus Trinchiniensis per modum querelae regnicolis propositum fuit. Certum autem est regnicolas indignitate causae huius vehementer exacerbatos et commotos fuisse; siquidem sunt et alii comitatus et districtus quoque in hoc regno, qui decimas suas ex antiqua consuetudine et lege regni huius etiam nunc pecuniis redimunt. Non nego: me quoque eius fuisse opinionis, esse etiam modo, ut non modo lucri et utilitatis domini episcopi, sed et legum et consuetudinum regni, oppressionis item miserae plebis ratio habenda est, dominusque episcopus modernus ut sit contentus illis proventibus quos priores episcopi habuerunt et Sua Maiestas illi contulit et donavit. Hac occasione excitatae erant etiam per regnicolas graviores disputationes de foro spirituali, praetendentes et antiqua sua iura urgentes, neminem sibimet iudicem et actorem esse posse et alia nonnulla; quas postea contentiones ibidem publice ex legibus regni ego eis longo sermone explicavi, resolvi et consopivi; haec ita se habere ipsos dominos praelatos testes invoco.

De negotiis autem redemptionis castrorum S. Georgii et Bozin nullum verbum dixi, imone dicere quidem potui; siquidem tempore dictae anni 99. praeteriti apud me ne mentio quidem erat redemptionis bonorum istorum. Dieta enim haec celebrata est in mense Februario; postea in Augusto demum Sua caes. Maiestas me de redemptione ista certificavit, quae omnia litterae Suae Maiestatis testabuntur. Ubi autem post factam certificationem per supplicem meum libellum quod humillime Maiestati Suae proposui vel dixi: bona haec perennali iure contra privilegium et collationem divi olim Caesaris Maximiliani sanctae memoriae parentis Serenitatis Vestrae coniugi meae iam antea factam aliis conferri non posse, praeterea quod ius ipsum coronae et antiquae leges regni huius vetarent communitatibus et rusticis castra vel bona possessionaria quovis titulo conferri et per eos possideri posse: haec quia ita se habent, merito Maiestati Suae me proponere iudicaveram. Extra hoc redemptio bonorum istorum a me prorsus contra me non est.

Intellexi etiam me in negotio Modrensium apud Serenitatem Vestram accusatum esse. Ego fateor me eius opinionis fuisse, esse etiam modo, quod cives Modrenses inter praelatos, barones

et nobiles in dietis ex antiqua consuetudine regni, imo neque iuxta contenta privilegiorum suorum assidere posse. ideo quia dieta publica fit potissimum pro contributione subditorum; illi autem qui subditos non habent, sicuti Modrenses, quomodo de alienis subditis vota dabunt? Neque a tot seculis donec corona Hungariae est, ostendi potest unico exemplo quod oppida privilegiata, quorum magnus numerus in hoc regno fuit, est etiam nunc, rustici et cives existentes, in publicam inter nobiles adhibiti fuissent dietam, ibique eum *(sic)* quem integer aliquis comitatus (in quo multi nobiles possessionati, muratae civitates, oppida antiquis privilegiis ornata sunt) votum habuissent. Quod autem liberae civitates coronae inter status et ordines regni vota habeant, dietisque publicis adhibeantur, fit quia illae civitates sunt nominatim in decretis regni denominatae et quaelibet illorum habet suos pagos, subditos et iura possessionaria quod Modrenses non habent; imo neque privilegium a Sua caes. Maiestate eis concessum eo se extendit ut etiam in decretis regnicolarum vota habeant vel ibi assideant. Hoc exemplo sine dubio multa alia quoque maiora oppida privilegiata huius regni merito hoc idem postulare non omittent. Ex qua distractione statuum et ordinum regni alias procul dubio confusiones subsequi necesse est. Itaque ego etiam modo eius sum opinionis ut maior ratio habeatur antiquarum consuetudinum et legum regni, quam postulationi Modrensium, neque rustici in consortium et ordinum nobilium collocentur; siquidem inde nulla utilitas Suae Maiestati caesareae accedat; imo censeo non esse pro autoritate Suae Maiestatis statuumque et ordinum regni, eosque his minus necessariis negociis onerari non debere iudico.

Et quia ego omnino conscius mihi non sum quod in negociis Suae caes. Maiestatis mihi occurrentibus aliud quam quae salutaria, iusta, honesta et Vestris Maiestatibus utilia pro tenui meo iudicio et iuramenti mei satisfactione esse cognovi, dixi et feci subsidiaque auxilia et contributiones tam publicas in dietis quam privatas apud comitatus omni studio, labore et diligentia ita promovi, iuvi etiam ex meo liberaliter pecunia, milite, victualibus ut neminem mei ordinis hoc praestitisse facile constabit, — Et horum testes esse possunt ipsi comitatus et capitanei omnes sub ditione et capitaneatu magnifici olim domini Nicolai Pálffy existentes —:

Supplico itaque Serenitati Vestrae quam humillime ut pro sua innata clementia et sapientia audiat et me et dignetur haud gravatim certos commissarios ordinare, coram quibus sistatur deformator ille meus; veniam et ego et si praemissa secus quam Serenitati Vestrae proposui, invenientur, merito hoc suspicionis onus subibo. Si vero false Serenitas Vestra infor-

mata est. liberer ab hoc onere ignominioso, improbique adulatores desinant his nugis Serenitati Vestrae esse molesti, fidelium quoque servitiorum suorum animos non alienent et eosdem eiusmodi negociis non onerent. Si enim adulatoribus tantus locus dabitur: nescio quo modo imposterum tute publicis et privatis consultationibus et tractationi interesse quis audeat. De cetero Serenitatem Vestram bene valere opto. Datum in Bozin 30. Aprilis 1600.

Vestrae Serenitatis

humilis servitor
Stephanus Illieshazy.

Hátirat: Serenissimo principi ac domino domino Matthiae dei gratia archiduci Austriae... *stb.*

(A pör alatt készült hivatalos másolat. Bécsi udv. ktár. Codex Nro 8666.)

II.

1600. novemb. 8. Bazin.[1])

Illésházy azon levele a magyar kamarához, melyben a sz. györgyiek s baziniak magok-megváltását törvénytelennek nyilatkoztatja ki s mely a fölségsértés vádjának főalapúl szolgált.

Reverendissime, generosi ac egregii domini et amici observandissimi *stb.* Accepi literas Dominationem Vestrarum reverendissimae ac generosarum, in quibus significant Suam Serenitatem benigne in eo acquiescere exitumque termini inscriptionalium, quem Dominationes Vestrae reverendissima ac generosae 29. diem futuri mensis Januarii ponunt, clementer expectare velle; ut tamen interea agros inseminem prout et nos consitos accepimus, bonaque haec non desolem.

Jampridem antea tam Suae caes. Maiestati quam Suae Serenitati per supplicem meum libellum demisse significavi, *contra me non esse,* si Sua caes. regiaque Maiestas bona haec cuiuscunque tandem pecuniis *pro se redemerit. Sed esse contra meum privilegium legesque et apertum ius coronae regni huius Hungariae collationem et donationem illam, quam cives ex informatione talium, qui leges regni huius Hungariae — ad quas Sua quoque caes. Maiestas tanquam rex Hungariae gravi obligatione est adstricta — minus intelligunt, sine omni consilio hungarico etsi hoc negocium sit mere hungaricum,* pro sese extraxerunt. Nam castra ista Sancti Georgii et Bozin divus olim Maximilianus imperator foelicis memoriae non tantum simpliciter titulo pignoris nobis obligavit; verum etiam seipsum es successores eius reges

---

[1]) E levél töredékes fogalmazványa (Illésházy kezétől) megvan a köpcsényi levéltárban.

Hungariae hac cautione obstrinxit ut si vel ipse vel successores eius bona ista vendere voluerint, nulli alio sed nobis ea vendere queant. Itaquae contra expressum talis priviligii nostri tenorem bona haec non praemonitis, et insciis nobis, minime aliis vendi potuerunt. *Hactenus enim priorum regum privilegia per successores eorum semper inviolata extiterunt observataque sunt. — Non video quomodo imperatorum ac regum authoritas ac proinde ipsa quoque regna consistere possunt, si antecedentium privilegia et collationes per succedentes reges tolli et annihilari possunt.*

Constat autem bona haec a nobis non pro se Suam Maiestatem redimere; sed contra decreta legesque regni huius, imo contra ipsum ius coronae et privilegium nostrum rusticis civibus oppidorum S. Georgii et Bazin collata esse. Id quod manifestum evadit ex donatione et collatione civibus istis facta (quam ego et multi alii vidimus legimus; scio etiam Dominationes Vestras reverendissimam et generosas vidisse legisseque: siquidem negocium hoc, prout praemisi, mere sit hungaricum in qua expresse continetur castra ista S. Georgii et Bozin eodem plane iure possessorio, usu, fructuque, perceptione, qua ego hactenus ea tenui et possedi ad decennii spatium esse collata: post decursum vero decennii ut perennali iure utraque haec castra et universa eorum pertinentia teneant et possideant, ita tamen, ut tolerabilem aliquem censum quotinnis ad cameram Suae Maiestatis pendant.

Haec cum ita se habeant: iudicent Dominationes Vestrae reverendissima ac generosae (quibus Sua caes. Maiestas fisci sui regii curam hoc tempore demandavit) *nonne collatio haec civibus facta pugnat contra ius coronae regiae et apertissima regni iura ad quae Sua caes. Maiestas prout praemisi, gravi obligatione astricta est?* Non possunt cives oppidorum (quorum magnus numerus in hoc regno est) rustici et communitas existentes, castra et iura possessionaria ullo sub colore in hoc regno tenere et possidere; cum neque lites per se cum nobile ingredi permittantur, sed domini eorum terrestres pro iis in omnibus iure agere debent; nedum bona aliqua possidere.

Praeterea cautum est in decretis regni Hungariae: ne reges communitati vel etiam liberarum coronae civitatum civibus ulla iura possessionaria sive perennali sive impignoraticio aut quovis alio iure conferre possint et valeant utque eiusmodi donationes, etiamsi quae fierent, tanquam contra leges regni factae, irritae, invalidae semper habeantur; ac ideo etiam liberis civitatibus coronae nulla bona emere vel quovis alio iure acquirere licet. Bona enim communitati collata nunquam amplius ad fiscum seu coronam regni redeunt. *Et nonne manifeste hac ratione corona regni Hungariae a iure successorio* castorum istorum S. Georgii et

Bozin penitus et in toto *in perpetuum privabitur? cum tamen et Sua caes. Maiestas non alio quam iure coronae videlicet per defectum seminis comitum S. Georgii et Bozin illa consecuta sit.* — Haec hactenus tam Sua caes. Maiestas quam praedecessores reges Hungariae (sanctae memoriae) inviolabiliter semper observaverunt. *Impossibile etiam est ut regnicolae tantam confusionem legumque et iurium labefactationem surdis auribus praetereant; imo non cessabunt Suam Maiestatem hac de causa sollicite interpellare.*

Haec cum ita sint, ego personaliter ad Suam caes. regiamque Maiestatem, dante Deo, brevi proficiscendum mihi proposui, ut haec praemissa Suae Maiestati demisse omnia exponam declaremque. Privilegium quoque parentis Suae Maiestatis divi olim imperatoris Maximiliani producam. Quibus visis et bene intellectis, non dubito Suam Maiestatem ceas. tam privilegii divi olim imperatoris Maximiliani parentis sui quam legum et iuris coronae regni sui Hungariae clementam rationem esse habituram.

Quodsi deinceps Sua Maiestas caes. his omnibus posthabitis bona haec civibus istis cedere porro mihi mandaverit, ego benignae *Suae Maiestatis voluntati refragari non possum*, sed rehabita prius summa inscriptionis in simili moneta, bonis cedam: *interim tamen pro futura conservatione legum regni et iuris mei* Dominationibus Vestris reverendissimae et generosis ac *de more solito regni huius* etiam in capitulis *protestor et protestatus sum.* — — — — — — —[1])

Datum ex Castro Bozin 8. die Novembris anno 1600.
Reverendissimae ac generosarum
Dominationum Vestrarum

Servitor et amicus
Stephanus Illiesházy.

Hátirat: Reverendissimo ac generosis dominis domino praefecto ceterisque S. C. Rque M[tis] Camerae hungaricae consiliariis.

(A pörhöz készitett hivatalos, egykorú másolat. Bécsi udv. könyvtár Codex 8666. 83. lap.)

III.

Prága 1601. január 16.

Rudolf király harmadik fölmondó levele Illésházyhoz, melyben ezt kir. haragjával fenyegeti.

Rudolphus etc.

Ex litteris nostris iam ante iteratis vicibus ad te perscriptis intellexisti, postquam tempus annorum inscriptionalium super

[1]) A levél többi része (a megváltás körülményeire vonatkozó) érdektelen.

castris nostris S. Georgii et Bozin primum per divum quondam imperatorem Maximilianum secundum . . . *sth* . . . antecessori tuo magnifico olim Joanni Kruschyth, vigore litterarum inscriptionalium 29. Januarii anno 1575 editarum concessum ac postmodum per nos relictae ipsius viduae nunc consorti tuae tum tibi quoque bina vice prorogatum ad 29. currentis huius mensis expirabit ac finietur, decrevisse nos dicta castra ad manus nostras redimere ac propterea tibi quoque iniunxisse, ad praestitutum tempus ut memoratis arcibus cedas easque resignes: ad quod quidem responsionem tuam camerae nostrae hungaricae exhibitam ac nobis porro transmissam accepimus ex eaque utpote *aculeis ac indignis exprobrationibus plena non sine summa admiratione simul ac displicentia intelleximus,* qualiter et quibus conditionibus non modo cessionem illam limitare atque involvere, sed et eos *animos ac spiritus erga nos tanquam dominum ac regem tuum sumere ausis ut ius, autoritatem, potestatemque nostram regiam arctis quibusdam limitibus insolenter constringere ac syndicatui quasi subiicere ac . . . . manus nostras regias in disponendis bonis nostris proprietariis ligare attentes, neque hoc loci consideres, quemadmodum ex plenitudine eiusdem potestatis nostrae regalis* [rusticos et] *alios quoque in nobiles, et rursus nobiles in magnates et barones creare possumus, quod simili ratione cives sive oppidanos istos nostros,* praesertim tantis abs te, uti non ignoras, antehac iniuriarum oppressionum durioris que tractationis generibus affectos et afflictos aliquatenus sublevare iugoque isti eximere ac *libertate* (siquidem ita velimus) *donare possimus.* Id quod tibi et cuilibet privato in bonis suis facere integrum, nec quisquam sibi id inhiberi facile pateretur; nedum ut tu tanquam subditus et hoc loci temporaneus praefatorum castrorum possessor illud nobis tanquam domino proprietario ac regi inhibere debeas aut possis vel praesumas?

Quod quidem uti dignitati nostrae ac *autoritati regiae ita adversum ut vix quicquam illi adversius praesertim a subdito contingere possit; ita pro eadem debito modo vindicanda poenam contra te conpetentem expresse hisce nobis reservatam volumus.* De cetero autem plane supervacaneum nec operae precium existimantes tibi ad aculeatum illud indignumque scriptum tuum in specie, quod alias prolixe facere possemus, respondere; quin potius eadem nostra autoritate regia tibi harum serie firmissime committimus et mandamus ut tum vigore supratactarum litterarum inscriptionalium tum vero quondam Johannis Kruschyth reversalium ad praedictam, 29. currentis huius mensis diem . . . . praedicta castra . . . . nobis ad manus commissariorum nostrorum . . . . sine ulla prorsus tergiversatione aut dilatione remittere, cedere ac resignare debeas et tenearis, secus ulla ratione sub poena alias

in te competenti modo statuenda facias. Datae Pragae 16. Januarii anno 1601.

Stephanus Illésházy.

Placet Domino a Lichtenstein 12. Januarii DCI.

(Fogalm. a bécsi udv. kam. levéltárban.)

IV.

Pozsony. 1601. febr. 27. és márcz. 11.

Joó János azon két levele Illésházyhoz, melyek miatt Joót (1603) fogságba vetették, miután Illésházy a levelek eredetijét Mátyás főherczeg kezébe adta.

a)

Spectabilis et magnifice domine ... *stb.* ... Én uram elhittem azt, hogy az kegyelmed dolgát magyarok tractálták és tractálják mostan is, noha tagadják, a mint kegyelmed tudja. Én bátor soha ne idvözűljek ha csak egy szóban is én velem communicálták. De azt elhittem hogy az kegyelmed szemben való barátival felettébb is communicálták, az kik közűl egyre gyanakodom, mert magam dolgaiban is experiáltam, az ki felette igen hízelkedő ember és mutatja magát mintha soha semmi vizet nem zavarna meg etc.

Az modriak az én promótiommal soha az ország köziben nem ülnek; sőt Prágába azt irtam hogy parasztok lévén, adja őket ő felsége valami benemeritus szolgának. Nem tagadhatom, hogy ez elmúlt esztendőben valamennyire mellettek szóltak; de veszem eszemben hogy az régi consuetudo ellen vagyon: mert sehol nem olvassuk hogy efféle oppidumok az ország között ültenek volna; kit ha szükség leszen, publice is megmondok; úgy is vagyon, hogy ha ezeknek az modriaknak az ország megengedi, tehát *ö felségek az szentgyörgyieket is és az boziniakot nyakunkra kötik* etc.; *kegyelmed magát meg ne hagyja csalni. Én bizony igen örömest hallottam hogy Thurzó György uram oda nem ment volt. Azt akarnám hogy csak egy magyar sem volna ott* etc. Ha isten engedi hogy az gyűlésnek progressusa leszen, bizony azon kell lennünk hogy *erősen exprobráljok urunknak, hogy sem kilső ellenségtől nem oltalmaz, sem pedig törvényünkben meg nem tart és hogy oly praesidiumot tart köztünk, a ki bennünket elárol és az török ellenségnek kótyavetyén ád el. És kérnünk kell ö felségét, hogy engedje meg, hogy oltalmat kereshessünk magunknak, hogy ím maga meg nem tud oltalmazni.* Bizony hogy magyar voltam mindenha; ezután is az akarok lenni, és az mi rajtam áll az patriánk dolgában, semmit hátra nem hagyok benne etc.

Az gyomor dolgában kegyelmed megpurgáltassa magát, mert tudom hogy kegyelmednek is olyan betegsége vagyon, mint nekem volt, kit mind az nagy sápolódás és melancholia causál etc.

Kermendet elpusztétották az pogányok : *kinek csak az herczeg (= Mátyás főherczeg) oka ; mert látom hogy ugyan gyönyörüségnek tartja, az mikor népe valakinek kárt teszen. De megveri érette az isten ; mert minden imperiumját elveszi lassan-lassan tőle.* Erdély ismég odavagyon ; az többi is elvesz etc. Valeat . . . *stb.* Posonii 22. die Februarii 1601.

Vestrae Spect. ac magn. Dominationis
servitor et compater deditissimus
Joannes Joó.

b)

Spectabilis et magnifice domine . . . *stb.* Jól cselekedte kegyelmed hogy maga helyében Beycsy János uramot küldte ide. De mindazonáltal egy kis excusatiót is tegyen kegyelmed az fejedelemnél. Elhigyje kegyelmed hogy a hol tudok, örömest szolgálok kegyelmeduek. Az modriak dolgában ne szintén törekedjék kegyelmed ; válasza leszen ő felségének a levélre ; kinek im mását küldöttem kegyelmednek Beyesy urammal.

Engemet a balonok (= vallonok) elpusztítottak és immár Battiány uram népe is oly kezdette jobbágyimat *(igy). Ha volna hova, bizony kimennék az országból, ezeknek az fejedelmeknek birodalmokból* etc. Isten tartsa kegyelmedet *stb.* Datum Posonii 11. Martii 1601.

Vestrae spect. ac magn. Dominationis
servitor et compater deditissimus
Joannes Joó.

(Egykorú más. gr. Batthyány József úr köpesényi levéltárában.

V.

Prága, 1601. decz. 21.

Rudolf királynak Illésházyt törvény elé idéző parancsa az esztergomi főkáptalanhoz, az I. ellen emelt vádak fölsorolásával.

Rudolphus secundus dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus ac Germaniae, Hungariae . . . *stb.* rex . . . *stb.* fidelibus nostris honorabilibus capitulo metropolitanae ecclesiae Strigoniensis salutem et gratiam. Non sine gravi animi nostri displicentia certo intelleximus qualiter hisce superioribus temporibus, signanter autem in annis millesimo sexcentesimo proximo praeterito et millesimo sexcentesimo primo praesenti magnificus Stephanus Illésházy comes comitatuum Trinchiniensis et Liptoviensis, curiae nostrae regiae in Hungaria magister et consiliarius noster, nescitur quo ausu temerario motus, postposita fide et fide-

litate nobis et sacrae coronae dicti regni nostri Hungariae debita spretis etiam et omnino contemptis multomodis beneficiis liberalitate denique et munificentia nostris regiis, quibus eum a tempore suscepti regiminis nostri hungarici clementer sumus prosequuti, et imprimis ipsum Stephanum Illésházy ultra alia nostrae regiae erga eum gratiae indicia cum comitis comitatum Trinchiniensis et Liptoviensis tum magistri curiae nostrae ac etiam consiliariatus regni nostri honore inter reliquos utriusque ordinis et status consiliarios nostros decoravimus, — in quo etiam officio idem Stephanus Illésházy nobis pro tuenda dignitate et autoritate promovendisque commodis et utilitatibus atque avertendis propulsandisque cunctis malis et incommodis nostris et regni fiscique nostri hungarici omnia boni fidelisque consiliarii officia et munia subeunda firmissimo solitoque iuramento sese obstrinxit et obligatum reddidit, contra nos nostramque regiam dignitatem fiscumque nostrum regium non tantum verbis passim prolatis, sed etiam litteris et scriptis suis se palam erigere et opponere ac inter alia clausulas subsequentes in litteris suis ponere et inserere non sit veritus: »*Hactenus priorum regum privilegia per successores eorum semper inviolata extiterunt observataque sunt*; *nec video quomodo imperatorum et regum autoritas ac proinde ipsa quoque regna consistere possunt, si antecedentium privilegia et collationes per succedentes reges tolli et annihilari possunt.*« Et paulo post: »*Nonne collatio haec civibus* (S. Georgianos et Bozinensos intelligens) *facta pugnat contra ius coronae regiae et apertissima regni iura, ad quae Sua caes. Maiestas prout praemisi gravi obligatione adstricta est.*« — Et insuper ut manifestae seditionis indicia certiora faceret scribit: »*Impossibile esse ut regnicolae tantam confusionem legumque et iurium suorum labefactionem surdis auribus praetereant ; imo non cessabunt hac de causa Suam Maiestatem sollicite interpellare.*« Praeterea aliis suis litteris propria manu scriptis haec verba sequentia adiecit: »*Ad conservationem legum huius regni gravissima obligatione est Sua Maiestas adstricta et profecto futuris temporibus collatio haec* (oppidanis S. Georgii et Boziniensibus factam denotans) *persistere non valebit, sed vel leges regni tolli debebunt vel collatio ista. Interim coniunx mea munire debebit iura sua et successorum eius legibus regni.*« Ad haec in negotio redemtionis arcium S. Georgii et Bozin eundem Stephanum Illésházy minime quievisse sed tum per litteras tum per alios illos qui civibus et incolis oppidorum S. Georgii et Bozin de praestandis ad redemptionem mutuis spem fecerant, dehortari non cessavit sed periculum ammissionis eius pecuniae per litteras suas declaravit talia verba eis inserendo: »*Tum quis scit ad quem Buda vel Hungaria pertinebit, aut quorsum deveniet?*« sicque a mutuando abstraxerit et

absterruerit. — His non contentus, superioribus annis, tempore nimirum obsidionis praesidii Jauriensis idem Illésházy subditis suis ex insurrectionis generalis decreto in castris existentibus sine praescitu serenissimi principis Matthiae, archiducis Austriae et fratris nostri charissimi et generalium regni capitaneorum relictis castris nostris ad Jaurinum positis, domum sese conferendi licentiam concessisset; unde sequutum fuisset, quod aliorum etiam dominorum et comitatuum subditi, quos ex ditionibus suis per modum generalis insurrectionis expediverant, unanimiter atque uno quasi die in conspectu hostium erectis vexillis castris nostris excesserint, per hocque castra nostra hostibus aperto Marte et traiecto Danubio invadendi tandemque praesidium et castrum Jauriense huiusmodi propugnatoribus destitutum tunc capiendi occasio data et praebita fuisset.

Cum igitur praemissa ipsius Stephani Illésházy mala facinora aliaque quamplurima contra nos nostramque dignitatem et autoritatem ac statum publicum nostrum et regni nostri, in laesionemque et offensiorem iuramenti nostri ac imperatoriae personae et officii nostri regalis manife tam patrata esse, ex eoque idem Stephanus Illésházy crimine laesae Maiestatis nostrae regiae et nota perpetuae infidelitatis de lege et decretis regni merito condemnari et proscribi debere dinoscatur: idcirco nos pro suscepti regiminis nostri officio nolentes eiusmodi temerarios et infandissimos ipsius Stephani Illésházy actus simpliciter pertransire, eundem Stephanum Illésházy ad proximam generalem dietam quam universis dicti regni nostri Hungariae et partium ei subiectarum statibus et ordinibus in civitate nostra Posoniensi vel ubicunque in regno nostro Hungariae deo dante primo quoque tempore indicturi sumus iuxta leges et decreta eiusdem regni nostri Hungariae et partium ei subiectarum, nota ipsa perpetua infidelitatis condemnari decrevimus, aliis in exemplum, ipsi vero supplicium.

Eapropter fidelitatibus vestris harum serie firmiter praecipiendo committimus et mandamus, quatenus praesentes litteras nostras per vestrum testimonium fidedignum memorato Stephano Illésházy exhibere et praesentare faciatis; qui si personaliter reperiri poterit, ibidem personaliter, alioquin de domo habitationis seu solitae residentiae suae idem testimonium vestrum admoneat eundem dicatque et committat eidem verbo nostro regio ut ipse decimo quinto die ipsius dietae generalis proxime Posonii vel ubicunque in regno nostro Hungariae celebrandae ac aliis ad id aptis et sufficientibus diebus coram fidele nostro magnifico Nicolao Istvánffy de Kisasszonyfalva ianitorum nostrorum regalium magistro ac officii palatinalis eiusdem regni nostri locumtenente et consilario nostro ac aliis ipsius regni nostri Hungariae iudicibus ordinariis, magistris item protonotariis ac sedis nostrae iudicia-

riae iuratis assessoribus statibusque et ordinibus regni nostri Hungariae et partium sibi subiectarum ceterisque per nos specialiter ad praesentis causae revisionem ac discussionem delegatis et deputatis sibique adiungendis personis peremptorie personaliter et non per procuratorem suum ad instantiam fidelis nostri egregii magistri Stephani Somogyi directoris causarum nostrarum regalium et fiscalis sacrae regni nostri Hungariae coronae absque ulla ulteriore prorogatione modis omnibus comparere et de praemissis quibusvis efficacem rationem et causam reddere debeat et teneatur, iudicium superinde et iustitiam recepturus; certificando eundem ibidem quod sive ipse termino et loco in praescriptis coram iisdem propalatino et reliquis iudicibus . . *stb* . . compareat, sive non, idem tamen propalatinus cum praedictis iudicibus statibusque et ordinibus praedicti regni nostri Hungariae . . . . in celebranda super praemissis sententia id faciet quod iura et decreta dicti regni nostri dictaverint . . . *stb.* Datum in arce nostra Pragensi vigesima prima die mensis Decembris, anno domini millesimo sexcentesimo primo.

Hátirat: A. d. 1602. Posonii octava die mensis Martii magnificus dominus Stephanus Illésházy . . . *stb* . . . coram me comparuit personaliter. N. Istvánffy manu pr.

(Az esztergomi káptalannak Illésházy részére kiadott relatiojáról, gr. Batthyány József úr köpcsényi levéltárából.)

VI.

1602. február körűl.

Illésházy folyamodása Mátyás főherczeghez, melyben magán-kihallgatást kér az ellene emelt vádak megczáfolása czéljából.

Serenissime princeps, domine domine clementissime. *stb.*

Meminisse benigne Serenitatem Vestram confido, me proximis temporibus non semel atque iterum apud Serenitatem Vestram tanquam post Suam caes. Maiestatem gubernatorem et dominum regni Hungariae quam humillime institisse ut Serenitas Vestra sacr. caes. et regiae Maiestatis indignationem, ex odiosa malevolorum delatione potius quam demeritis meis erga me conceptam, benigne placare et mitigare dignata fuisset; simul etiam supplicasse ut Serenitas Vestra de accusationibus contra me factis privatim benigne et patienter me exaudire dignata fuisset. Nescio tamen quo meo infortunio consequi id non potui. Sed nihilominus postremo grato cum responso me a conspectu suo Serenitas Vestra benigne dimisit, cui tanquam firmissimae anchorae innixus eram. Interim vero praeter opinionem, non sine gravi honoris et exis-

timationis meae detrimento, Sua caes. Maiestas me in publicam regni dietam citatum esse voluit, idque tali citatione qualis hactenus in regno hoc Hungariae nec visa nec unquam audita est. Agiturque de laesione digntatis et autoritatis Suae caes. et regiae Maiestatis quam nullus unquam regum Hungariae publico et dubio iuris exitu subditis agitandam disputandamque exposuit et concredidit. [1])

Quia vero toto vitae meae curriculo avo inprimis ac tandem genitori Serenitatis Vestrae (gloriosae recordationis), iam vero Suae caes. Maiestati et Serenitati Vestrae fideliter et constanter servivi, ita ut nullius criminis reum mea me conscientia arguat; non cesso precibus meis Serenitatem Vestram interpellare, eidemque quam possum humillime iterum atque iterum supplicare ut Serenitas Vestra iuxta oblatam spem et conceptam erga me clementiam dignetur maiorum et progenitorum suorum toto orbe terrarum celeberrimam famam honorem laudem nomenque augustissimae domus Austriacae, quae pietate et clementia in splendidissimam hanc monarchiam divinitus evecta est, benigne respicere et considerare, quin et suam propriam hactenus in gubernationis moderamine laudatissiman bonitatem et pietatem prae oculis habere seque inter Suam Maiestatem caes. et me miserum subditum interponere atque efficere ut Sua caes. Maiestas praemissis consideratis ex imperiali excelsi regiminis sui maiestate dignetur hanc in me indignationem remittere et *de articulis in citatione denominatis privatim coram dominis consiliariis* [non modo spiritualibus sed et secularibus] [2]) *atque iurisperitis etiam viris clementer audire ut per me quoque Sua Maiestas informetur;* neque permittere ut me inaudito tanta mihi ignominia inuratur ut publico iure Sua Maiestas caes. mecum agat. Nec alioquin convenit ut ego humilis Suae Maiestatis subditus et servitor hac citatione coactus ob innocentiae meae defensionem contra regiam Suae caes. Maiestatis dignitatem et autoritatem disputem et contendam. Itaque adhuc Serenitati Vestrae quam humillime supplico, dignetur potius modum aliquem invenire quo praemissa ratione Suae caes. Maiestatis in me concepta indignatio placari et sopiri possit. Aut Serenitas Vestra accepta informatione a dominis consiliariis et iudicibus regni ordinariis non modo a spiritualibus sed etiam secularibus nunc Posonii congregatis, dignetur me ad Suam caes. Maiestatem, datis mihi clementer litteris Serenitatis Vestrae intercessoriis dimittere. — Ego enim priusquam in supradictam

[1]) Ezen, a lap szélére I. által betoldott pontot a tisztázatból bizonyosan I. maga hagyta ki, mert az itéletlevélben inserálva levén e folyamodás, ott e passus nincs meg. Talán erösnek gondolta I.

[2]) A zárjel közt levőket I. toldta be, de a tisztázatnál kihagyta.

contra Suam Maiestatem caes. publicam disputationem descenderem, omnimode Suam Maiestatem caes. humilime lenire et placare mallem.

(Impurum Illésházy javitásaival gr. Batthyány József úr köpcsényi levéltárában.)

VII.

Pozsony 1602. márczius 17.

A magy. kamara (Szuhay) fölterjesztése Mátyás főherczeghez, melyben Illésházy kérelmét — a magán-kihallgatásra vonatkozólag, elutasítandónak véli.

Serenissime princeps. Accepimus Vestrae Serenitatis benignum decretum cum annexis, magnifici Stephani Illésházy libello supplici et nonnullorum dominorum consiliariorum hungarorum opinionibus in causa eiusdem Illésházy exceptis, quae sane diligenti studio . . . ponderavimus. Etsi autem intelligamus potiorem partem suffragiorum eo descendere ut non solum ipsum Illésházy privatim mereri ad Suam Maiestatem accessum et audientiam, verum etiam singularem commendationem pro lenienda Suae Maiestatis indignatione ipsi impertiendam esse: tamen cum penitius connexa supplicis libelli consideramus et citationem cum litteris eiusdem Illésházy, sed et opiniones dominorum consiliariorum in proxima praeterita diaeta postulatas et in scriptum redactas conferimus, reperimus causam ipsam simpliciter ex hoc dietali termino (quod unicum (?) est Illésházy institutum) citra praeiudicium Suae Maiestatis prorogari non posse. Ille enim meretur veniam, qui culpam agnoscit et deprecatur. *Luce autem meridiana clarius est ipsum Illésházy* non verbis tantum verum etiam scriptis conceptis *in sacratissimum Suae Maiestatis caput et dignitatem deliquisse* et nunc quoque nescimus quid prae se ferre. Ob quod *crimen hoc saeculo apud nos inauditum* . . . . publice in litem est attractus, terminus iuri praefixus, iudices non tantum ordinarii et iurati assessores denominati, verum etiam status regni in ipsum iudicium adhibiti. Negotium autem hoc tam tenaciter inhaeret animis et auribus, ut omnes illud magna cum admiratione suspiciant eventumque eius avidi praestolentur. Delinquere in Suam Maiestatem est publicum facinus. Talis itaque publico iure est convincendus. *Et si hoc negotium haerebit in suspenso, dignitas Suae Maiestatis sugillationi exponetur,* eo, quod *magis valuerit privata Illésházy postulatio quam publica Suae Maiestatis accusatio, possitque existimari* Suam Maiestatem quasi non satis causae suae bonitati subnixam, privatim eam disputari voluisse; cum et ipse Illésházy dum se in supplici suo libello excu-

sare nititur, alios incusat, suum delictum in odiosam malevolorum delationem transfert. Se a Vestra Serenitate non esse auditum, queritur; et si porro iure publico procedetur, se ob innocentiae suae defensionem coactum contra Suae Maiestatis dignitatem et autoritatem disputaturum. Accedit quod Vestra Serenitas cum plena authoritate a Sua Maiestate huc sit missa et feliciter conventui huic praesit; quapropter si Illésházy sese excusare voluerit, id ei iure optimo licebit, nullo siquidem iure innocentes opprimi consueverunt. Audietur publice in publico conventu per publicas personas et autenticas et in iure publico.

Ex consilio camerae hungaricae 17. Martii 1602.

(A bécsi udv. kamarának küldött egykorú másolatról, mely a bécsi udv. kam. levéltárban van.)

VIII.

Viniecze 1602. októb. 17.

Istvánffy Miklós fölterjesztése a királyhoz, hogy Illésházy mint felségsértés bűnével vádolt fölött törvény szerint csak az ország határain belül, az országgyűlésen lehet ítéletet hozni.

Sacratissima caesarea Maiestas . . stb.

Redditae mihi sunt litterae Maiestatis Vestrae caes. 29. die Septembris Pragae datae, quibus ad me de negocio d. Stephani Illésházy scribit simulque clementer meam opinionem exquirit: an celebratio iudicii illius, quod Maiestas Vestra caes. cum illo habet et quod sub proxima dieta Posoniensi certis de causis revideri non potuit, Pragam transferri et isthic praesente Maiestate Vestra caes. per dominos iudices ordinarios regni Ungariae protonotariosque et assessores decidi posset, vocato illuc dicto quoque Illésházio? Nihil quidem mihi gratius foret, clementissime caesar, quam hanc Maiestatis Vestrae caes. causam promovere et in ea decidenda modum aliquem et viam breviorem invenire; sed quia in decretis cum divorum regum tum vero eo etiam quod Tripartitum appellatur, aperte statutum est [1]) in eiusmodi causis quae crimen laesae Maiestatis respiciunt in diaeta publica processum instituendum, ibique terminandum, non video ipsum Illésházy extra regnum Ungariae ad iudicio standum ita cogi posse ut ipse illud per modum exceptionis minime declinare posset, et in fulcimentum decreta allegaret contra quae respondere non tenetur. Et sic vereor ne etiam iudices ordinarii secundum leges pronunciarent. Ceterum si Maiestati Vestrae caes. benigne videretur, cum

[1]) Az idézőjel közt levőket a cs. irodában vörös plajbászszal húzták alá.

illa actio ardua prorsus et difficilis sit, eadem qua incepta est via et ordine decidenda esset: nimirum ut M^{tas} Vestra caes. ser^{mo} principi et domino archiduci Matthiae in mandatis daret ut eundem Illésházy ita ut hactenus factum est, ad dietam denuo citandum curaret et postea dietam ita moderaretur ut prius quam illa concluderetur et regnicolae abirent, causa seu citatio eius (etiamsi ceteras differri oporteret) revideri et decidi posset. Ego vero, prout teneor, quantum in me erit, omnem operam meam non in hoc tantum sed in aliis Maiestatis Vestrae caes. negotiis humiliter polliceor, nec in illis promovendis quicquam in me desiderari patiar. Illud tantum considero, quod si mihi in Transsilvaniam eundum erit, sicuti Maiestas Vestra caes. benigne iussit, et ego humiliter me obtuli, et hactenus quoque profectus fuissem, nisi coniugis meae charissimae periculosus morbus me impedivisset, verendum est ne tam ipse Illésházy quam ceteri quos Maiestas Vestra citandos curavit, meam absentiam causati tanquam inter regem et regnicolas ordinarii iudicis, declinatoria exceptione utantur et in causa ulterius procedi non possit. Qua in re dignetur Maiestas Vestra caes. benigne deliberari, an mihi eundum omnino sit vel propter dictas causas domi remanendum ... *stb.* Ex Vinice, 17. Octobr. 1602.

Eiusdem sacr. Maiestatis Vestrae caes.

fidelis et humilis servitor

N. Isthuanffy mp.

(Ered. — egészen I. irása — a bécsi udv. kam. ltárban.)

IX.

1603. márcz. 14. Pozsony.

Illésházy tudósítja nejét, pörének kedvező kimenetele felől s hogy Szuhay ugyancsak mérgelődik.

Köszönetemet és magam ajánlását . . *stb.* Énnekem soha életemben nagyobb dolgom nem volt mint most. Ugyan valóban megrágatták velem az kígyót; kigyókat adának önnem. Az nap, hogy eljüttem tőled, öt posta talájt elő, barátimé; az nap Stomfára jüttem, ott 11 órán éjjel befogattam az lovakot, virradtig Pozsonyban jüttem. *Itt Szuhay megvetette volt az ágyat, az kire akart fektetni*; hétfőn bégyűtötte az birákot és hozzám feleltetett *nagy sok dolgokat, kiknek azelött hirét sem hallottam és erösen erölteté az birákot, hogy sententiát mondjanak reám.* Azok az jámborok nem mívelték, hanem keddre halasztották. Hétfőn napestig mentem; éjjel semmit nem aludtam; regvel mindjárást felejnem köllett. Az úristen jól adta volt, hogy mindeneket megírtam Hodolinban. Jóllehet Beicsy János 3 fő prokátorral ott volt hétfőn, de semmi helyt nem adtak neki; szöméllyem szörint hogy ott

legyek; ingyen sem tudtam mit felejt director hozzám. Kedden délután egy óráig mind disputáltam velek. szerdán is, mind azon hogy ezek én rám törvént nem láthatnak és én nem törvént hanem meghallgatást kivántam. Ezt elnyerém az kamrától. Azután csüterteken mindenekre rend szörint megfelelék nekik. Prágából császárnak egy kamrása [1]) volt itt: az bécsi director és mind az kamrások; azok felejtek ellenem directorral; bizony oly nagy gondban voltam; egész éjjel mind írtam, munkálódtam. *de végre az úristen megszégyeníté öket: szemlátomást elbolondoltak, egy szót sem tudtak ellenem felejni.*

Az gyűlést is el nem kezdették még. Aeig nem akarták elkezdeni, mig az én dolgomnak vége nem leszen. Immár most abban vagyon dolgom, hogy mindeneket megírnak császárnak és *megírják az ö tetszéseket, hogy én semmit nem vétettem.* Az úristennek sok hálaadással tartozunk érette, kiért kérlek édes leányom adj hálákat az úristennek. — — — — — — — —

Szuhay erösen ugrálik: fenyegeti, ijeszgeti az bírákot; németeket hoz reájok — — — — [2]) *De heában; mert az úristen láuczra vetette és nem bánthat meg.*

Az personalisra most semmit nem panaszolhatok; jól vagyon mellettek és ugyan mindnyájoknak az úristen szíveket igen mellénk fordította, látják is tiszta igazságomat.

Itt semmi hír nincs: az németek váltig rabolják az országot mindenfelé: de nem fáj senkinek. Isten tartson meg *sth.* Datum in Pozsony, 14. Marcii 1603.

S. Ilieshásy mp.

Külczím: Ez levél adassék az én szerelmes atyámfiának Pálffy Kata asszonnak.

(Ered., Illésházy írása, a bécsi udv. könyvtár, codex 8966. fol. 157.)

X.

Pozsony, 1603. márcz. 22.

Istvánffy Miklós folterjesztése Miksa Ernő föherczeghez, hogy a pozsonyi rendk. bíróság határozata Illésházy ügyében nem itélet, csak vélemény; ... itéletre egyedül az országgyülés van jogosítva.

(Miksa Jenő föherczeg ugyanis — ki az országgyülésen a királyt képviselte — tudni akarván hogy az (úgynevezett) itélet mimódon adassék Illésházy tudtára, márcz. 21-kén kérdést intéztetett Istvánffyhoz. Istvánffy erre a következöképen felelt:)

---

[1] Kamrások alatt nem a »kamarás«-ok, hanem az udv. és a magy. kamara elnökei és tanácsosai értendök.

[2] E rövid vonalak jelentik, hogy érdektelen dolgokat kihagytam.

Ubi serenissimus princeps archidux Maximilianus Ernestus scire cupit ad maiorem Suae caes. Maiestatis . . *stb.* . . informationem in omnem eventum: quomodo et qualiter quibusve mediis, quo loco et tempore sententia seu votum dominorum deputatorum iudicum domino Illésházio insinuari et tandem executioni demandari et quomodo ac quando in aliis causis nondum decisis contra eundem procedi possit? — mihi videretur humiliter: quoniam haec moderna *sententia dominorum iudicum non est definitiva, sed tantum maioris partis eorum*, coram quibus dominus Illésházy ad obiecta respondit, *votum et opinio: non posse eam teneri vel pronunciari pro lata, firma et indubitata sententia;* sed citationem, quae nomine Suae Maiestatis in meam ac statuum et ordinum regni praesentiam facta est et quae ex voluntate Maiestatis Suae salva remansit, *debere ulterius in futuris comitiis levari, ac si eadem ibi quoque fuerit sententia* (quod nondum sciri potest): *tunc pronunciari posse, velut* definitivam.

In aliis causis quia nondum dominus Illésházius citatus est, nulla contra eum ferri potest sententia, nisi prius citetur et convincatur. Citatio autem fieri semper potest; *sed si nota infidelitatis ei inferri debet, non aliter quam ad comitia* statuum et ordinum regni (sicut id camerae et directori notum est) citari debebit. 22. Martii 1603. Posonii.

N. Isthuanffy.

(A bécsi udv. kamara számára készült — s levéltárában levő — egykorú másolatról.)

XI.

Prága. 1603. april. 4.

A cs. udvari kamara (Unverzagt) előterjesztése a titkos tanácshoz az Illésházy ellen hozott u. n. itélet s a rendk. biróságnak a királyi akarattal ellenkező eljárása ügyében.

Denen kaiserlichen Herren Gehaimen Räthen übergibt die Hofkammer hiebei verwahrt mit A. Ihrer fürstl. Durchlaucht Herrn Maximiliani Ernesten Erzherzogen zu Oesterreich etc. Schreiben samt denen darzu gehörigen Einschlüssen, alles des Stefan Illésházy angeklagte Excess-Sachen und das darüber gehaltene Gericht betreffend, nit dieser Erinnerung: Wie sie darbei befinde dass nit allein der iudex und assessores demjenigen was Ihre Maiestät befohlen »quod scilicet iudex causam hanc in iudicium assumere et in eius discussione procedere votumque et sententiam superinde una cum reliquis iudicibus sibi adiunctis concipere aut etiam ferre possit et valeat; et assessores pro iustitia et aequitate, causae huius magnitudine ponderata, eam sententiam

penes quam Suae Maiestatis autoritas et dignitas illaesa conservetur ferre et scripto concipere illamque Suae Serenitati offerre et tradere velint et debeant« — *nit nachkommen, noch einen Sentenz formirt oder geschöpft, sondern allein ein Deliberation, Votum und Opinion geben haben wollen* und dahin schliessen: *da je ein Sentenz ergehen sollte, er Illésházy, allererst auf künftige comitia statuum et ordinum citirt und allda weiter wieder ihn ad notam infidelitatis agirt werden müsste*; — sondern auch dass draussen bei der Hofexpedition in dem geirrt worden, weil er der propalatinus und die assessores solches für kein definitivam sententiam halten wollen, dass sie nit alsbald, kraft obangezogener Ihrer Majestät Befehl, solchen ihren Bericht ihnen zugeschickt oder decretirt und ein Endurtl zu verfassen und zu übergeben begehrt, *ja zugelassen und nit geahntet dass Illésházy selbst, wie fürkommt, in das consilium hungaricum gangen, man ihn darin gelitten und ihn Illésházy selbst bei dieser Declaration sitzen und sein votum pro se et in propria causa geben hab lassen sollen.*

Dahero nun die Frag, ob Ihre Majestät solche des Herrn propalatini und Beisitzer übergebene Antwort für einen Sentenz halten? und ob Sie daraus ein Resolution fassen und zur Straf greifen wollen oder nit?

Was das erste Theil dieser Frag belangt, dabei ist die Hofkammer der Meinung, weil maior pars iudicum dahin geschlossen dass der Illésházy wegen deren wider Ihrer Majestät Hoheit gethanen scharfen und anzügigen Schreiben, welche ihm vermüg der Constitutionen so der Director allegirt, wider die Landrechtsitzer, viel weniger Ihre Majestät sich zu gebrauchen nit geburt, poenam laesae Maiestatis nit entgehn oder entfliehen künne; dass es Ihre Maiestät für eine definitivam sententiam halten sollte und das auch darumben desto mehrers, dass aus beiverwahrter Abschrift eines Gutachten sub B. — so etliche hungarische Räth noch den andern Aprilis des verschienen 1601. Jahrs, dessen sie anjeczo gleich vergessen, da doch theils aus ihnen zuvor darbei gesessen, geben [haben] — lauter zu sehen, wie sie dahin gerathen und die Ursachen darbei angezogen, warumben man ihn Illésházy ad poenam criminis laesae Maiestatis intligendam auch ausser des Landtags und quaevis iudicia octavalia citirn und fordern sollte. — Zu dem wann die Excess und Verbrechen so in dem Extract mit C. hiebei begriffen, welche gesammt wider ihn Illésházy streiten, und etliche darunter ihme auch notam infidelitatis intligirn würden, recht erwogen Ihre Majestät ausser einiges Sentenz propria autoritate et arbitrio solches zu thun ganz wol befugt und zum höchsten darzu bewegt und verursacht werden.

Erachtet derowegen solchemnach die Hofkammer, auf das ander Theil dieser Frag, es möchten Ihre Majestät aus gehörtem

Fundament ihn Illésházy reum criminis laesae Maiestatis declarirn und alsbalt des habenden Landhofmeisteramts und Rathstitel neben Vorbehalt des weiteren Process und Verfahrung gegen ihme privirn und entsetzen, auch alle Güter in Hungern, — weil die Kammer wegen deren so er in Mährern hat, noch zweiflig ist und deswegen sich bei der beheimischen Hofkanzlei des alten Gebrauchs und Exempl zu erkundigen wäre —, einziehen lassen und ob er gleich Gnad suchen thäte und Geld geben wollte, dasselbe nit annehmen, sondern es bei Einziehung der Güter bleiben lassen. Dann sollte er bei den Dignitäten und Gütern bleiben und allein am Geld gestraft werden, so würde es nit allein ein böses Ansehen und ob man es ums Geld gethan, haben, sondern es würde sich auch sonsten allerlei Ungelegenheit von ihm zu besorgen und zu befahren sein.

Wie aber dies zu publicirn und zu exequirn, da hält die Hofkammer für das Nächste, da er je nit bald selbst käme, dass er Illésházy, doch mit Corrigirung des ihm zuvor gegebenen Titels allher erfordert und Ihrer Majestät Resolution ihm schriftlich fürgehalten, die Privation der Dignitäten aber dem Istvánffy oder in Abwesen dem locumtenenti angekündigt und wegen Einziehung der Güter die Notturft hienaus anbefohlen, zu Apprehendirung aber derselben neben hungerischen etliche teutsche Räth und Commissarien von der hinderlassenen Hof- und hungerischen Kammer gebraucht und er so lang, bis die Commissarien die Güter eingenommen, im Arrest gelassen und behalten würde.

Sollten aber Ihre Maiestät oder sie, die Herren Gehaimen, wider dies so jetzt gemeldt, etwass Bedenken haben und sich noch besser fundirn wollen, so möchte man die iudices (doch dass in allbeg die Privirung des Landhofmeister — und Rathstitels beschehe) durch zwei an gedachten Istvánffy oder locumtenentem abgehunde absonderliche doch gleichlautende Schreiben von der hungerischen Kanzlei aus fragen: nachdem der nächste Process alle requisita, formam et modum eines solennis iudicii gehabt und durch Ihre Majestät darauf angestellt auch darin kein defectus gewest, sintemal der Illésházy nach beschehener Einwendung doch auch dagegen wieder erfolgten Ableinung seiner vielfältigen Exceptionen, item nachdem er begehrt, ihn allein zuhören und den directorem causarum abzuschaffen, darvon er aber durch die iudices (quo nomine Sua Maiestas ipsos nominavit, ordinavit et constituit et ipsi sese ita in illo toto processu nominarunt et nominari passi sunt) durch ergangene unterschiedliche interlocutorias ab- und dahin gewiesen worden, dass er ad rem ipsam et meritum causae directe antworden sollte, er solches darauf gethan ac ita litem ingressus, ad obiecta directoris omnia et singula geantwort, sich, soviel er kunnt, seiner dabei nit vergessen

noch iechtes so ihme dienstlich sein und zu gutem kommen mügen, dahinden gelassen — defendirt und darüber per partes geschlossen worden: warumben ihr, der iudicum, Schluss secundum maiorem partem, quae semper concludit, nit ein Sentenz sein sollte? und warumben sie Ihrer Maiestät Befehl de concipienda et ferenda sententia sowol ihrem als verordneten iudicum Amt nit nachkomben und sich hierin mehr des Illésházy Einsprechen irr machen lassen, als ihr officium oder den gehabten Befehl, zumal weil sie iudices als verstanden gewest, gehandlet und in Acht genommen und hernach das begehrte votum oder Gutachten tanquam non amplius iudices, sed consiliarii Suae Maiestatis ad partem und absonderlich geben haben?

Darnach: wie dieses zu verstehen wäre dass si die iudices oder der Istvánffy in seiner übergebenen Relation meldet: »quod ipse Illésházy nihil tale facto aut reipsa praestiterit aut tentaverit, sed solum verbis, neque iis ad Suam Maiestatem caes. sed ad alios scriptis«; so doch ihnen den iudicibus weit ein anders sowol aus der citation et in processu illo actis et actitatis, als auch anderwärts, sonderlich aus der ihnen hievor communicirten Designation der Illésházyschen Excess, darüber 15 oder 16 hungerische Räth ihre Opinion, wie die oben mit B. eingelegt und ihnen einzuschliessen wäre, — geben und der Mainung gewest: »cum ille scripto, dicto factoque contra dignitatem Suae Maiestatis peccarit vel deliquerit, ut poenam criminis laesae Maiestatis evitet, possibile non esse«, bewusst und unverborgen sey?

Zu dem weil sie die Räth damaln auch lauter vermeldt dass mann wider ihn Illésházy extra dietam et quaevis alia indicia octavalia procedirn müge, ob und warumben es nit noch sein künnte? Wie dann Ihre Majestät endlich bedacht auf solche ihr der Räth Opinion (quae cum semel ipsis in hoc ipso casu et causa Illésháziana placuerit, amplius displicere aut mutari per ipsos non possit) den Process ferner aufs ehist und noch vor oder doch bald nach Pfingsten iure extraordinario, inmassen gleichsfalls mit des Telekessy und Georgen Homonnay Sachen beschehen, anstellen lassen.

Dergleichen sollten sie berichten, warumben sie den Illésházy criminis iam dicti accusatum et quasi notatum in ipsorum consilia, wie fürkommen, dessen aber die Hofkammer sich zuvor besser erkundigen wölle, zugelassen und bei obgehörter declaratione sententiae selbst sitzen und darbei sein lassen? und weil ihnen den iudicibus durch Ihre Majestät mit Ernst eingebunden worden, den verfassten Sentenz in aller Still zu halten, der Illésházy aber desselben Inhalt bald erfahren, wer ihm dasselb entdeckt und offenbaret habe?

Darbei sie dann auch gefragt werden künnten, warumben

die andere causae fiscales am 24. Martii, da man dieselben fürnehmen sollen, eingestellt und andere fürgenommen worden und das sie dies müglichist beförderceten?

Wann nun ihr ferrerer Bericht einkäme, künnte alsdann darauf die weitere Notturft expediert und da es auf den ersten Weg Ihre Majestät nit haben wollten, auf den andern fortgestellt und verrichtet werden. Jedoch dies alles zu der Herren Gehaimen verrern Bedenken gestellt .... Actum Prag den 4. Aprilis anno 1603.

(A titkos tanácsnak beküldött példány párja, bécsi udv. kam. levéltárban.)

XII.

Pozsony 1603. marczius—aprilis.

Szuhay István m. kamarai elnöknek a bécsi udv. kamarához tett véleményes jelentése Istvánffy Miklós kifogásai ellen az Illésházy fölött hozott »itélet« dolgában.

Generosi et magnifici domini s t b.

Legi litteras illius boni domini[1]) qui se ab expeditione authentica et obsignatione iudiciali deliberationis seu sententiae petitâ excusat. Vestrarum quoque generos. et magnif. Dominationum, seu potius Suas Maiestatis voluntatem intellexi eam esse, ut quo nimirum pacto, quibusve rationibus ille idem ad id praestandum inducendus sit, tenuem meam opinionem perscribam.

Revisa igitur historica praefatione deliberationis [2]) illius et excusatione istius, adverto scripta ambo sibi non constare et plane dissidere. *Ibi* enim — prout optime annotavit quidam, nigras subducens lineolas — revisio negotii illius vocatur »cognitio« et discussio; adiuncti assessores »iudices«; seipsum aut dominum locumtenentem »praesidem«, iterum assessores consiliarios, magistros protonotarios et iurisperitos viros [»iudices«] vocat; actorem directorem, reum quoque exprimit et se »sententiam« ferre iussum, non qualemcunque sed penes quam Maiestatis caesareae authoritas et dignitas illaesa conservetur; istam praeterea revisionem appellat »causae actionem«; fatetur obiecta et responsa facta esse; allegationes responsiones auditas etc., omnia dictata et descripta, rei scripta et verba aequa lance ponderata, collatas sententias. Denique legatur contextus ab illis verbis incipiens: »tandem semotis parti-

[1]) Istvánffy Miklóst érti; v. ö. Istvánffy irását Miksa Ernő föherczeghez 1603. marcz. 22-kéről, VIII. sz. a.

[2]) Fölötte sajnálom, hogy e marcz. 13-iki keletü »deliberatio«-ra nem akadhattam rá, hogy szembe lehetne állitani az ugyane datumu, de novemberben csinált ál-itélettel.

bus et exquisitis singulorum votis, maiorum dominorum iudicum parti visum est etc.: ex locis decretalibus per directorem allegatis patet ipsum N. reum contra Maiestatem caes. deliquisse et poenam laesae Maiestatis non posse evitare« etc. »Superest adhuc duo puncta, de eliberatione e carcere Stephani Dersffy ac exturbatis e conventu regnicolarum civibus Modrensibus, propter quae in poenam violationis salvi conductus et turbationem executionis sententiae iudicum ordinariorum omnino sit incursurus[1]). Rursum: »Nos quod ex modernis actis, obiectis et responsis elici potuit, discussimus et pro ingenii nostri modulo sententiam tulimus.« Demum inquit: »hanc nostram sententiam« etc.

Hic vero, idest in excusatione, *negat* illam delibarationem authenticam finalem et definitivam *sententiam* esse; verum deliberationem tantum particularem et paulo post: *opinionem.*

Quae si ita se habent: ad quid superiora scripta domini praesidis et iudicum? cur praecessit solennis et legitima citatio? cur partes, actor et reus non privatim, sed coram iudicibus regni ordinariis, dominis praelatis, baronibus, magistris protonotariis etc. per mandata caesarea solennia convocatis, non in privata domo sed publica et iudiciaria ac solita residentia seu concursu dominorum iudicum, non clam sed manifeste, de foris multis imo quam plurimis exitum litis et causae praestolantibus, et tempore allegationum plurimis identidem, maximo quos reus admittebat, praesentibus exauditi sunt? cur reus audiri supplicavit? cur documenta et probationes productae, discussae? — Verum est: mandatum et cautum fuisse ut sententia alto silentio prematur; sed rursum imperatum fuit ut sententia scripto concipiatur: cur igitur per modum sententiae aut in formam sententiae concepta non est contra expressum mandatum? — Cum autem etiam reliquae sententiae, facta deliberatione, per iudices postmodum domi concipiuntur, describuntur, subscribuntur et demum obsignantur; non video rationem, cur id in hac quoque sententia fieri non debeat? Dicet:[2]) non esse latam. At feretur et pronunciabitur fortasse coram summo iudice, a quo nunc et iudex et reus advocantur.

Nec dubitandum, quin iste iudex[3]) suum iudiciale sigillum semper secum habeat. — Insuper est *negotium domino cum servo stipendiario et fidelitate obstricto. Dominus iudex*[4]) *procul dubio parebit, ubi ad summum iudicem pervenerit etc.; cum quo agatur ulterius*, cum expensas pro itinere sollicitaturus est, quod ipsum facturum certum est. — Et haec in praesenti questione. — *Cum*

---

[1]) A »deliberatióból« Szuhay által idézett eme passusok is mutatják, mily másként hangzott az, mint a később mondvacsinált itélet.

[2]) [3]) és [4]) mindenütt a propalatinus Istvánffy értendő.

in Posonium appulerit[1]*), erit excipiendum ad ipsum sonans domini personalis praesentiae iuridicum mandatum, ut illam sententiam autentice edat*[2]*)* etc.

(Szuhay sajátkezű irása, a bécsi udv. kam. levéltárban.)

XIII.

Prága, 1603. máj. 12.

Rudolf parancsa Istvánffy Miklós nádori helyetteshez, hogy az Illésházy ellen hozott határozatot birói pecsét alatt hiteles itéletlevél alakjában állitsa ki.

Rudolphus etc.

Magnifiice fidelis nobis dilecte. Intelleximus benigne eam quam nuper nobis in causa Illeshaziana transmisisti, iudicum nostrorum deliberationem votumque et opinionem. *Cum autem pernecessarium sit ut super originali illa iudicum praefatorum deliberatione litterae autenticae scribantur ac conficiantur et iudiciali tuo quo ex officio uteris sigillo firmentur ac roborentur:* idcirco fidelitatem tuam benigne hortamur tibique clementer ac firmiter committimus et mandamus, ut praefatam *deliberationem in litteras authenticas confestim redigi et expediri atque dicto sigillo tuo iudiciali illas obsignari facere* nobisque ipsas litteras *sine ulla mora dilatione renitentia et excusatione quamprimum transmittere velis ac debeas.* Executurus in hoc benignam et omni modam voluntatem nostram, nec secus feceris. Datum in arce nostra Pragensi duodecima die mensis Maii 1603.

Nicolao Istwanffy.

(Himmelreich magy. kam. titkár fogalm. a bécsi udv. kam. ltárban.)

XIV.

Bécs, 1603. máj. 27.

Az udv. kam. kéri Istvánffyt, hogy ha már vonakodik Illésházy ellen az itéletlevelet kiállitani, legalább birói pecsétje nyomóját okvetlen vigye magával Prágába.

Magnifice domine amice nobis honorande *stb.*

Accepimus responsum magnif. Dominationis Vestrae ex eoque intelleximus qualiter *illa sese ab expedienda autentice deli-*

[1]) és [2]) mindenütt a propalatinus Istvánffy értendő.

beratione ista in causa Illésháziana facta apponendoque eidem sigillo iudiciali excuset, idque ad Maiestatem Suam caes. ac regiam remittimus. Cum autem pro parte nostra *addubitemus utrum eadem Maiestas Sua huicce excusationi acquietura sit*, ac alias magnificam Dominationem Vestram ad 15. iam inituri mensis Junii Pragam vocatam intelligamus: idcirco eandem amice porro ac officiose hisce requirere voluimus: *velit illa haud gravate dictum sigillum iudiciale* in omnem eventum *secum illuc recipere. stb.* Viennae die 27. Maii 1603.

Domino Nicolao Istvánffy.

Bei aigner Post, und den übrigen Weg durch einen eigenen Poten zu schicken, auch dieses in geheim zu halten.

Herrn Secretari Porsio auf sein Begehren zugestellt.

(Fogalm. az udv. kam. levéltárban.)

XV.

Prága. 1603. junius körül.

Istvánffy és Forgách cancellár (és tán Verancsics Faust) véleményes jelentése, hogy Illésházy ellen az ítéletlevelet az országon kívül nem lehet kiállítani mert azt a törvények — melyekre megesküdtek — tiltják.

In causa Illésháziana multa obstant, quominus nunc sententia ferri queat. Nam revisio illa, quae ad mandatum Maiestatis caes . . . . Posonii per dominos consiliarios et indices designatos facta est, pro *definitiva sententia haberi et reputari non potest*; quia *opinio tantum* fuit maioris partis iudicum et Maiestas Sua caes. prohibuerat, *ne illa pronunciaretur*, sed prius Maiestati Suae caes. perscriberetur; quod et partibus pronunciatum fuit et constat ex actis per protonotarium descriptis et hunc res tota in secreto mansit. *Citatio etiam* directoris contra dominum Illésházy facta, sic volente caes. Maiestate, *salva remansit* et nondum est per directorem deposita, more et onere consveto. Et sic si utraque actio penderet, alterutra non deposita, posset directori obiici quod *duplicem et ideo calumniosam prosequeretur actionem* et verendum ne ideo *in facto calumniae*, ut nostri vocant, et *perpetuo silentio ac amissione causae convinceretur.* Quod vero maius est, cum Maiestas Sua caes. hoc tempore extra regnum suum Ungariae maneat, *non videtur ullus modus* aut ratio inveniri ut etiam si iuridica et definitiva *sententia* pronuncianda esset, *extra regnum pronunciari posset*, quum id tam per decreta quam per longum usum regni prohibitum sit. Praecipue (ut cetera omittam) in decreto sacr. imperatoris Ferdinandi anni 1536. art. 41., ubi

aperte sancitur ne contra iura et libertates patriae extra regnum quispiam cogatur iuri stare, etiam si iudices ordinarios Sua Maiestas regia secum haberet. etc. Et quum nec exempla extent, *neque nobis integrum videatur extra leges, ad quas iuravimus, aliquid Maiestati caesareae . . . suadere: non censemus extra regnum hoc fieri posse;* sed videretur, quod si dominus Illésházy interea gratiam Maiestatis Suae non obtinuerit, *res tota summo tegatur silentio* et in proxima dieta ungarica (ne nos iudices et consiliarios Suae Maiestatis calumniandi vulgo detur occasio) director priori citatione deposita, urgeat huius sententiae pronunciationem et executionem. Interea domino Illésházy aliquod aliud. cur huc sit vocatus, proponendum.

(A bécsi udv. kamara számára készült egykorú másolat, a mondott kamara levéltárában.)

XVI.

Prága, 1603. sept. 19.

Kir. határozat Illésházy részére, hogy miután a pozsonyi itéletben bűnösnek találtatott, tekintse magát Prágában fogolynak s várjon engedelmesen további rendelkezésig.

Sacratissimae caes. regiaeque Maiestatis . . . nomine eiusdem alias consiliario ac regno Hungariae curiae magistro magnifico Stephano Illésházy . . . stb . . . medio rev^morum^ et mag^ci^ dominorum Francisci Forgách de Ghymes episcopi Nitriensis et cancellarii hungarici, Fausti Verantii episcopi Chanádiensis et Nicolai Istvánffy de Kisasszonyfalva . . . *stb* . . . significandum:

Meminisse ipsum haud dubie et etiamnum recenti memoria tenere quod superioribus hisce temporibus propter certos quosdam et graves excessus (tum antea, tum vero post piam et plane paternam anno ab hinc quarto ex civitate Pilsna factam Suae Maiestatis . . . ipsi reprehensionem et admonitionem) dictis scriptis et factis in Suae sacr. Maiestatis personam et dignitatem . . . . evulgatos et patratos per praefatam Suam Maiestatem . . . in ius citatus et evocatus fuerit et qualiter ipse Illésházy medio ser^mi^ principis domini Matthiae archiducis . . . . humillime supplicarit ut ipsum Maiestas Sua . . . de omnibus coram consiliariis suis hungaris atque iurisperitis viris audire et causam suam cognoscere dignaretur; quod etiam tum ad Suae Serenitatis intercessionem, tum vero ad ipsiusmet Illésházy humilem petitionem per Maiestatem Suam . . . ita benigne indultum et concessum extitit et ipse Illésházy in proxime praeterita generali dieta hungarica in iudicio extraordinario coram iudicibus per

Suam Maiestatem . . . ad hoc delectis et constitutis prompte et obedienter comparuit, per illos auditum fuit, ad obiecta directoris causarum regalium Suae Maiestatis respondit et causam suam egit. In quo quidem iudicio ipse Illésházy postea in causa sua succubuit et concepta per praefatos iudices lataque sententia definitiva in crimine laesae Maiestatis sive nota perpetuae infidelitatis condemnatus fuit; prout hoc ipsum dictus Illésházy ex praefata sententia, quae illi postmodum ubi et quando Maiestati Suae . . . benigne visum fuerit, producetur, clarius perspicere et intelligere poterit.

Quibus igitur sic et non aliter habitis, postquam dictus Illésházy vigore latae per iudices contra ipsum, ut praemissum est, Posonii sententiae in Suae Maiestatis . . . gravissimam indignationem et poenam inevitabilem incidit et Maiestas Sua . . . . illi sententiae firmiter adhaerendo, eam debitae executioni omnino demandare statuit; proinde velle saer. Suam Maiestatem clementer et dicto Illésházio serio ac strictissime per praesens decretum suum caesareum committere et iniungere ut iuxta praedictam sententiam ac Suae Maiestatis benignam expressam voluntatem et dispositionem *hic in arresto et detentione obedienter persistere et perdurare* atque a Suae Maiestatis . . . ulteriori deliberatione et ordinatione quiete et humiliter expectare debeat . . . . Pragae decima nona die mensis Septembris 1603.

(Himmelreich magy. kir. titkár fogalmazványa a bécsi udv. kam. levéltárban.)

XVII.

Prága 1603. október 3.

Kir. határozat Forgách F. cancellár részére, hogy Istvánffy és Verancsics Faust előtt vegye becsületszavát Illésházynak, miszerint az ő felsége végső határozata meghallgatására, Bécsbe Mátyás főherczeg elé fog menni.

Sacratissimae . . . . . Maiestatis . . . nomine reverendissimo domino Francisco Forgach de Ghymes episcopo Nittriensi locique eiusdem comiti perpetuo praelibatae Suae Maiestatis consiliario ac per regnum Hungariae aulae cancellario clementer intimandum et significandum: Non latere neque ignorare Dominationem Suam rev^mam^ quas ob causas magnificus dominus Stephanus Illésházy etc. superiori tempore per praefatam Maiestatem Suam caes. ac regiam citatus et quae in causa sua hactenus gesta et acta fuerint ac quibus in terminis ea etiamnum persistat. Cum autem Maiestas Sua sacr. resolutionem suam in antedicta causa ser^mo^ principi ac domino domino Matthiae archiduci . . . .. praefato domino Illésházy aperiendam perscribi mandaverit; proinde requirere Maies-

tatem suam caes. ac regiam supradictum dominum episcopum Nitriensem et cancellarium suum hungaricum benigne eique per praesens decretum suum caesareum clementer ac serio committere ut convocatis ad se in hospitium suum fidelibus Suae Maiestatis sacr. consiliariis rev^mo^ domino Fausto Verantio episcopo Csanádiensi et magnifico domino Nicolao Isthvanffy de Kisasszonyfalva ianitorum regalium magistro et regni Hungariae propalatino nunc hic praesentibus, dictoque domino Illésházy etiam ad se accersito, in praesentia illorum, ipsi praefatae Suae Maiestatis caes. ac regiae voluntatem significare eique nomine Suae Maiestatis sacr. serio mandare ut sine mora aliqua hinc recta Viennam et non alio proficisci seseque coram praelibato ser^mo^ domino archiduce Matthia etc. sistere et Maiestatis Suae caes. ac regiae resolutionem ab eius Serenitate intelligere, idque stipulato manu (quam dictus dominus cancellarius loco iuramenti ab ipso nomine Suae Maiestatis caes. ac regiae suscipere debet) firmiter sancteque promittere et polliceri velit. Qua in re praefectus dominus cancellarius exequetur et faciet Maiestatis Suae caes. ac regiae expressam voluntatem . . . . *stb.* Pragae tertia die Octobris 1603.

(Himmelreich m. cancell. titkár fogalm. a bécsi udv. kam. ltárban.)

XVIII.

Prága, 1603. októb. 3.

Rudolf parancsa Mátyás főherczeghez, hogy a Bécsbe érkezendő Illésházyt, később közlendő kir. határozatig, Bécsben fogságra vettesse.

Rudolphus etc.

Serenissime princeps etc. Meminisse atque etiamnum recenti memoria dilectionem Vestram tenere benigne arbitramur, quomodo superioribus hisce temporibus magnificus Stephanus Illésházy etc. propter certos quosdam et graves suos excessus per ipsum (tum antea tum vero post piam et plane paternam anno abhinc quarto ex civitate nostra Pilsna per nos factam illius reprehensionem et admonitionem) dictis scriptis et factis in personam nostram imperatoriam ac regiam evulgatos et patratos per nos in ius citatus et evocatus fuerit et qualiter ipse Illésházy medio Dilectionis Vestrae nobis humillime supplicaverit ut ipsum de omnibus coram consiliariis nostris Hungaris atque iurisperitis viris audire et causam suam cognoscere dignaremur; quod etiam ad Dilectionis Vestrae intercessionem et ipsiusmet Illésházy humilem petitionem ita per nos indultum et concessum extitit et ipse Illésházy in proxime praeterita dieta hungarica in iudicio extraordinario coram iudicibus per nos ad hoc delectis et constitutis prompte et obedienter comparuit, per illos auditus fuit, ad

obiecta directoris causarum nostrarum regalium respondit et caiusam suam egit. In quo quidem iudicio ipse Illésházy postea in causa sua succubuit et concepta per praefatos iudices lataque sententia definitiva in crimine laesae Maiestatis sive nota perpetuae infidelitatis condemnatus fuit, prout hoc ipsum dictus Illésházy ex praefata sententia, quae illi suo tempore quando nobis benigne visum fuerit, producetur, clarius postea perspicere et intelligere poterit. Quibus igitur sic et non aliter habitis, postquam saepedictus Illésházy vigore latae contra ipsum per praefatos iudices, uti praemissum est, Posonii sententiae in nostram gravissimam indignationem et poenam inevitabilem incidit ac nos, sententiae illi firmiter adhaerendo, eum debitae executioni etiam demandare omnino statuimus; idcirco a Dilectione Vestra fraterne petimus ut dicto Illésházy quem hinc pro intelligenda nostra resolutione ac seria voluntate ad Dilectionem Vestram direximus, sive per speciale ac serium decretum suum, sive aliter et quomodo Dilectioni Vestrae commodius visum fuerit nostro nomine strictissime iniungere et committere velit ut iuxta praedictam sententiam et nostram expressam voluntatem ac Dilectionis Vestrae ordinationem Viennae in aresto et detentione obedienter manere et persistere atque a nostra ulteriori deliberatione et dispositione, quam Dilectio Vestra postmodum intelliget, quiete et humiliter expectare et quae illi a Dilectione Vestra demandabuntur, iis obsequi debeat. Quod Dilectionem Vestram ita non gravatim facturam ac cuncta rite dispositurum confidimus . . *stb.* Datum in arce nostra regia Pragensi, tertia die mensis Octobris 1603.

(Himmelreich magy. kir. titkár fogalmazv. a bécsi udv. kam. levéltárban.)

XIX.

Bécs. 1603. novemb. 3.

A Bécsben levő magyar tanácsosok véleményes előterjesztése Mátyás főherczeghez, hogy Illésházy Pozsonyba küldendő fogságra, javai elkobozandók, de életének kegyelmezzen a fölség s hogy a jövő országgyűlés előtt ez eset a propositiókban igazolandó.

Ea quae serenissimus princeps ac dominus Matthias archidux Austriae . . *stb.* . . dominis consiliariis hungaris hic Viennae existentibus ex s. caes. regiaeque Maiestatis . . . . mandato et voluntate in negotio Illésháziano proponi curavit, iidem domini consiliarii humiliter acceperunt et intellexerunt.

Quantum itaque ad primum Suae Maiestatis caes. atque regiae resolutionis articulum attinet, ubi Sua Maiestas caes. modum deductionis ipsius Illésházy Posonium ac avertenda pericula, ne quid de Suae Maiestatis voluntate decedat, clementer a

dominis consiliariis praescribi postulat: censent demisse, quod si arrestatio praescripta per Suam Maiestatem ratione facta fuerit, eiusdem Stephani Illésházy Posonium deductio omnium commodissime secundo Danubio per navem aliquam sive celocem fieri poterit, adiuncta hinc ipsi militum sufficienti custodia. Necessarium tamen est ut antequam Illésházy Posonium pertingat, civitati Posoniensi mature demandatur ut condignam vigiliam ad ripam Danubii constituant, quae ipsum Illésházy eo appellentem secure in arcem comitetur; quod ad praecavendas periculosas practicas nullumque hominum vel litterarum admittendum illi guardiae, quae ex milite germano Viennensi ipsi adiungetur eiusque praefecto ut sedulo ad haec pericula praecavenda invigilet, demandetur. Ut autem hos vigiles dominus Illésházy suis sumptibus possit intertenere, id fieri posse domini consiliarii non putant; cum enim tam mobilibus quam immobilibus rebus privandus sit, ideo custodiam hanc ex proventibus per Suam Maiestatem occupandis intertenendam putant.

Ubi queritur: an Illésházy ad sententiam iam formatam et decretum publicum non solum bona sed etiam vitam amittat. domini consiliarii aliud dicere non possunt, quam quod leges regni Hungariae dictant, videlicet: crimen laesae Maiestatis non aliud esse quam casum notae infidelitatis, quem quicunque incurrit, tam caput omittit, quam etiam universa eius bona mobilia et immobilia, quoad ratam talis condemnati portionem, ad fiscum Suae Maiestatis regium devolvuntur; unde ipse Illésházy quantum ad portionem suam, universa bona tam mobilia quam immobilia fisco applicanda amisit. Sed cum habeat bona non ipsum solum, verum et uxorem quoque eiusdem concernentia, quantum ad portionem uxoris, illa nihil ex suo omittere potest, verum ea quae ipsam concernunt, nulla ratione ipsi adimi possunt; sed una cum dote et loco residentiae integra relinqui debent. Supplicant tamen hoc loco iidem domini consiliarii Suae Maiestati caes. et Suae quoque Serenitati, dominis ipsorum clementissimis, quam humilime, dignetur benigne eximata inclitae domus Austriacae pietate et clementia, quae etiam reis parcere consueverunt, ipsius Illésházy misereri, et si bonis privari debebit, vitae duntaxat parcere.

Sententiae correctio et reformatio cum res sit magni momenti et tam actio, quam reliqua scripta longiori ordine litteris adiudicatoriis bene formandis inseri debeant et maior pars actorum et scriptorum penes cameram hungaricam habeatur: ideo magnificus dominus propalatinus regni Posonium profecturus cum camera Suae Maiestatis hungarica et protonotariis eam formabit subscribet et obsignabit ac iudicialiter ad diem datarum latae sub praeterita dieta sententiae expeditam Suae Serenitati transmittet.

Dabit autem idem dominus propalatinus operam, ne res in longum protrahatur, sed ea quamprimum effectui detur.

Occupatio bonorum uno eodemque tempore et die cum arrestatione personae ipsius Illésházy fieri non potest: cum enim bona in diversis locis et quidem longius dissitis sunt posita, tam repente occupari nequeunt: neque de iure regni sine litteris adiucatoriis sententionalibus ad occupationem eiusmodi rerum et bonorum procedere licet. Ne itaque tam Suae Maiestatis quam regni iuribus quippiam derogatur, in occupatione rerum et bonorum expeditio sententiae expectanda erit, cum qua capitularis et palatinalis homines postmodum procedere possunt. Rerum mobilium conservatio, custodia et conscriptio ac de iis reddenda ratio cum camerae incumbit, his diligenter invigilare eiusdem erit camerae.

Qua ratione factum Illésházy universis statibus et ordinibus nihilque Suam Maestatem praeter leges et iura regni egisse, innotescere posset? domini consiliarii meliorem modum haberi non existimant, quam si Sua Maiestas caes. causas, ob quas hanc poenam Illésházy incurrit, ex litteris adiudicatoriis descriptas propositionibus futurae diaetae inseri curare dignabitur.

Ex consilio hungarico Viennae 3. Novembris ao 1603.

(A bécsi udv. kamara számára készült egykorú másolatról, a bécsi udv. kam. levéltárban.)

XX.

Bécs, 1603. novemb. 5.

Perekedy Miklós m. kamarai tanácsos tiltakozik a fiscus nevében Istvánffy előtt Illésházy szökése ellen.

Nos Nicolaus Istvánffy de Kisasszonyfalva locumtenens officii palatinalis regni Hungariae ac sacr. principis et domini, domini Rudolphi . . . *stb* . . . ianitorum regalium magister et consiliarius. Damus pro memoria quod egregius dominus Nicolaus Perekedy consiliarius camerae ungaricae Posoniensis . . . *stb*. . . . coram nobis personaliter constitutus per modum solemnis protestationis nomine et in persona sacratissimae caes. et regiae Maiestatis . . . *stb*. . . . ac fisci sui regii nobis significare et detegere curavit in hunc modum. Quod cum magnificus dominus Stephanus de Illésháza alias comes comitatuum Liptoviensis et Trincsiniensis necnon magister curiae et consiliarius sacr. caes. et regiae Maiestatis praedictae in quadam causa, ratione certorum excessuum et delictorum suorum contra dignitatem autoritatem et personam eiusdem Suae Maiestatis caes. et regiae evulgatorum et patratorum mota ac notam infidelitatis seu crimen laesae Maiestatis

concernente ad instantiam egregii Stephani Somogyi directoris causarum regalium ac fiscalis sacrae coronae regni Ungariae per iudices ordinarios et consiliarios Suae Maiestatis ad id designatos convictus fuisset, ac deinde Pragam a Maiestate caes. et regia vocatus ea conditione illinc a Sua Maiestate caes. dimissus esset, ut recta se Viennam conferret et ibi resolutionem Suae caes. Maiestatis in praefata causa a ser^{mo} principe .... Mathia archiduce ... audiret eique se obedienter accommodaret, ad quod faciendum et praestandum licet idem dominus Illésházy se stipulata manu, loco iuramenti manibus reverendissimi domini Francisci Forgach de Ghymes episcopi Nitriensis, summique in Ungaria cancellarii aulae dictae Maiestatis caes. et regiae apprehensis, praesentibus nobis et rever^{mo} domino Fausto Verantio episcopo Chanádiensi ac egregio domino Tiburtio Himmelreich secretario ungarico et consiliariis Suae Maiestatis, obstrictum reddidisset: cum tamen idem dominus Illésházy Viennam venisset et ei a ser^{mo} archiduce Matthia hora octava hesternae diei idest quartae diei mensis Novembris ad audiendam Suae caes. Maiestatis resolutionem intimata esset: idem Stephanus Illésházy oblitus sui iuramenti fidei et promissi stipulata manu ut praemittitur facti, non comparuisset et inde aufugisset, sicque se in praemissa totali causa et actione contra se mota nocentem et culpabilem reddidisset et per praescriptos dominos Suae Maiestatis consiliarios utriusque ordinis et iudices regni ordinarios latam et conceptam sententiam roborasset, meritoque se convictum et condemnatum fore declarasset, prout declaravit ipso facto: unde nos super praefata protestatione dicti domini Nicolai Perekedy nomine et in persona Suae Maiestatis facta eidem litteras nostras praesentes iurium fisci regii ad cautelam dandas duximus et concedendas. Datum Viennae quinta die praefati mensis Novembris, anno domini 1603.

N. Isthuánffy.

(A bécsi udv. kamara számára készült egykorú másolatról a bécsi udv. kam. levéltárban.)

XXI.

1603. november 5. Bécs.

Istvánffy bizonyságlevele Pálffy Kata részére, hogy ez a férje, s a maga nevében kijelenté, hogy férje csak a törvénytelen erőszak elől távozott Bécsből, de törvénynek állni mindig kész.

Nos Nicolaus Istvánffy de Kisasszonyfalva locumtenens officii palatinalis regni Hungariae ac sacr. principis et domini, domini Rudolphi secundi ... *stb.* ianitorum regalium magister et

consiliarius etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod generosa ac magnifica domina Catharina Pálfi alias quondam Ioannis Krusyth relicta, nunc autem Stephani Illésházy magnificorum dominorum consors nostram personaliter veniens in praesentiam suo ac dicti domini Stephani Illésházy moderni domini et mariti sui nominibus et in personis per modum solennis protestationis et contradictionis nobis significare et detegere curavit in hunc modum: quomodo hesterna die quia praefatus dominus Stephanus Illésházy certo animadvertisset quod serenissimus princeps et dominus, dominus archidux Mathias . . . *stb.* ex commissione praefatae sacr. caes. et reg. Maiestatis ad quorundam opinionem vel potius malevolorum suorum suggestionem ipsum solito et ordinario iuris processu minime condemnatum detineri facere voluisset, volens per moram et absentiam suam aliquam indignationem eiusdem domini imperatoris et regis nostri praevenire et absolutam potentiam quae ipso iure naturali evitari permittitur, ex hac urbe Viennensi excessisset, fiscus dicti domini imperatoris et regis nostri eundem eo praetextu veluti contumacem pro condemnato et in crimine laesae Maiestatis convicto haberet atque ad ulteriora contra eum procedere vellet et niteretur in gravissimum praeiudicium derogamenque sui et communis libertatis manifestum. Obhoc eadem domina Catherina Pálffy suo et eius, cuius supra, nomine de praemissis et subscriptis solennem faciendo protestationem, cum eadem protestatione asseruisset iterum atque iterum praefatum dominum *Stephanum Illésházy dominum et maritum suum non ex contumacia sed* (ut praemittitur) *ob evitandam absolutam potentiam ex hac urbe Viennensi abscessisse, paratumque eundem fore* dictae sacr. caes. regiae Maiestati, siquidem hactenus nullo pacto gratiam obtinere potuisset, fiscoque eius Maiestatis regio *ad actionem eorum coram nobis statibusque et ordinibus regni huius Hungariae* iuxta ceptam et ordinariam viam iuris legesque et laudabiles in talibus observatas regni consuetudines iuri stare, respondere, iudiciumque et finalem sententiam recipere. Unde nos super praemissa protestatione praesentes litteras nostras testimoniales ad legitimam dictae dominae Catherinae Pálffy petitionem, iuri eiusdem domini Stephani Illieshazy futuram ad cautelam necessarias extradandas duximus et concedendas, communi suadente iustitia. Datum in praedicta civitate Viennensi Austriae, quinta die mensis Novembris, anno domini millesimo sexcentesimo tertio.

N. Isthuanffy etc.
manu propria (Sig. impr.)

Ered. a bécsi udv. könyvtárban codex 8666, fol. 235.

XXII.

Bécs, 1603. novemb. 6.

Isztvánffy Miklós tudósitja Unverzagt Farkas udv. kam. elnököt hogy az itéletlevél Illésházy ellen most íratik, egyszersmind jutalmát kéri.

Illustrissime domine et patrone observandissime!

Sententia in causa Illésháziana nunc scribitur, pro qua unus magister protonotarius decem millia florenorum peteret. Sed ego prout antea scripsi, *in omnibus me gratiae et clementiae Maiestatis caesareae* domini mei clementissimi *submitto, sperans Suam Maiestatem gratiâ suâ mihi antiquo servitori non defuturam.*

Orta est etiam inter me et cameram (*értsd:* hungaricam) quaedam [controversia] de duabus partibus iudiciariis, quas in causis coram palatino vertentibus palatinus redemptibili modo sibi servare iuxta antiquum usum potest. Ego volebam in literas sententiae insirere, duas illa spartes ad me pertinere; sed dominus Perekedy nomine camerae restitit, dicens, in causis notae infidelitatis ad Suam Maiestatem caes. integre pertinere. Ego quidem qui cum Sua Maiestate contendere nunquam volui, cessi ei cum protestatione, sed ita, ne hoc officio et succesoribus meis praeiudicet. Supplico Dominationi Vestrae illustrissimae, dignetur hanc nostram cum camera controversiam committere ut revideatur per iurisperitos. Et fiat quod iustum est. Ego enim non cupio aliud, neque hoc disputo contentionis causa, sed ut tantum veritas elucescat et nec fisco ñec mihi fiat iniuria.

De Kermend adhuc supplico illustrissimae Dominationi Vestrae ut illum locum prae aliis mihi a Sua Maiestate aequo pretio obtineat, sicuti Pragae supplicavi. Scio dominum quoque Erdeody supplicaturum, sed ipse satis habet; et iam incepi iure querere. Ut tandem aliquando gratiam Suae Maiestatis experiar et moriar contentus. In reliquo illustrissimam Dominationem Vestram bene et foeliciter valere cupio. Viennae 6. Novembris 1603.

Illustrissimae Dominationis Vestrae

deditissimus servitor
N. Isthuanffy mp.

Külczím: Dem wolgebornen Herrn Herrn Wolfgango Vnuerzagt, auf Petronell, Ebenfurt und Hainburgk *stb.* [Freiherrn]

(Eredeti — mely egészen Istvánffy irása — a bécsi udv. kam. levéltárban.)

XXIII.

Bécs, 1603. november 6.

Kivonat azon törvényellenes, Illésházyt fő- és vagyonvesztéssel sujtó ítéletlevélből, melyet Istvánffy pozsonyi márczius 13-diki keltettel Bécsben 1603. november 6-dikán állita ki.

Nos Nicolaus Istvanffy de Kisasszonyfalva, locumtenens officii palatinalis regni Hungariae ac sacratissimi principis et domini Rudolphi . . *stb.* consiliarius. Damus pro memoria quod praefata sacr. caes. et regia Maiestas . . . magnificum dominum Stephanum Illésházy, curiae suae regiae magistrum et consiliarium nec non Trinchiniensis et Lipthoviensis comitatuum comitem vigore subinsertarum litterarum suarum praeceptoriarum exhibitoriarum videlicet ammonitoriarum et certificatoriarum, medio fidedigni testimonii honorabilis capituli metropolitanae ecclesiae Strigoniensis ordine submarrato ad generalem conventum sive dietam fidelibus suis universis statibus et ordinibus dicti huius regni Hungariae ad hanc civitatem Posoniensem . . . ad festum cathedrae beati Petri apostoli in anno domini millesimo sexcentesimo secundo transacto praeteritum indictam, de lege regni nostram ac aliorum ipsius regni Hungariae iudicum ordinariorum, magistrorum item protonotariorum ac sedis Suae Maiestatis iudicialis iuratorum assessorum, praefatorum denique statuum et ordinum regni ac partium sibi subiectarum ceterorumque per Suam Maiestatem specialiter ad praesentis causae revisionem et discussionem delegatorum atque deputatorum nobisque adiungendarum personarum personaliter et non per procuratorem suum, ad instantiam egregii magistri Stephani Somogyi directoris causarum Suae Maiestatis regalium et fiscalis sacrae coronae regni peremptorie comparitarum citari et evocari curasset in praesentiam. Quarum quidem litterarum . . . tenor talis est:

itt követk. az esztergomi káptalan relatiója, melyben inserálva van az 1601. deczemb. 21-dikén kelt idézőlevél *(l. ezt V. sz. a.)*

Et licet causa praesens sub eadem generali dieta propter publica regni negotia ac alias certas rationes ad instantiam antelati directoris causarum regalium neutiquam discuti et adiudicari potuisset; idcirco ab eodem termino eius revisionem et discussionem ad tum proxime subsequentem generalem dietam dominorum regnicolarum primitus hoc in regno celebrandam autoritate nostra iudiciaria reieceramus et prorogaveramus. Sic in eadem prorogatione causa praesens, sed et discussio eius pendens, praesentem

terminum celebrationis generalis conventus praefatorum dominorum universorum statuum et ordinum huius regni Hungariae iterum per Maiestatem Suam imperatoriam et regiam ad hanc civitatem Posoniensem pro festo b. Matthiae apostoli proxime praeterito 24 videlicet die recenter evoluti mensis Februarii promulgati ordine dilatorio attigisset. Quo instante medioque tempore memoratus dominus Stephanus Illésházy ad ser^{mum} principem et dominum, dominum Mathiam archiducem Austriae . . *stb.* . . in eo confugisset. quo Sua Serenitas partes illius apud Maiestatem imperatoriam atque regiam intercessorie agere et adinvenire dignaretur aliquem modum quo erga illum concepta indignatio Maiestatis Suae placari et sopiri possit. Cuius quidem supplicis libelli forma talis est:

Következik Illésházy levele a főhghez, melyben magán-kihallgatást kér a császárnál *(l. ezt VI. sz. a.)*

Et quanquam idem serenissimus dominus archidux apud Suam Maiestatem pro eodem domino Stephano Illésházy intercessisset et effecisset etiam, quatenus illum Sua Maiestas ratione huiusmodi contra se instituti iudicii benigne audire dignaretur, istiusmodi tamen intercessionis ac demissae supplicationis quoque eiusdem domini Stephani Illésházy Sua Maiestas benignam rationem habere studens, ipsum in propria etiam persona audire cupivisset; gravioribus tamen curis et negotiis salutem istius regni Hungariae imo totius reipublicae christianae concernentibus varie distracta, eum audire neutiquam valuisset; et idcirco curam horum nobis ac ceteris dominis subnotatis coniudicibus scilicet nostris (salva citatione praeinserta omnimode permanente) clementer demandasset, qua de re benigno suo mandato ipsum quoque dominum Stephanum Illésházy certiorem reddidisset. Cumque de eodem mandato Maiestatis imp. et regiae sub ipso praesenti generali conventu, feria secunda proxima post dominicam Laetare recenter evolutam, ac aliis aliquot diebus subsequentibus ad id aptis et sufficientibus, ad quos videlicet causae istiusmodi cognitio diversimode protracta fuisset, una cum reverendissimis et magnificis dominis Martino Pethe de Hetes Colocensis et Bachiensis ecclesiarum archiepiscopo ac episcopatus ecclesiae Jauriensis administratore suaeque Maiestatis caes. et. regiae in hoc regno Hungariae locumtenente, Francisco Forgách de Ghymes episcopo Nittriensis, summo aulae cancellario, Nicolao Micatio episcopo Waradiensis, Petro Radowith Waciensis, Fratre Simone Gratulyth Sirmiensis, Ludovico Ujlaky Boznensis ac Matthia Draskowyth Tinniniensis ecclesiarum episcopis, item Joanne Draskowith regnorum Dalmatiae Croatiae et Slavoniae bano, cubiculariorumque

regalium magistro, Sigismundo Forgach de Ghymes comite comitatus Neugradiensis, Ioanne Joó de Kaszaháza praesentiae regni (*sic*) in iudiciis locumtenente, consiliariis scilicet Suae Maiestatis, nec non Joanne Listhio de Köpcsén, venerabilibus item Paulo Almassy, archidiacono Sasvariensi ac vicario dictae ecclesiae Strigoniensis, Valentino Lépes custode ecclesiae Jauriensis, iuratis nimirum assessoribus tabulae regiae, praeterea egregiis magistris Valentino Hetyey nostro, Mathia Andreassyth dicti domini locumtenentis regii et Paulo de Megyer antelati praesentiae protonotariis, veluti iudicibus per Suam Maiestatem benigne ad hoc designatis hic per modum tribunalis consedissemus, praedeclarati directoris causarum regalium contra eundem dominum Stephanum Illésházy universas allegationes et obiectiones, eiusdem etiam domini Stephani Illésházy ex adverso in suae innocentiae defensionem factas audire causamque hanc in iudicium assumere et in eius discussione procedere sententiamque cum voto et opinione ferre et concipere ac secundum meram, puram et veram rei essentiam reique meritum causa in eadem procedere voluissemus: tum memoratus Stephanus director nomine et in persona fisci Suae Maiestatis regii, egregius autem Moyses Cziráky pro eodem domino Stephano Illésházy, ipso quoque sibi personaliter ad latus adhaerente, cum procuratoriis litteris nostris ibidem comparuissent: idem director causarum regalium iuxta benignam Suae Maiestatis caes. atque regiae commissionem et mandatum praeallegatum petierat inprimis universas allegationes et obiectiones suas adversus dictum dominum Stephanum Illésházi proponendas audiri et in causa ulterius procedi. In cuius contrarium procurator domini in-causam-attracti respondisset: ex mandato Suae Maiestatis intelligi quod Sua Maiestas clementer ad hoc condescendere dignata fuerit ut super praeinserta citatione, qua idem dominus in-causam-attractus ad dictam evocatus extitit, in praesenti dieta, si nos eidem interesse non possemus, coram reverendissimo domino locumtenente ceterisque praelatis baronibus et consiliariis, magistris denique protonotariis ac iurisperitis privatim audiretur, quod Suae Maiestati veluti domino clementissimo demissorum servitiorum obsequio promereri studebit, et humiliter personaliter comparendo offerebat se iuxta clementem Suae Maiestatis resolutionem coram dominis praelatis, baronibus et consiliariis Suae Maiestatis magistris item protonotariis suam defensionem ad obiecta domini directoris proponere et respondere etiam paratum fore: at cum causa ipsa admodum ardua et gravis sit, controvertaturque de honore vita et omnibus bonis in-causam-attracti in eaque Sua Maiestas magni momenti rem praetendat, cumque adhuc domini praelati, barones et consiliarii Suae Maiestatis ac protonotarii ad hoc delegati non adessent, in eorum tamen adven-

tum et praesentiam, quam postulat expectari, satisfiet clementi Suae Maiestatis resolutioni, ne et eidem in-causam-attracto denuo Suam Maiestatem molestandi et coram mundo conquerendi detur occasio. Cuius responsione tanquam iuri consona accepta et admissa: dum tandem sequentibus postea diebus praesentibus etiam prius absentibus dominis coniudicibus nostris antelatus director ex deliberatione iudiciaria adversus dictum dominum Stephanum Illésházy proponenda enodare habuisset; imprimis universos articulos in praeinserta actione et acquisitione expressos proposuisset, quos (dempta posteriore periodo, quod tempore obsidionis praesidii Jauriensis idem dominus Stephanus Illésházy subditis suis ex castris Suae Maiestatis domum se conferendi licentiam concessisset et reliquis in eadem periodo superius uberius expressis) certis quibusdam litteris eiusdem domini Stephani Illésházy missilibus ungarico idiomate conscriptis proprio chyrographo et sigillo roboratis comprobat, annectens illis verbo:

Praeterea recordaretur idem dominus Illésházy qualiter in octavis b. Lucae evangelistae in anno 1591 transacto praeteritis in civitate Posoniensi certis regni partibus a comitatu Liptoviensi huc versus incipientibus celebratis dum nempe inter alias causas causa generosae quondam dominae Barbarae relictae magnifici condam Andreae Thornóczy ac ea vita functa in magnificum dominum Stephanum Dersffy et dominam consortem suam causa eadem fuerat condescensa contra spectabiles et magnificos dominos Thomam et Petrum Erdődy mota, more solito in discussionem eiusdem tabulae regiae et sedis iudiciariae Suae Maiestatis reassumpta fuisset et praefatus Stephanus Dersffy nescitur quo temeritatis ausu ductus ibidem in facie sedis iudicibus regni ordinariis et assessoribus eiusdem sedis comminatus fuisset, eosque suspectos esse dixisset, propter quod etiam ipse in violatione sedis convictus et in praetorium civitatis Posoniensis usque finalem causae eiusdem exsecutionem relegatus et arestatus fuisset ipsi Stephano Dersffy in poenam, aliis vero simile quid patrare volentibus terribile in exemplum; verum memoratus Stephanus Illésházy nescitur unde motus, postposita autoritate dictae sedis Suae Maiestatis, vel potius Sua Maiestate, cuius augustissima dignitate illa consistit et regitur, manifesteque et publice legibus et consuetudinibus regni superinde editis sese opponendo, missis et destinatis quamplurimis servitoribus suis privato studio et motu manibus potentiariis ex eodem praetorio consequenterque ex arresto memoratum Stephanum Dersffy eliberare eripere erumpere excedere evadereque fecisset eliberassetque et per hoc executionem latae sententiae turbare veritus non fuisset potentia mediante in gravissimum praeiudicium tamdictae sedis quam Suae Maiestatis et derogamen eorum iudicum et aspernamentum ac

vilipendium dictarum legum et decretorum manifestorum, poenam superinde sancitam incurrere non formidando. — Postremo dum sacr. caes. et regia Maiestas ex attributa sibi qua supereminet potestatis plenitudine in anno domini millesimo sexcentesimo generalem conventum Posoniensem ad festum purificationis beatae virginis Mariae in eodem anno praeterito celebrandum fidelibus suis statibus et ordinibus regni sui Hungariae et partium ei subiectarum promulgasset et inter alios ut prudentes etiam et circumspecti iudex et iurati cives oppidi Modor eidem conventui per speciales nuncios interessent et in tractandis iis, quae ad publicum eiusdem regni bonum et salutem ac permansionem patriae communis spectarent, ut sua vota et suffragia in medium ceterorum regnicolarum libere darent, clementer mandasset atque superinde regales ad eos salvi conductus litteras specialiter dedisset, prout etiam ipsi ad clemens eiusmodi Suae Maiestatis mandatum medio suorum ablegatorum obsequenter loco et tempore debitis et quidem in frequentissima omnium statuum et ordinum congregatione comparuissent: idem Stephanus Illésházy nescitur unde motus contra publicum statum contraque expressam Suae Maiestatis voluntatem et litteras Suae Maiestatis salvi conductus regias se opponendo eosdem nuncios a consessu publico publice dimovendos excludendos et exturbandos censuisset et in despectum ac ignominiam turpiorem contra libertatem praerogativam et privilegium ipsis civibus a domino quondam Maximiliano . . . . concessam rusticos appellasset, in manifestum Suae caes. et regiae Maiestatis contemptum ac salvi conductus et dignitatis regiae vilipendium.

Cum igitur praemissa omnia ipsius Stephani Illésházy facinora aliaque quamplurima contra Suam Maiestatem et Suae Maiestatis dignitatem et authoritatem ac statum publicum regni Suae Maiestatis, in laesionem denique et offensionem iuramenti sui ac imperatoriae personae et officii sui regalis derogamen manifestum vergant, ex eodem idem Stephanus Illésházy crimen laesae Maiestatis imperatoriae et regiae [incurrisse] et nota perpetuae infidelitatis de lege et decretis regni merito condemnari et proscribi debere dignoscatur. De quibus omnibus director idem ex decretis et constitutionibus regni signanter autem S. Stephani libri 2. cap. 51., item Colomanni itidem lib. 2. cap. 6., Matthiae decret. prim. art. 1., insuper eiusdem decr. 2. art. 3., Vladislai denique regum prim. decret. art. 70., Tripart. part. 1. tit. decimiquarti ex parte ipsius domini Stephani Illésházy iudicialium (?) finalemque iudicii exequutionem fisco regio importari postulabat.

Itt következik a tárgyalás, melynek elmondása után így szól az itélet:

His et aliis etiam diversis contentionibus ad rem tamen non directe pestinentibus illisque per nos reiectis utrinque subsecutis, habito superinde inter nos mutuo tractatu, ponderatisque diligenter praeinsertis omnibus obiectis seu actionibus directoris ac domini in-causam-attracti in suae innocentiae expurgationem ad eas factis allegationibus responsis et defensionibus, tandem semotis partibus, eisdem deliberando comperissemus: ex praemissis colligi posse praefatum dominum Stephanum Illésházy *in aliis verbis non adeo deliquisse quantum in iis quibus scripserit collationem civibus S. Georgianis et Boznensis factam pugnare contra ius coronae regni et apertissima regni iura et impossibile esse ut regnicolae tantum confusionem legumque et iurium suorum labefactationem surdis auribus praetereant.* Et licet se excuset haec non malo animo scripsisse, tamen quia sacr. caes. et regia Maiestas . . *stb.* . . summus in hoc regni Hungariae iustitiarius et iudex est, non *licuisset domino Illésházy eiusmodi verba scribere*: ex locis enim decretalibus per directorem allegatis patere, Maiestatem caes. et regiam dictam collationem seu transactionem civibus S. Georgianis non contra leges fecisse; quin potius easdem arces cum pertinentiis illarum coronae regiae recuperasse idque Maiestati Suae caesareae iuxta leges regni licuisse; ideo dictum dominum Stephanum Illésházy non parum contra Maiestatem Suam deliquisse, cum illa scripserit.

Propter quod idem dominus Stephanus Illésházy in-causam-attractus ratione istiusmodi excessuum et delictorum contra dignitatem et autoritatem Suae Maiestatis temerarie admissorum et patratorum in eadem poena criminis laesae Maiestatis ex eoque nota perpetuae infedilitatis, capitis scilicet et perpetua amissione universorum bonorum suorum seu iurium possessioniariorum rerumque et bonorum eius mobilium quorumlibet ubivis et in quibuslibet comitatibus istius regni Hungariae et partium ei subiectarum existentium et habitorum ipsum sole proprie et praecise concernentium, salva tamen in omnibus portione et dota cum solita residentia dominae coniugi eius de iure regni cedere et provenire debente permanente, convinci et aggravari debere comperiebatur manifeste. De consilio igitur praefatorum dominorum praelatorum et baronum, consiliariorum videlicet antelatae Maiestatis imperatoriae atque regiae nec non ceterorum iudicum magistrorum item protonotariorum regni ac iuratorum assessorum dictae tabulae regiae *eundem dominum Stephanum Illésházy* in-causam-attractum ratione istiusmodi excessuum et delictorum contra dignitatem et autoritatem Suae Maiestatis temerarie admis-

sorum et patratorum *in eadem poena criminis laesae Maiestatis ex eoque nota perpetuae infidelitatis, capitis scilicet et perpetua amissione universorum bonorum suorum seu iurium eius possessionarum rerumque et bonorum eius mobilium* quorumlibet et in quibuslibet comitatibus istius regni Hungariae et partium ei subiectarum existentium et habitorum ipsum solum proprie et praecise concernentium — salva tamen ut praefertur in omnibus portione et dote cum solita residentia dominae coniugi eius de iure regni cedere debente permanente — convictum et aggravatum fore decrevimus et commitimus, prout decernimus et committimus per praesentes autoritate nostra iudiciaria iureque et iustitia mediante ac delicto illius id exposcente. Datum Posonii feria quinta proxima post dictam dominicam Laetare anno domini 1603.

N. Isthuanffy.

Hátirat: Die Orginalia seindt zuvor der hung. Cammer und darnach Irer Maj. uberschickt worden 11. Novembris 1603.

(A bécsi udv. kam. számára készült egykorú másolatról, bécsi udv. kam. levéltár.)

XXIV.

1603. novemberhó (4-dike után.)

Illésházy előadja Mátyás főherczegnek futása okait.

Serenissime princeps . . . *stb.*

— — — — — —

Pragae tota hac aestate supplex expectavi et quam humiliter instITI ut Sua Maiestas . . . clementer alteram aurem et mihi praeberet et me quoque benigne contra adversariorum meorum informationes audiret; quod tamen nescio quo meo infortunio impetrare non potui; satis abunde tamen et sole clarius demonstravi tam ill[mo] domino Unverzagt tanquam praesidenti, ill[mis] quoque dominis Suae caes. Maiestatis intimis consiliariis, qualiter me Sua caes. Maiestas ad informationem adversariorum meorum in ius ordinarium regni Hungariae in praesentiam universorum statuum et ordinum regni iuridice citari fecit pro ausibus eiusmodi quales ego ne cogitavi quidem, nedum fecissem vel saltem dixissem; coram quibus tanquam specialibus iudicibus causae huius propter continua bella in regno Hungariae existentia nec semel levari in iudicio potuit causa ista et ideo usque hodie ne paria quidem citationis illius iuridice data habeo, nedum discussa exstitisset vel sententia aliqua inde iuridica emanata vel pronunciata fuisset.

Ea autem quae vigore meae supplicationis ad Serenitatem

Vestram datae praetenduntur, deum praepotentem, Serenitatem Vestram et meam illam supplicationem testes propono, me nunquam a Serenitate Vestra extraordinarium aliquod ius petivisse, imo nec opinionem aliquam ferendam postulasse; de quibus omnibus refero me ad scripta mea et supplicationem meam, nuper hic Viennae per me Serenitati Vestrae exhibitam, in quibus apertissime demonstravi meam innocentiam Serenitati Vestrae.

Cur autem Vienna insalutata Serenitate Vestra discedere coactus sum, Serenitati Vestrae tanquam principi iustissimo aperiam. Prout praemisi, cum Pragae omnia fecissem, quae obedientem subditum et servitorem minimum Suae Maiestatis conveniebat, innocentiamque meam solo clarius explicassem, meipsumque usque ad profunditatem terrae humiliassem. supplicassem, superaddidissem etiam et quam humilime me obtulissem velle me Suam Maiestatem omnimode placere, dummodo Maiestas Sua mihi aperiat voluntatem suam; quae omnia supplicationes meae et domini Hungari tunc Pragae existentes testabuntur. Nescio tamen quo meo malo nullum responsum ibi aliud consequi potui quam ut Viennam veniam et ibi a Serenitate Vestra responsum accipiam. Et *quia certo Pragae et dictum est mihi et ipsemet facile cognoscere potui, in eo laborari, ut non expectato fine iuris, contra ius omnium regnorum christianorum in captivitatem perpetuam coniiciar, illud autem ut Serenitas Vestra exequatur et faciat Viennae, demandatum esse*; cum autem et innocentes sancti pericula avertere conati sunt, imo et bruta animalia fugiunt: neque mihi Serenitas Vestra vitio vertet. Ego non sum eius conditionis homo ut fugiam vel a facie iustitiae et iuris me abstraham; sum enim nobilis possessionatus et homo honestus, neque carceres, captivitatem, vel hanc dehonestationem merui, sed potius gratiam Suae caes. Maiestatis, cum nonmodo Suae caes. Maiestati et Serenitati Vestrae, sed eius avo et parenti fideliter et honeste inservivi.

Kéri a főherczeg közbenjárását a császárnál.

(Illésházy sajátkezű fogalmazványa, gr. Batthyány József úr köpesényi levéltárában.)

XXV.

Krakó, 1603. deczemb. 15.

Illésházy Unverzagthoz (?); tiltakozik az ellen mintha ő Prágában fogadta volna hogy Bécsbe fogságra megy; mert efféle megfogadására ő nem is lőn fölszólítva.

»... Ubi autem dicitur, me cancellario regni Hungariae fide mediante promisisse, me Viennam venturum et ibi ius et sententiam recepturum vel in captivitatem me daturum; id ego

nego; quia illud a me ne postulatum quidem, nedum ego istud iuramento firmato promisissem; sed a me postulatum est quod Viennam ad Suam Serenitatem vadam, ibi Suae Maiestatis resolutionem accipiam; id quod et feci; fui Viennae circiter 10 diebus, nullam aliam audivi vel vidi resolutionem, nisi quod una dierum armati milites me captivandum querebant, quod ubi animadvertissem, consultius esse iudicavi a facie irae domini mei secedere, donec Sua Maiestas placari queat. Et alioquin et sancti ipsi, imo et bruta animalia pericula fugiunt; neque puto hac in parte me quicquam peccasse ....

»Scio necessitatibus Suae Maiestatis omnia mea bona sic sufficient quasi gutta aquae penes fluvium; manebit tamen memoria facti huius apud omnes proximas nationes ...

(Egykorú más. a bécsi udv. kam. levéltárban.)

XXVI.

Landskron 1604. febr. 2.

Illésházy nejéhez sz. Pálffy Katalinhoz, vigasztalja s bátorítja a csapások közt, tudatja a maga állapotát s utasításokat ád a Prágában és a magy. országgyűlésen teendők felől.

Köszönetemnek és magam ajánlásának utána, szerelmes atyámfia, az úristentől lelki és testi nyugodalmat kivánok neked. Én hála istennek, az úristen kegyelmességéből nagyobb részéből megbirtam ez nagy háborúságot, magam is immár jobb egészségben vagyok. Könyörgek az úristennek mindennap, hogy az ő szent lölykét el ne vögye tőled, szenvedhesd te is az úrnak az ő akaratját békességgel és körösztyén szűvel, és adjon erőt egészséget búdosásodhoz és munkádhoz; ennél küsebb dolgok sem lesznek az ő szent akaratja nékűl. Panaszolkodhatnánk azért mi is mind Sz.-Jóbbal s mind Sz.-Dáviddal: ok nekűl megsokasodának az mi ellenségeink és ime mikor az úrban bizunk vala, tőrt vetének minekünk, kiben megfogának, megfosztának, megölének. Uram tekénts reánk, mert te benned biztunk; ne bocsásd szájokra az mi ellenséginket, hogy ne emelkedjenek föl és ne ütközzönek meg mi bennünk azok is az kik az istent várják és ő szent fölségében biznak.

Ennek meg köllett lönni. Bizony sok könnyhullatással könyörgettem az úristennek ez két esztendőben, hogy ő szent fölsége megszabadítson ettől; főképen Prágában éjjel is sok könyvem hullott; de az úristen ugyan igy akará; miért? nem vagyunk méltók kérdeni ő szent felségétől; legyen az ő szent akaratja, csak adjon nekünk szent lölyket és erőt hogy békességgel szenvedhessük az ő szent körösztét és az mi szánkból ne fogyjon ki az

ő szent nevének dicséreti, ölég kegyelmesség az úristentől az minekünk, nem hágy azért el bennünket, mindennapi könyeret parancsol és meg is fizet még az őtet nem félőknek az hamisságért; hagyjuk ő reá az boszuállást. Ha meghaltunk volna, úgy is minden ide maradt volna, minden. Az úristen az mi kövésünket ha azoknak nem birta az kiknek mi gondoltuk, ki állhat ő szent fölsége ellen? Legyen az úr akaratja. Kérlek azért mint szerelmes atyámfiát, most mutasd meg az bűntetlen szenvedésedben, hogy igaz körösztyén vagy; az ki bűnén szenved, semmi szenvedés az; de az ki bűntelen szenved, az szép és jó.

Panaszolkodhatnám reád, mert igen nagy nehézségemre vagyon hogy semmit sem irsz, mint vagy, hol vagy? Kánné[1]) asszonyom Pálfi Miklósnénak küldhetné az te leveledet; csak onnan Bejcsi Jánosnak küldenék, Galanthán lovasom vagyon ki éjjelnappal Liptóban Kubini Lászlónéhoz hozná, az ismég éjjel-nappal beküldi nekem. Ez Ezterház[2]) fiai leányi nem különben szolgálnak mint Dávidnak a Servia fiai, főképen Kubini Lászlóné[3]) az tart éléssel is, borral, cipóval, jű és megyen szekere embere, az úristen fizesse meg nekik. Bejcsi János elfélejmett (elfélemlett ?) az kamrától, nem szüntén jól jár. Az conventionalist kit küldtem volt, ne add meg se ő neki se Ezterház Farkasnak, azért hogy talám bizonyítanod kölletik ő vélek és szolgáid lévén nem bizonyithatnál velek; ha megadtad is, ez okért vissza vödd tőlek, mert az ő bizonyságok szükség leszen neked.

Szuhay a mi és az igazság ellensége, izent Bejcsi Jánostól, az turdosini harminczadost is szüntén ide Landscoronára küldötte volt hozzám, hogy gratiát kérjek, ő megszörzi, de úgy hogy Trincsént és az ingó marhát odahagyjam; én penig sem magamot, sem tégedet el nem árulhatlak, magamat azért hogy lölykem ösmereti ellen, bűntelen lévén, magam magamat árulónak nem vallhatom; inkább akarok igy meghalni; az úristennél és ez világ előtt maradjon az ő istentelen cselekedetek és az én méltatlan bántásom és ártatlanságom.

Az te igazságodat, jószágodat, abból való jövedelmedet elveszteni nem akarom, nem is méltó; tudod édes leányom, hogy nekem semmit sem kötöttél, sem jószágodba sem marhádban, én sem kivántam; minden igazságod épen vagyon; ím megirtam ez levélben, rendelj mindeneket, itéld és lásd meg: igazat irtam(-e) sőt még tékozló gazdád voltam(-e)? — Azért azon légy kézzellábbal, Dersffy Miklós uramat is kérjed, az több urakot is, lássák ország birái meg az te igazságodat, nem az kamra; sollicitáld az

[1]) Khuenné, Pálffy Kat. testvére.

[2]) E. Farkas.

[3]) Eszterházy Magdolna.

herczeget érette ezek által is; ha ország törvénye szerint cselekesznek veled, semmi kárt nem vallasz és az Szuhay király szégyent vall. — Én azon félek hogy Szuhay Unverzagttal elvégezi hogy Prágában várakoztassanak veled, az gyűlésre hogy alá ne jűjj és úgy járj mint az Dobó maradéki, hogy most is supplicálnak és oda vagyon Léva, Lednicze, az pénz is. Azért fölötte igen kérlek, senki szavát ne fogadd ebből; hagyd sollicitatorodat Prágában; izend meg az titok-tanácsnak hogy költséged is elfogyott, nem várhatsz ott, hanem emberedet ott hagytad, a ki elhozza az választot és jűjj alá az gyűlésre. — Irtam az országnak az vármegyéknek is, mellетted fognak azok; lássa meg az gyűlés alatt ország törvénye, micsoda az enyim, azt vögyék el, ne az tiédet. Im instructiot is irtam mit cselekedjél, közöld Derstfy Miklós urammal, Vizkelety Tamással, Pogrányval ha ott leszen. Nekem úgy tetszik, ez az igaz út, járj abban: az többit hagyjuk arra az mint az úristen akarja. Az mennyi háborúságot, nyugtalanságot szenvedtem azúta hogy Bozint megválták, életemet sem kivánnám. Az mi lehet embertől, miveljük meg igazságunk mellett; az többit hagyjuk az úristenre. Itt is emberek laknak, itt is az úristen segitségéből tisztességünk böcsületünk leszen és mindennapi könyerünk; az mi legnagyobb, békességünk az kamrától és irigyinktől; jobb, békességgel köyess, hogy nem mint boszúsággal bánattal szökj (?). Itt váram vagyon, szép udvarházam is vagyon; bizony ha éretted nem volna, meg sem gondolnám hogy most Magyarországban menjek ez vasiga alá, az Szuhay királysága alá; hanem arra volna gondom, hogy megtizetnék neki. Abba ne bizzál hogy sem könyörgésnek, sem isteni félelemnek, sem igazságnak ezeknél valami helye legyen. Jusson eszedbe, ez az Szuhay mint esküdt meg papságára Telekessinek és mint árulta el; ne higyj azért neki; járj igaz úton, veled leszen az úristen; miveld meg az mi tőled lehet; az többet hagyd az úristenre; elrendöli az úristen az mi kövés életünket is, nem sok köll immár minekünk, vödd föl ezt is immár az munkát; ha az úristen reád bocsátta, veled is leszen, azután ne fáraszd, ne törjed magadot, jü ide hozzám, az úristen itt is gondunkat viseli. Bizony csak téged szánlak, mindent semminek állítok; mind azokban egyéb részünk nem volt, a mit megöttünk-ittunk, azt is sok búal ez két esztendőben, az többi másé. Salamon megirja ecclesiastes könyvében, második caputba, olvastad sokszor, még is olvasd meg, vigasztalásodra leszen az Job és Dávid király panaszolkodása is, tűrjük el mi is háladással mint azok.

Az Ciriáki prókátort és Bende Miklóst fogadd meg Bejesi János által, adj mindenkinek f. 50, szóljanak éretted mind én érettem az ország előtt. Révay Márton uramat behivatom hozzám; minden tanúlsággal őtet bocsátom melléd. Most csak azt akarám

megirni: istenért is kérlek hogy jü alá Posonban az gyülésre és idején az eleire, mert annak azkor vagyon ideje az gyülés kezdetiben; hagyd Prágában emberedet. Csak azt nyerhetnéd meg hogy az gyülés alatt az ország birái lássák meg micsoda az tiéd és adják azt meg; megtetszik abból hogy Hodolint is az te jószágod jövedelméből vötték; a tiedet sem én sem más akaratod és bevallásod ellen magának nem tulajdoníthatja. Uram isten, ha ember tudott tudná ez jövendőt, bizon nem hogy jószágot vöttem volna, de régen kiköltöztem volna az országból is.

Irtam volt az olomuczi törvénkort az morvai uraknak hogy odaviszem fejemet, törvény eleiben, ő felsége láttassa törvénynyel meg, mit vétettem ott neki; irtam volt az uraknak is magam is; nem tudom ha Leszenyey eljárt(-e) benne, mert ím látom az magyarok között egy atyánkfia sincs, ki melletted volna és dolgodat futni tudná, szolgánk sincs olyan; csak az egy úristen vagyon velünk; ő szent fölsége vezéreljen minden utaidban.

Az én supplicatiómat nem tudom ha beadtad-e császárnak, kit innen küldtem, kiben 6 holnapig való szabadlevelet kértem. Nagy akadékomra vagyon hogy semmit nem irsz; irass mással ha magad röstelsz és küld Kánné asszonyomnak, onnan küldjék Pálffy Miklósné asszonyomnak, ő küldje csak Galanthára Eszterházy Farkasnak vagy Liptóban Kubini Lászlónénak, nám ölég veszteg heverő lovasi vannak. Irj azért mindjárást kérlek, hogy tudjam magamat mihez tartani és mindenképen azon légy, hogy az gyülésnek kezdetire Posonban jü. Azt értettem hogy senki nincs az Kánné asszonyom véi közöl is veled, kit bizon igen bánok, mert senkitől nincs tiltva atyafia és barátja mellett könyergeni; ilyen az emberekbe való bizás; bódog az kinek az úrban az ő bizodalma; nem hágy el az úristen. Azt is értettem hogy az hideg lel, ki igen nagy bántásomra vagyon; ne nyughatatlankodjál, ne sápolódjál, hagyd úristenre; mindenek elmulandók; ez világ csak háborúság; ím az Balassi Mennyhárt barátunk, az is meghalt. Az én sok munkám fáradságom most látom bolondság volt.

Ha az fejedelem vagy Unverzagt szörződnék veled, igírd meg nekik az száz ezer forintot és profontra élést 25 ezer forintig; de ha megadnák az 6 holnapra való szabadságot: magam végeznék velek. — Morvában örömest törvénnek állok, oda viszem fejemet, csak törvénytelen ne vögye el jószágunkat, erővel. Kérlek irj, hadd tudjam mint vagy és tudjak az gyülésben mit irni, nám vannak Hodolinban lovas legények, elhozzák: Pálffy Jánosné asszonyom is elküldi, mert volt itt szolgája nálam. Jobb is ide küldened hogy nem mint Bécsbe és onnan Pálffy Miklósnéhoz; ezek hamarban meghozzák. — Katónak mondd köszönetemet; lássátok, két Kató, im senki nincs veletek, ne hagyjátok maga-

tokat. Majd reám telik az Kató mondása, hogy megittam minden váraidat; csak hamisan el ne veszik vala, nem ittam volna én meg.

Irnak nekem az emberek, hogy Prágából jó választtal bocsátnának el; igen biztatnak; isten csudája leszen ha úgy leszen. Im senki nincs veled az ki supplicatiokat csinálna, hanem az úristen vagyon veled, kiért szüntelen imádkozom én is. Csak azt nyerhesd meg hogy császár látassa meg locumtenens előtt, az ország bírái [előtt], micsoda az tied: abból nyilik út ki az megszabadulásunknak; hiszem köresztyén fejedelem és ezt megcselekszi. Kérlek alájű a gyűlés eleire; ne higyj senkinek, hadd emberedet Prágába. Az én dolgomat sem leszen ki forgatni ha el nem jűsz, mert senki száját sem meri föltátatni. Igen kérlek irj, mert rajtunk a gyűlés; és panaszlani akarok ott, nem az fejedelemre hanem az kamrára. Az úristen éltessen és tartson meg: költ Landskorona várából 2. Februarii 1604.

Illésházj István mp.

(Ered. egészen Illésházy irása, gr. Batthyány József úr köpesényi levéltárában.)

XXVII.

Bécs. 1605. febr. 1.

Mátyás főherczeg melegen ajánlja Rudolfnak Illésházy megkegyelmeztetését, miután ő magyar ügyekben a legfontosb szolgálatokat teheti.

Allerdurchleuchtigister . . *stb.* Ew. kais. Maiestät überschick ich hiemit des Stephani Illésházy abermalen bei mir angebrachtes Suppliciru um ein Intercession, darmit ihm salvus conductus könne ertheilt und er wieder nach so viel ausgestandenen Trübseligkeiten zu Gnaden kommen.

Nun hab ich allererst jüngsthin was dieser Sach halber nit allein bei den Rebellen, sondern, wiewohl zu glauben, ausser allen des Illésházy Gutheissen, bei andern Ew. Majestät fidelibus tractiert und geredt wird, mit mehrerin und soviel berichtet, dass ich zu Verhütung allerhand Praetensionen deren sich die Rebellen sonsten unter andern, auch mit seinen Sachen behelfen und in ihrer Ungehorsam stärkern, verlängern auch vermehren möchten, — der gehorsamisten Meinung sein wolle: Ew. Majestät hätten ihm die gesuchte Gnad, auf die Weis von mir gerathen, im wenigisten verweigert.

Weilen dann er anjetzo allein um einen salvum conductum wegen seiner Begnadungssachen anhält, welches allen denen, so auf freien Fuss bishero gewesen, nit verweigert worden und er meinem vorigen Andeuten nach *bei diesem hungerischen Aufstand vielleicht nützlichen wol zu gebrauchen sein möchte und sich hierin*

sovielmehr begieriger, emsiger und fleissiger verhalten; darmit er endlichen zu gewünschten Gnaden und Hulden komme: also hab ich ihm solche meine Interscession hiemit nit verweigern sollen noch wöllen, gehorsam und brüderlich bittend Ew. kais. Majestät. die geruhen aus denen in meinem jüngst überschickten Gutachten eingefürhten Motiven und Ursachen, sonderlich allen andern Gehorsamen zu Trost, sich hierin gnädigist gleichsfalls und willfährig erzeigen; welcher er unzweiflichen hinwider seinen Erbieten nach ganz unterthänigist dankbarlichen zu verdienen sich befleissen wird . . . . *stb.* Geben in der Stadt Wien, den ersten Februarii, anno 1605.

Ew. Röm. Kays. Majestät und Liebden

gehorsamer Bruder
Matthias mp.

(Ered. a bécsi udv. kam. levéltárban.)

XXVIII.

Pozsony 1611. márcz. 21.

II. Mátyás magy. király bizonyságlevele özv. Illésházy Istvánné szül. Pálffy Katalin számára a beteg Istvánffy 1609-ben tett azon vallomása felől, hogy az Illésházy elleni 1603-diki ítéletlevelet Bécsben az ország törvényei ellen, kényszerítve állítá ki.

Nos Matthias secundus, dei gratia Hungariae *stb.* rex, designatus in regem Bohemiae . . *stb.* Damus pro memoria quod fidelis noster egregius Joannes Lippay de Zombor, personalis praesentiae nostrae regiae in iudiciis locumtenens et consiliarius noster. nostram veniens in praesentiam, subinsertas litteras praeceptorias fidelis nostri spect. ac magn. comitis Georgii Turzó de Bethlenfalva praedicti regni nostri Hungariae palatini *stb.* patenter sub sigillo eiusdem iudiciali exaratas eidemque praesentiae nostrae praeceptorie sonantes et directas nobis exhibere et praesentare curavit tenorem talem habentes:

Comes Georgius Turzó de Betthlenfalva regni Hungariae palatinus *stb.* generoso ac egregio Joanni Lippay de Zombor *stb.* salutem cum favore. Expositum est nobis in persona generosae ac magnificae dominae Catharinae Pálffy, spectabilis ac magnifici quondam domini Stephani de Illésháza alias dicti regni Hungariae palatini etc. relictae viduae, qualiter superioribus temporibus in anno videlicet domini 1609. transacto, durante tunc hinc Posonii dominorum statuum et ordinum antedicti regni Hungariae generali dieta, praefatus olim dominus Stephanus de Illésháza vos simul et magnificum dominum Thomam Vizkeletÿ, nunc administratorem proventuum regiorum et praefatae regiae Maiestatis

consiliarium ac egregium Joannem Sándor erga magnificum dominum Nicolaum Istvánffy protunc hic Posonii constitutum expedivisset, *idemque dominus Nicolaus Istvánffy coram vobis de litteris illis adiudicatoriis pro fisco regio contra eundem quondam dominum Stephanum Illésházy qualitercunque confectis et emanatis sinceram recognitionem et fassionem fecisset*, memoriae vestrae adhuc inhaerentem et bene cognitam; qua quidem eiusmodi recognitione et fassione ipsius domini Nicolai Istvánffy coram vobis facta iurium suorum ad cautelam eadem domina exponens indigeret essetque necessaria: requisiti itaque sumus nomine et in persona antelatae dominae exponentis debita cum instantia ut nos eaedem dominae circa praemissa provideremus antedictamque praefati domini Nicolai Istvánffy fassionem et recognitionem coram vobis et dictis domino Thoma Vizkeletÿ et Joanne Sándor modo praemisso sincere factam et celebratam per vos diligenter et accurate, siquidem eam recenti memoria adhuc teneatis, recognoscere recognitamque in formam litterarum redigi facere ac tandem antelatae dominae exponenti per vos sub sigillo domini et regis nostri clementissimi iudiciali apud vos habito extradari demandaremus. Cum autem iusta petenti non sit denegandus assensus, pro eo vos harum serie hortamur et requirimus atque authoritate nostra palatinali qua pleno iure fungimur vobis committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus et praemissis sic ut praefertur stantibus seque habentibus praetactam antelati domini Nicolai Istvánffy negotio in praescripto sinceram recognitionem et fassionem coram vobis factam in memoriam vestram revocare et accurate recognoscere eamque in formam litterarum redigere ac tandem litteras solitas antelatae dominae exponenti sub praetacto sigillo dictae regiae Maiestatis iudiciali et autentico apud vos habito iurium eiusdem dominae ulteriorem ad cautelam necessariam modis omnibus extradari debeatis et teneamini, communi suadente iustitia; secus non facturi; praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Posonii feria sexta proxima post dominicam Laetare, anno domini millesimo sexcentesimo undecimo.

Quibus exhibitis et praesentatis tandem eadem praesentia nostra ex debito officii sui nobis fideliter retulit in hunc modum: Quomodo ipse sub praenarrata generali regnicolarum dieta in praelibato anno domini millesimo sexcentesimo nono praeterito hic Posonii celebrata unacum praefatis Thoma Vizkeletÿ et Joanne Sándor erga praelibatum Nicolaum Istvánffy, hic in domo sua in civitate et comitatu Posoniensi existente constitutum, alias ante paucos praeteritos dies apoplexia correptum, atque tunc etiam in lecto aegritudinis suae decumbentem accessisset, ac ex eodem idem Thomas Vizkeletÿ quesivisset: utrum etiam nunc in recog-

nitione sua antea per ipsum facta constans esset, quod nempe certae quaedam litterae adiudicatoriae sententionales superioribus temporibus, in anno videlicet domini millesimo sexcentesimo tertio transacto, ad iudicium in civitate nostra regia Posoniensi per certas ad id deputatas personas celebratum contra iura legesque regni in civitate nostra Viennensi confectae et emanatae extitissent? qui quidem Nicolaus *Istvánffy ad quesita et interrogata praelibati Thomae Vizkeletÿ coram eadem praesentia nostra respondisset, lingua quidem balbutiente, sed in quantum intelligi poterat, in hunc sensum: se non negare, praedictas litteras adiudicatorias sententionales contra leges et consuetudines regni in civitate nostra Vinnensi sub manus suae subscriptione sigillique sui iudicialis obsignatione ipsum expedire et extradare coactum fuisse.* — Unde nos super huiusmodi praemissorum fideli recognitione dictae personalis praesentia nostrae facta praesentes litteras nostras recognitionales memoratae dominae exponenti iurium eiusdem ad cautelam sub iudiciali sigillo nostro apud eandem personalem praesentiam nostram habito dandas duximus et concedandas, communi suadente iustitia. Datum Posonii feria secunda proxima post dominicam Judica, anno domini millesimo sexcentesimo undecimo.

(Sig. impress.)

Actum per J. Lippaÿ mp.

(Eredetije gr. Batthyány József úr köpcsényi levéltárában.)

TARTALOM.

Okirattár.

